๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

สํยุตฺตนิกาเย

สฬายตนวคฺคฏีกา

๑. สฬายตนสํยุตฺตํ

๑. อนิจฺจวโคฺค

๑. อชฺฌตฺตานิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑. จกฺขตีติ **จกฺขุ,** ญาณํ, ยถาสภาวโต อารมฺมณสฺส ชานเนน สมวิสมํ อาจิกฺขนฺตํ วิย ปวตฺตตีติ อโตฺถ๚ ตถา มํสจกฺขุ๚ ตมฺปิ หิ รูปทสฺสเน จกฺขตีติ **จกฺขุ**๚ พุทฺธานํเยว จกฺขูติ **พุทฺธจกฺขุ,** อสาธารณโต หิ สตฺตสนฺตาเนสุ สสฺสตุเจฺฉทาทิฏฺฐิ อนุโลมิกญาณยถาภูตญาณานเญฺจว กามราคานุสยาทีนญฺจ ยาถาวโต วิภาวิตญาณํ อาสยานุสยญาณํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณญฺจ๚ เหฏฺฐิมา ตโย มคฺคา จตุสจฺจธเมฺมสุ วุตฺตากาเรน ปวตฺติยา ธเมฺม จกฺขูติ **ธมฺมจกฺขุ,** ตถา เตสํ ผลานิ ตํตํปฏิปเกฺขสุ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปหานวเสน ปวตฺตนโต๚ สมนฺตโต สพฺพธเมฺมสุ จกฺขุกิจฺจสาธนโต **สมนฺตจกฺขุ,** สพฺพญฺญุตญฺญาณํ๚ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสเยน ลทฺธพฺพโต เทวานํ ทิพฺพจกฺขุ วิยาติ ตํ **ทิพฺพจกฺขุ,** อภิญฺญาวิเสโส๚ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา รูปทสฺสนโต **"อาโลกผรเณนา"**ติ วุตฺตํ๚ ''อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ เม, ภิกฺขเว, ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ จกฺขุํ อุทปาที''ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๕) นเยน อาคตตฺตา จตุสจฺจปริเจฺฉทกญาณํ ''ปญฺญาจกฺขู''ติ วุตฺตํ๚ ตทิทํ ''วิปสฺสนาญาณ''นฺติ วทนฺติ, ''วิปสฺสนามคฺคผลปจฺจเวกฺขณญาณานี''ติ อปเร๚

ปจฺจยภูเตหิ เอเตหิ อภิสมฺภรียนฺตีติ สมฺภารา, อุปตฺถมฺภภูตา จตุสมุฏฺฐานิกรูปา๚ สห สมฺภาเรหีติ **สสมฺภารํ**๚ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสีทตีติ **ปสาโท**๚ **อกฺขิกูปเก อกฺขิปฏเลหี**ติ อุโภหิ อกฺขิทเลหิ๚ **สมฺภโว**ติ อาโปธาตุเมว สมฺภวภูตมาห๚ อิธ **"เตรส สมฺภารา"**ติ วุตฺตํ๚ **อฏฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๙๖) ปน สณฺฐาเนน สทฺธิํ ''จุทฺทส สมฺภารา''ติ อาคตํ๚ ตตฺถ **สณฺฐาน**นฺติ วณฺณายตนเมว ปริมณฺฑลาทิสณฺฐานภูตํ๚ วิสุํ วจนํ ปน เนสํ ตถาภูตานํ อตถาภูตานญฺจ อาโปธาตุวณฺณายตนานํ ยถาวุเตฺต มํสปิเณฺฑ วิชฺชมานตฺตา๚ สมฺภวสฺส จตุธาตุนิสฺสิเตหิ สห วุตฺตสฺส ธาตุตฺตยนิสฺสิตตา โยเชตพฺพา๚ **ทิฏฺฐิมณฺฑเล**ติ อภิมุขํ ฐิตานํ ปฏิพิมฺพปญฺญายนฏฺฐานภูเต จกฺขุสญฺญิตาย ทิฏฺฐิยา ปวตฺติฏฺฐานภูเต มณฺฑเล๚ **สนฺนิวิฏฺฐ**นฺติ เอเตน จกฺขุปสาทสฺส อเนกกลาปคตภาโว ทสฺสิโต๚ ตถา หิ โส สตฺต อกฺขิปฏลานิ อภิพฺยาเปตฺวา วตฺตติ๚ ยสฺมา โส สตฺต อกฺขิปฏลานิ พฺยาเปตฺวา ฐิเตหิ อตฺตโน นิสฺสยภูเตหิ กตูปการํ ตํนิสฺสิเตเหว อายุวณฺณาทีหิ อนุปาลิตปริวาริตํ ติสนฺตติรูปสมุฏฺฐาปเกหิ อุตุจิตฺตาหาเรหิ อุปตฺถมฺภิยมานํ หุตฺวา ติฏฺฐติ๚ **รูปทสฺสนสมตฺถ**นฺติ อตฺตานํ นิสฺสาย ปวตฺตวิญฺญาณสฺส วเสน รูปายตนทสฺสนสมตฺถํ๚ **วิตฺถารกถา**ติ ตสฺส จกฺขุโน โสตาทีนญฺจ เหตุปจฺจยาทิวเสน เจว ลกฺขณาทิวเสน จ วิตฺถารกถา๚

สมฺมสนจารจิตฺตนฺติ วิปสฺสนาย ปวตฺติฏฺฐานภูตํ วิปสฺสิตพฺพํ จิตฺตํฯ เกจิ ‘‘วิปสฺสนุปคตกิริยมยจิตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ ตีณิ ลกฺขณานิ ทเสฺสตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตสฺส ปาปนวเสน เทสนาย ปวตฺตตฺตาฯ

อชฺฌตฺตานิจฺจสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๓. อชฺฌตฺตทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๒-๓. **เทฺว ลกฺขณานี**ติ ทุกฺขานตฺตลกฺขณานิฯ **เอกํ ลกฺขณ**นฺติ อนตฺตลกฺขณํฯ **เสสานี**ติ วุตฺตาวเสสานิ ลกฺขณานิฯ **เตหี**ติ เยหิ ทุติยตติยานิ สุตฺตานิ เทสิตานิ, เตหิฯ **สลฺลกฺขิตานี**ติ สมฺมเทว อุปธาริตานิฯ **เอตฺตเกนา**ติ ทฺวินฺนํ เอกเสฺสว วา ลกฺขณสฺส กถเนนฯ

อชฺฌตฺตทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๖. พาหิรานิจฺจสุตฺตาทิวณฺณนา

๔-๖. **วุตฺตสทิโสวา**ติ ‘‘เทฺว ลกฺขณานี’’ติอาทินา วุตฺตสทิโส เอวฯ **นโย**ติ อติเทสนโยฯ

พาหิรานิจฺจสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๒. อชฺฌตฺตานิจฺจาตีตานาคตสุตฺตาทิวณฺณนา

๗-๑๒. **สลฺลเกฺขตฺวา**ติ อตีตานาคตานํ อวิชฺชมานตฺตา คาหสฺส ทฬฺหตาย สลฺลเกฺขตฺวาฯ **ปจฺจุปฺปเนฺนสุ** วิชฺชมานตฺตา พลวตา ตณฺหาทิคาเหน วิปสฺสนาวีถึ ปฏิปาเทตุํ **กิลมนฺตานํ** วิเนยฺยานํ **วเสน**ฯ

อชฺฌตฺตานิจฺจาตีตานาคตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อนิจฺจวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ยมกวโคฺค

๑-๔. ปฐมปุเพฺพสโมฺพธสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓-๑๖. ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ อายตนานํ วเสน เทสนา เอกรสาวาติ **“ปฐมทุติเยสู”**ติ เอกชฺฌํ ปทุทฺธาโร กโตฯ อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ อตฺตา, อตฺตภาโวฯ อตฺตานมธิ อชฺฌตฺตํ, ตปฺปริยาปนฺนตฺตา ตตฺถ ภวานิ อชฺฌตฺติกานิ, เตสํ **อชฺฌตฺติกาน**ํฯ อชฺฌตฺตญฺจ นาม อชฺฌตฺตชฺฌตฺตํ , นิยกชฺฌตฺตํ, โคจรชฺฌตฺตํ, วิสยชฺฌตฺตนฺติ จตุพฺพิธํฯ ตตฺถ อชฺฌตฺตชฺฌตฺตํ อชฺฌเตฺต ภวนฺติ อชฺฌตฺติกนฺติ อาห **“อชฺฌตฺตชฺฌตฺตวเสน อชฺฌตฺติกาน”**นฺติฯ เตสํ จกฺขาทีนํ อชฺฌเตฺตสุปิ อชฺฌตฺติกภาโว อธิกสิเนหวตฺถุตายาติ อาห **“ฉนฺทราคสฺส อธิมตฺตพลวตายา”**ติฯ อิทานิ ตตฺถ ตมตฺถํ ปฏิโยคินา สทฺธึ อุทาหรณวเสน ทเสฺสโนฺต **“มนุสฺสานํ หี”**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานเมวฯ **พาหิรานี**ติ อชฺฌตฺติกโต พหิ ภวานิฯ

ปฐมปุเพฺพสโมฺพธสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. ปฐมโนเจอสฺสาทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗-๑๘. **นิกฺขนฺตา**ติ โลกโต นิกฺขนฺตาฯ วิสํยุตฺตา สํโยคเหตูนํ กิเลสานํ ปหีนตฺตา **โน สํยุตฺตาฯ โน อธิมุตฺตา**ติ น อุสฺสุกฺกชาตาฯ **วิมริยาที...เป.... เจตสา**ติ วิคตกิเลสวฏฺฏมริยาทตาย นิมฺมริยาทีกเตน จิเตฺตนฯ **จตุสจฺจเมว กถิตํ** จกฺขาทีนํ อสฺสาทาทิโน กถิตตฺตาฯ

ปฐมโนเจอสฺสาทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗-๑๐. ปฐมาภินนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๙-๒๒. **วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํ** อภินนฺทนานํ อุปฺปาทนิโรธานญฺจ วเสน เทสนาย ปวตฺตตฺตาฯ **อนุปุพฺพกถา**ติ อาทิโต ปฏฺฐาย ปทตฺถวณฺณนาฯ **เนส**นฺติ สุตฺตานํฯ

ปฐมาภินนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ยมกวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. สพฺพวโคฺค

๑. สพฺพสุตฺตวณฺณนา

๒๓. สพฺพ-สโทฺท ปกรณวเสน กตฺถจิ สปฺปเทเสปิ ปวตฺตตีติ ตโต นิวตฺตนตฺถํ อนวเสสวิสเยน สพฺพ-สเทฺทน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ **“สพฺพสพฺพ”**นฺติ, สพฺพเมว หุตฺวา สพฺพนฺติ อโตฺถฯ อายตนภาวํ สพฺพํ **อายตนสพฺพํ,** เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

ตสฺส อวิสยาภาวโต **น อทฺทิฎฺฐมิธตฺถิ กิญฺจีติฯ อิธา**ติ นิปาตมตฺตํ, อิธ วา สเทวเก โลเก, ทสฺสนภูเตน ญาเณน อทิฎฺฐํ นาม กิญฺจิ นตฺถีติ อโตฺถฯ ยทิ เอวํ อนุมานวิสยํ นุ โข กถนฺติ อาห **“อโถ อวิญฺญาต”**นฺติฯ อเญฺญสํ อปจฺจกฺขมฺปิ อวิญฺญาตํ ตสฺส กิญฺจิ นตฺถีติ อทิฎฺฐํ อวิญฺญาตํ นตฺถิฯ ปจฺจุปฺปนฺนํ อตีตเมว เญยฺยํ คหิตํ, อนาคตํ นุ โข กถนฺติ อาห – **“อชานิตพฺพ”**นฺติ, ตสฺส กิญฺจิ นตฺถีติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ ชานิตุํ ญาตุํ อสกฺกุเณยฺยํ นาม ตสฺส กิญฺจิ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“สพฺพํ อภิญฺญาสี”**ติอาทิฯ

สกลสฺส สกฺกายธมฺมสฺส ปริคฺคหิตตฺตา **สกฺกายสพฺพํฯ สพฺพธเมฺมสู**ติ ปญฺจนฺนํ ทฺวารานํ อารมฺมณภูเตสุ สเพฺพสุ ธเมฺมสุฯ ยสฺมา ฉสุปิ อารมฺมเณสุ คหิเตสุ ปเทสสพฺพํ นาม น โหติ, ตสฺมา **“ปญฺจารมฺมณมตฺต”**นฺติ วุตฺตํฯ ปเทสสพฺพํ สกฺกายสพฺพํ น ปาปุณาติ ตสฺส เตภูมกธเมฺมสุ เอกเทสสฺส อสงฺคณฺหนโตฯ สกฺกายสพฺพํ อายตนสพฺพํ น ปาปุณาติ โลกุตฺตรธมฺมานํ อสงฺคณฺหนโตฯ อายตนสพฺพํ สพฺพสพฺพํ น ปาปุณาติฯ ยสฺมา อายตนสเพฺพน จตุภูมกธมฺมาว ปริคฺคหิตา, น ลกฺขณปญฺญตฺติโย, ยสฺมา สพฺพสพฺพํ ทเสฺสเนฺตน พุทฺธญาณวิสโย ทสฺสิโต, ตสฺมา ‘‘สพฺพสพฺพํ น ปาปุณาตี’’ติ เอตฺถาปิ **“กสฺมา...เป.... นตฺถิตายา”**ติ สพฺพํ ญาตารมฺมเณเนว ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ กตํฯ ‘‘อายตนสเพฺพปิ อิธ วิปสฺสนุปคธมฺมาว คเหตพฺพา อภิเญฺญยฺยนิเทฺทสวเสนปิ สมฺมสนจารเสฺสว อิจฺฉิตตฺตา’’ติ วทนฺติฯ

ปฏิกฺขิปิตฺวาติ ‘‘อิทํ สพฺพํ นาม น โหตี’’ติ เอวํ ปฏิกฺขิปิตฺวาฯ **ตสฺสา**ติ ‘‘อญฺญํ สพฺพํ ปญฺญาเปสฺสามี’’ติ วทนฺตสฺสฯ **วาจาย วตฺถุมตฺตกเมวา**ติ วณฺณาปุตฺตคคนกุสุมาทิวาจา วิย เอตสฺส วาจาย เกวลํ วตฺถุพฺพวตฺถุกเมว ภเวยฺย, น อโตฺถ, วจนมตฺตกเมวาติ อโตฺถ ฯ **อติกฺกมิตฺวา**ติ อนามสิตฺวา อคฺคเหตฺวาฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ วิฆาตาปชฺชนํ เกน เหตุนาฯ **ยถา ตํ อวิสยสฺมิ**นฺติ ยถา อโญฺญปิ โกจิ อวิสเย วายมโนฺต, เอวนฺติ อโตฺถฯ อฎฺฐกถายํ ปน ยสฺมา ปาฬิยํ ‘‘ตํ กิสฺส เหตู’’ติ วุตฺตการณเมว อุปนยนวเสน ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา ต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ การโณปนยนญฺจ การณเมวาติ **‘‘ยถาติ การณวจน’’**นฺติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เตเนวาห **‘‘เอวํ อิมสฺมิมฺปิ อวิสเย’’**ติอาทิฯ

สพฺพสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปหานสุตฺตวณฺณนา

๒๔. **สพฺพสฺสา**ติ ทฺวารารมฺมเณหิ สทฺธิํ ทฺวารปฺปวตฺตสฺสฯ **ปหานายา**ติ ตปฺปฎิพทฺธฉนฺทราคปหานวเสน ปชหนายฯ **จกฺขุสมฺผสฺส**นฺติ จกฺขุสนฺนิสฺสิตผสฺสํฯ **มูลปจฺจย**นฺติ มูลภูตํ ปจฺจยํ กตฺวา, สหชาตเวทนาย จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **เอเสว นโย**ติ อปเทเสน ‘‘โสตสมฺผสฺสํ มูลปจฺจยํ กตฺวา’’ติอาทินา วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **มโน**ติ ภวงฺคจิตฺตํ มโนทฺวารสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **อารมฺมณ**นฺติ ธมฺมารมฺมณํฯ **สหาวชฺชนกชวน**นฺติ สหมโนทฺวาราวชฺชนกํ ชวนํฯ ตํปุพฺพกตฺตา มโนวิญฺญาณผสฺสเวทนานํ มูลปจฺจยภูตา สเพฺพเสฺวว จกฺขุทฺวาราทีสุ วุตฺติตฺตา ตทนุรูปโต **‘‘ภวงฺคสหชาโต สมฺผโสฺส’’**ติ วุตฺตํฯ **สหาวชฺชนเวทนาย ชวนเวทนา** ‘‘เวทยิต’’นฺติ อธิเปฺปตา, **ภวงฺคสมฺปยุตฺตาย ปน** เวทนาย คหเณ **วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ภวงฺคโต อโมเจตฺวา** ภวงฺคจิเตฺตน สทฺธิํเยว อาวชฺชนํ คเหตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ **ภวงฺคํ ทฎฺฐพฺพํฯ ยา ปเนตฺถ เทสนา**ติ ยา เอตฺถ ‘‘ปหานายา’’ติอาทินา ปวตฺตเทสนา สตฺถุ อนสิฎฺฐิ อาณาฯ **อยํ ปณฺณตฺติ นาม** ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส ปการโต ญาปนโตฯ เอตฺถ สพฺพคฺคหเณน สเพฺพ สภาวธมฺมา คหิตา, ปญฺญตฺติ ปน กตมาติ วิจารณาย ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยา ปเนตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ปหานสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อภิญฺญาปริญฺญาปหานสุตฺตวณฺณนา

๒๕. **อภิญฺญา**ติ อภิญฺญายฯ ย-การโลปวเสนายํ นิเทฺทโส ‘‘สยํ อภิญฺญา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘, ๔๐๕; ม. นิ. ๑.๑๕๔) วิย, ตถา ‘‘ปริญฺญา’’ติ เอตฺถาปิฯ **สพฺพ**นฺติ อายตนสพฺพํฯ ตญฺหิ อภิเญฺญยฺยํฯ **อภิชานิตฺวา**ติ อภิญฺญาย ชานิตฺวาฯ **ปริชานิตฺวา**ติ ตีรณปริญฺญาย อนิจฺจาทิโต ปริชานิตฺวาฯ **ปชหนฺตายา**ติ ปหานปริญฺญาย อนวเสสโต ปชหนายฯ

อภิญฺญาปริญฺญาปหานสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ปฐมอปริชานนสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ‘‘อภิชาน’’นฺติอาทินา เอตฺถ ภควา ปฐมํ กณฺหปกฺขํ ทเสฺสตฺวา สุกฺกปกฺขํ ทเสฺสติ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสนฯ เตเนตฺถ วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตํฯ

ปฐมอปริชานนสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. ทุติยอปริชานนสุตฺตวณฺณนา

๒๗. จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตพฺพธมฺมํ นาม รูปายตนเมวาติ อาห **“เหฏฺฐา คหิตรูปเมวา”**ติฯ **อิธ อนาปาถคตํ** ‘‘จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตพฺพา ธมฺมา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ **เหฏฺฐา อาปาถคตมฺปิ อนาปาถคตมฺปิ คหิตเมว** ‘‘เย จ รูปา’’ติ อนวเสสโต วุตฺตตฺตาฯ **เต หิ** เวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขนฺธา **สห จกฺขุวิญฺญาเณน วิญฺญาตพฺพตฺตา**ฯ ตถา หิ จกฺขุวิญฺญาณํ เตหิ เอกุปฺปาทํ เอกวตฺถุกํ เอกนิโรธํ เอการมฺมณเมวฯ **เสสปเทสู**ติ เสเสสุ ‘‘ยญฺจ โสตํ เย จ สทฺทา’’ติอาทินา อาคเตสุ กณฺหปเกฺข ปญฺจสุ, สุกฺกปเกฺข ฉสุปิ ปเทสุฯ **เอเสว นโย**ติ ยฺวายํ ‘‘เหฏฺฐา คหิตรูปเมว คณฺหิตฺวา’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ เอโส เอว ตตฺถปิ อตฺถวณฺณนานโยฯ

ทุติยอปริชานนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อาทิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๘. คยานามิกาย นทิยา อวิทูเร ปวโตฺต คาโม คยา นาม, ตสฺสํ **คยายํ วิหรตี**ติ สมีปเตฺถ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ คยาคามสฺส หิ อาสเนฺน คยาสีสนามเก ปิฏฺฐิปาสาเณ ภควา ตทา วิหาสิฯ เตนาห **“ภควา ตตฺถ วิหรตี”**ติฯ

ตตฺราติ ‘‘ภิกฺขู อามเนฺตสี’’ติ เย ภิกฺขู อามเนฺตสิ, ยถา จายํ เทสนา เตสํ สปฺปายา ชาตา, ตตฺร ตสฺมิํ อตฺถทฺวเย วิภาเวตเพฺพ **อยํ อนุปุพฺพิกถา** สมุทาคมโต ปฏฺฐาย อนุปฏิปาฏิกถาฯ **อิโต**ติ อิมสฺมา กปฺปโตฯ **กิรา**ติ อนุสฺสวนเตฺถ นิปาโตฯ ปารมิตาปริภาวนาย **ปริปากคเต**ฯ **ญาเณ**ติ โพธิญาเณฯ **กนิฏฺฐปุโตฺต** เวมาติกภาตา ภควโตฯ **เวฬุภิตฺติกฺฏิกาหิ ปริกฺขิปิตฺวา** พหิทฺธา, อโนฺต ปน ปฏสาณีหิฯ

สเพฺพสํ สตฺตานํฯ **ปุญฺญเจตนํ อโนฺต** อพฺภนฺตเร **ปเวเสติ**ฯ ภควาปิ ตสฺส ปุโตฺตติ กตฺวา **“อเญฺญ ตโย ปุตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ **อวิปฺปกิริตฺวา**ติ ปราชเยน อวิปฺปกิริย อปลายิตฺวาฯ **ปิทหี**ติ ทาตุํ น สโกฺกมีติ ตถา อกาสิฯ **สจฺจวาทิตาย คณฺหิํสู**ติ ราชกุลสฺส สจฺจวาทิตาย อตฺตโน วรํ คณฺหิํสุฯ

วินิวตฺติตุนฺติ ปฏิญฺญาย นิวตฺติตุํฯ **อนฺตรา**ติ ตุเมฺหหิ ปริจฺฉินฺนกาลสฺส อนฺตรา เอว มตาฯ อฏฺฐวีสติหตฺถฏฺฐานํ **อุสภํ** นามฯ **อุสเภ** อฏฺฐวีสติหตฺถปฺปมาเณ ฐาเนฯ **ทานเคฺค พฺยาวโฏ**ติ ปสุโตฯ

โสติ ภควาฯ ตถารูปญฺหิ พุทฺธานํ เทสนาปาฏิหาริยํ, ยถา เทสนาย คหิโต อโตฺถ ปจฺจกฺขโต วิภูโต หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ เตนาห **“อิเมสํ...เป.... เทเสสฺสามี”**ติฯ **สนฺนิฏฺฐาน**นฺติ จิรกาลปริจิตาทิตฺตอคฺคิกานํ อาทิตฺตปริยายเทสนาว สปฺปายาติ นิจฺฉยมกาสิฯ **ปทิตฺต**นฺติ ปทีปิตํ เอกาทสหิ อคฺคีหิ เอกชาลีภูตํฯ เตนาห **“สมฺปชฺชลิต”**นฺติฯ **ทุกฺขลกฺขณํ กถิตํ** จกฺขาทีนํ เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺตภาเวน ทุกฺขมตาย ทุกฺขสฺส กถิตตฺตาฯ

อาทิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อทฺธภูตสุตฺตวณฺณนา

๒๙. อธิสเทฺทน สมานโตฺถ อทฺธสโทฺทติ อาห **“อทฺธภูตนฺติ อธิภูต”**นฺติอาทิฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อทฺธภูตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สมุคฺฆาตสารุปฺปสุตฺตวณฺณนา

๓๐. มญฺญิตํ นาม ตณฺหามานทิฏฺฐีหิ คเหตพฺพํ มญฺญิตํฯ สพฺพสฺมึ มญฺญิตนฺติ สพฺพมญฺญิตํ, ตสฺส สมุคฺฆาโต เสตุฆาโต, ตทาวหํ **สพฺพมญฺญิตสมุคฺฆาตสารุปฺปํ**ฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘มญฺญิตํ นาม จกฺขาทีสุ เอว อุปฺปชฺชติ, นาญฺญสฺมิ’’นฺติ ทุติยนโย วุโตฺตฯ **อนุจฺฉวิก**นฺติ อนุรูปํ อวิโลมํฯ **อิธา**ติ อิเธว สาสเน อญฺญตฺถ ตทภาวโตฯ ‘‘ตณฺหา-มานทิฏฺฐิมญฺญิตาน’’นฺติ วุตฺตํ มญฺญิตตฺตยํ สปรสนฺตาเนสุ ปฏิปกฺขวเสน โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **“จกฺขุํ อหนฺติ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘จกฺขุํ อห’’นฺติ อิมินา อชฺฌตฺตวิสยํ ทิฏฺฐิมญฺญิตญฺจ ทเสฺสติ อตฺตาภินิเวสาหํการทีปนโตฯ ‘‘มม’’นฺติ อิมินา ตณฺหามญฺญิตํ มานมญฺญิตมฺปิ วา, ปริคฺคหมุเขนปิ เสยฺยาทิโต มานุปฺปชฺชนโตฯ เสสปททฺวเยปิ อิมินา นเยน มญฺญิตวิภาโค เวทิตโพฺพฯ **อหนฺติ** อตฺตาว, โส จ จกฺขุสฺมึ ตทธีนวุตฺติตฺตา ‘‘ปโร’’ติ น มญฺญติฯ **มม กิญฺจนปลิโพโธ จกฺขุสฺมึ** สติ ลพฺภนโต, อสติ น มญฺญติ ตถามญฺญิตสฺส ปจฺจยฆาตโตฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

อหํ จกฺขุโต นิคฺคโตติ ‘‘อห’’นฺติ วตฺตโพฺพ อยํ สโตฺต จกฺขุโต นิคฺคโต ตตฺถ สุขุมากาเรน อุปลพฺภนโตฯ **มม กิญฺจนปลิโพโธ จกฺขุโต นิคฺคโต** ตสฺมึ สติ เอว อุปลพฺภนโต ฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ **ปโร**ติ ปโร สโตฺตฯ **มม จกฺขูติ น มญฺญติ** ยสฺส ตํ จกฺขุ, ตสฺส ‘‘อห’’นฺติ วตฺตพฺพเสฺสว อภาวโตฯ **มมตฺตภูต**นฺติ มม การณํฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ เอวเมตสฺมึ สุเตฺต จกฺขุรูป-จกฺขุวิญฺญาณ-จกฺขุสมฺผสฺส-สุขทุกฺขาทุกฺขมสุขวเสน สตฺต วารา จกฺขุทฺวาเร, ตถา โสตทฺวาราทีสูติ ฉ สตฺตกา เทฺวจตฺตาลีสฯ ปุน สกฺกายวเสน ‘‘สพฺพํ น มญฺญตี’’ติอาทินา วุตฺตํ, เตน เตจตฺตาลีสฯ ปุน เตภูมกวฏฺฏํ ‘‘โลโก’’ติ คเหตฺวา ‘‘น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี’’ติ วุตฺตํ, เตน จตุจตฺตาลีส โหนฺติฯ เอวํ สพฺพถาปิ **จตุจตฺตาลีสาย ฐาเนสุ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา วิปสฺสนา กถิตา**ติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘จตุจตฺตาลีสาธิกสเตสู’’ติ เกสุจิ โปตฺถเกสุ ลิขนฺติ, สา จ ปมาทเลขาฯ

สมุคฺฆาตสารุปฺปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมสมุคฺฆาตสปฺปายสุตฺตวณฺณนา

๓๑. **อุปการภูตา** ตทาวหตฺตาฯ **ตโต**ติ มญฺญิตาการโตฯ **ต**นฺติ มญฺญนาวตฺถุํฯ **อเญฺญนากาเรนา**ติ ยถา มญฺญติ อนิจฺจาทิอาการโต, อเญฺญน อนิจฺจาทินา อากาเรน โหติฯ **อญฺญถาภาวํ วิปริณาม**นฺติ อุปฺปาทวยตาย อญฺญถาภาวํ ชราย มรเณน จ เทฺวธา วิปริณาเมตพฺพํฯ ตํ **อุปคมเนน อญฺญถาภาวี,** เอวํภูโต **หุตฺวาปิ** ชีรณภิชฺชนสภาเวสุฯ **ภเวสุ สโตฺต โลโก** อุปริปิ **ภวํเยว อภินนฺทติฯ เหฏฺฐา คหิตเมว สงฺกฑฺฒิตฺวา**ติ ‘‘จกฺขุํ น มญฺญตี’’ติอาทินา เหฏฺฐา คหิตเมว ขนฺธธาตุอายตนาติ ขนฺธาทิปริยาเยน เอกโต คเหตฺวา ปุนปิ มญฺญนาวตฺถุํ ทเสฺสติฯ อวสาเน ‘‘ตโต ตํ โหตี’’ติ วุตฺตปเทน สทฺธึ สพฺพวาเรสุ อฏฺฐ อฏฺฐ โหนฺตีติ **“อฏฺฐจตฺตาลีสาย ฐาเนสู”**ติ วุตฺตํฯ

ปฐมสมฺคฺฆาตสปฺปายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยสมุคฺฆาตสปฺปายสุตฺตวณฺณนา

๓๒. **ทเสฺสตฺวา**ติ เอตฺถ ลกฺขเณ อยํ **ตฺวา**-สโทฺท, เหตุมฺหิ วาฯ อนาทิสตฺตสนฺตานคต คาหตฺตยลกฺขิตา หิ สตฺถุ, ติปริวฏฺฏเทสนา ตํนิมิตฺตํ ยาวเทว ตปฺปหานาย ปวตฺติตภาวโตฯ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา วิปสฺสนา กถิตาติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ **“สห วิปสฺสนาย จตฺตาโรปิ มคฺคา กถิตา”**ติฯ

ทุติยสมุคฺฆาตสปฺปายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สพฺพวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ชาติธมฺมวคฺควณฺณนา

๓๓-๔๒. **นิพฺพตฺตนสภาว**นฺติ เหตุปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชนสภาวํฯ อุปฺปาทานนฺตรํ พุทฺธิปฺปตฺติยา **ชีรณสภาวํ**ฯ ยตฺถ จกฺขาทโย, ตเตฺถว วิสภาคสมุฏฺฐานลกฺขเณน พฺยาธิโน **อุปฺปตฺติปจฺจยภาเวน พฺยาธิสภาวํฯ มรณสภาว**นฺติ วินาสสภาวํฯ **โสกสภาว**นฺติ ญาติพฺย สนาทินา ฑยฺหมานทุกฺขสภาวํฯ **สํกิเลสิกสภาว**นฺติ ตณฺหาทิวเสน สํกิลิสฺสนสภาวํฯ

ชาติธมฺมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สพฺพอนิจฺจวคฺควณฺณนา

๔๓-๕๒. **ญาตปริญฺญา อาคตา** วิสยวเสน ตพฺพิสยสฺส ธมฺมสฺส โชติตตฺตาฯ **อิตรา เทฺว** ตีรณปหานปริญฺญาปิ อาคตา เอวาติ เวทิตพฺพา, ตาสํ อภิเญฺญยฺยธมฺมวิสยตฺตา ญาณสฺส จ ตีรณปหานปริญฺญาสมฺภวโตฯ ปริเญฺญยฺยปเท ตีรณปริญฺญาว อาคตา, ปหาตพฺพปเท ปหานปริญฺญาว อาคตาติ โยชนาฯ **อิตราปิ เทฺว คหิตาเยว** ตาหิ วินา อตฺถสิทฺธิยา อภาวโตฯ **ปจฺจกฺขํ กาตพฺพํ** อารมฺมณโต อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌเนนฯ **อวุตฺตาปิ คหิตาเยว** ปริชานนสฺส ยาวเทว ปหานตฺถตฺตาฯ เอกสภาเวน วินาภาโว **อเนกคฺคโฏฺฐ**ฯ อุปสฏฺฐโรเคน วิย อโนฺต เอว อภิหตสพฺพตา **อุปหตโฏฺฐ**ฯ

สพฺพอนิจฺจวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐโม ปณฺณาสโกฯ

๖. อวิชฺชาวคฺควณฺณนา

๕๓-๖๒. **จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณํ** ตปฺปฏิจฺฉาทกสโมฺมโหฯ อวินฺทิยํ วินฺทติ, วินฺทิยํ น วินฺทตีติ กตฺวา วิชฺชาย ปฏิปกฺขโว **อวิชฺชา**ฯ วิชฺชาย อุปฺปนฺนาย อนวเสสโต อวิชฺชา ปหียติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“วิชฺชาติ อรหตฺตมคฺควิชฺชา”**ติ อาหฯ น เกวลํ อนิจฺจานุปสฺสนาวเสเนว มคฺควุฏฺฐานํ, อถ โข อิตรานุปสฺสนาวเสนปีติ ทเสฺสโนฺต **“ทุกฺขา...เป.... ปหียติเยวา”**ติ อาหฯ **สพฺพตฺถา**ติ อุปริสุตฺตเนฺต สนฺธายาหฯ ตโต อปเรปิ ตํอตฺถลกฺขณวเสน กถิตสุตฺตเนฺตปิฯ ตานิปิ หิ ตถา พุชฺฌนกปุคฺคลานมชฺฌาสเยน วุตฺตานีติฯ

อวิชฺชาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. มิคชาลวโคฺค

๑. ปฐมมิคชาลสุตฺตวณฺณนา

๖๓. จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจนฺติ วุตฺตจกฺขุวิญฺญาเณน ปสฺสิตพฺพนฺติ อาห **“อิฏฺฐารมฺมณภูตา”**ติฯ **กมนียา**ติ กาเมตพฺพาฯ มนํ อปฺปายนฺตีติ **มนาปา**ติ อาห **“มนวฑฺฒนกา”**ติฯ ปิยายิตพฺพสภาวา **ปิยรูปาฯ กามูปสํหิตา**ติ กามปฏิสํยุตฺตาฯ อาลมฺพิตพฺพตา เอว เจตฺถ อุปสํหิตตาติ **“อารมฺมณํ กตฺวา”**ติอาทิมาหฯ ตณฺหาสงฺขาตา นนฺที **ตณฺหานนฺที,** น ตุฏฺฐินนฺทีเยว ‘‘นนฺทิํ จรตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **คามนฺตนฺ**ติ คามสมีปํฯ **“อนุปจารฏฺฐาน”**นฺติ วตฺวา ตํ ทเสฺสติ **“ยตฺถา”**ติอาทินาฯ

เอตฺถาติ ยถานีหเต ปาเฐฯ **“อิมํ เอกํ ปริยายํ ฐเปตฺวา”**ติ วุตฺตํ ตสฺส ‘‘ปนฺตานี’’ติปเทน สงฺคหิตตฺตาฯ **อปฺปสทฺทานิ อปฺปนิโคฺฆสานี**ติ เอตฺถ **อปฺป**-สโทฺท อภาวโตฺถฯ

ปฐมมิคชาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สมิทฺธิโลกปญฺหาสุตฺตวณฺณนา

๖๘. **อายาจนสุตฺตโต ปฏฺฐายา**ติ มิคชาลวเคฺค ทุติยสุตฺตโต ปฏฺฐายฯ ปฐมสุเตฺต ปน ทุติยกวิหาราทิภาโว วุโตฺตติฯ

สมิทฺธิโลกปญฺหาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อุปเสนอาสีวิสสุตฺตวณฺณนา

๖๙. **คเหตฺวา**ติ ปารุปนสฺส สิถิลกรเณน วีมํสโต โมเจตฺวาฯ **เลณจฺฉายายา**ติ ปุริมทิสาย เลณจฺฉายายํฯ **ปติตฺวา**ติ เลณจฺฉทนโต ภสฺสิตฺวาฯ **ผุฏฺฐวิโส**ติ จตูสุ อาสีวิเสสุ โส ผุฏฺฐวิโสฯ เตนาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ **ปริยาทิยมานเมวา**ติ เขเปนฺตเมว, วินาเสนฺตเมวาติ อโตฺถฯ **ยถาปริเจฺฉเทนา**ติ อตฺตโน วิสปริเจฺฉทานุรูปํฯ **อญฺญถาภาว**นฺติ วฑฺฒภาวาทิปกติชหนํฯ **สภาววิคโม**ติ วินาโสฯ

อุปเสนอาสีวิสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อุปวาณสนฺทิฏฺฐิกสุตฺตวณฺณนา

๗๐. **รูปํ ปฏิสํวิทิตํ กโรติ** ญาตปริญฺญาวเสนฯ **รูปราค**นฺติ นีลาทิเภเท รูปธเมฺม ราคํฯ **ปฏิสํวิทิตํ กโรติ** ‘‘อยํ เม ราโค อปฺปหีโน’’ติฯ เอเตน เสกฺขานํ ปจฺจเวกฺขณา กถิตาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอวมฺปิ โข, อุปวาณ, สนฺทิฏฺฐิโก ธโมฺม โหตี’’ติอาทิฯ **รูปราคํ ปฏิสํวิทิตํ กโรติ** ‘‘นตฺถิ เม อชฺฌตฺตํ รูเปสุ ราโค’’ติ ปชานาติฯ อเสกฺขานํ หายํ ปจฺจเวกฺขณาฯ

อุปวาณสนฺทิฏฺฐิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา

๗๑. **ผสฺสากรานนฺ**ติ ฉนฺนํ ผสฺสานํ อากรานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานานํ, จกฺขาทีนนฺติ อตฺโถฯ **นโฎฺฐ นาม อหนฺติ วทติ,** โย ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ สมุทยาทึ ยถาภูตํ ปชานาติ, โส วุสิตวา, อิตโร อวุสิตวา อหญฺจ ตาทิโสติฯ **อยเมวา**ติ อยํ จกฺขุสฺมึ ‘‘เนตํ มมา’’ติอาทินา ติณฺณํ คาหานํ อภาโว เอวฯ

ปฐมฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา

๗๒. **อปุนพฺภโว**ติ ปุนพฺภวาภาโวฯ

๑๑. ตติยฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา

๗๓. **ปนสฺสส**นฺติ เอกํเสน นโฏฺฐติ อยเมตฺถ อตฺถติ อาห **“อตินโฏฺฐ”**ติ, ธุรโต เอว นโฏฺฐติ อตฺโถฯ

ตติยฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มิคชาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. คิลานวโคฺค

๑-๕. ปฐมคิลานสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๔-๗๘. **อปฺปญฺญาโต**ติ นามโคตฺตโต เจว สีลาทิคุเณหิ จ อปฺปญฺญาโต อวิสฺสุโตฯ เถรมชฺฌิมภาวํ อปฺปตฺตตาย **นโว**ฯ

ปฐมคิลานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทุติยอวิชฺชาปหานสุตฺตวณฺณนา

๘๐. อนิจฺจาทิวเสน อภินิวิสนํ **อภินิเวโส,** โส เอว ธมฺมสภาวํ อติกฺกมิตฺวา ปรโต อามสนโต **ปรามาโส,** โส เอว **คาโห**ฯ เตน อภินิเวสปรามาสคฺคาเหน **คณฺหิตุํ น ยุตฺตา** อนิจฺจาทิสภาวตฺตาฯ สงฺขารา เอว ปวตฺติยา การณภาวโต **สงฺขารนิมิตฺตานิ**ฯ โย สงฺขาเรสุ อปริญฺญาตาภินิเวเสน ปสฺสิตโพฺพ อตฺตากาโร, โส น โหตีติ อโญฺญ อนตฺตากาโร, **ตโต อโญฺญ โต ปสฺสติฯ ปริญฺญาตาภินิเวโส**ติ ตีรณปริญฺญาย ปริจฺฉิชฺช ญาตมิจฺฉาภินิเวโสฯ **ปริญฺญาตาภินิเวโส**ติ วา ปริญฺญาตวิปสฺสนาภินิเวโสฯ **วิปสฺสนา**ติ อรูปสตฺตกวเสน วิปสฺสนาย ปริชานิตพฺพาฯ

ทุติยอวิชฺชาปหานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สมฺพหุลภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๘๑. **เกวล**นฺติ อิตรลกฺขเณหิ อโวมิสฺสํฯ

๑๐. ผคฺคุนปญฺหาสุตฺตวณฺณนา

๘๓. ตณฺหาย ปหีนาย ทิฏฺฐิมานาปิ ปหีนา เอวาติ **“ตณฺหาปปญฺจสฺส ฉินฺนตฺตา ฉินฺนปปเญฺจ”**ติ วุตฺตํฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ อิธ สตฺตโวหาโร จกฺขาทีสุ วิชฺชมาเนสุ เอว โหติ, ตสฺมา ปรินิพฺพุตานญฺจ โวหาโร จกฺขาทีสุ สนฺนิสฺสเยเนว, นาญฺญถาติ **อติกฺกนฺตพุทฺเธหิ ปริหริตานิ จกฺขุโสตาทีนิ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติ** ‘‘อตฺถิ นุ โข ภนฺเต’’ติอาทินาฯ **จกฺขุโสตาทิวฏฺฏํ** วฏฺฏํ ปวเตฺตยฺยฯ

ผคฺคุนปญฺหาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

คิลานวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ฉนฺนวโคฺค

๑. ปโลกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๘๔. **อนิจฺจลกฺขณเมว กถิตํ,** ตญฺจ ปริยาเยน, อนิจฺจลกฺขเณ กถิเต อิตรลกฺขณานิ กถิตาเนว โหนฺติ พฺยภิจารภาวโตฯ

๒. สุญฺญตโลกสุตฺตวณฺณนา

๘๕. อตฺตโน อิทนฺติ **อตฺตนิย**นฺติ อาห **“อตฺตโน สนฺตเกนา”**ติฯ

๓. สํขิตฺตธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๘๖. **วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ**นฺติ ขนฺธิยวเคฺค ขนฺธวเสน อาคตํ, อิธ อายตนวเสนาติ อยเมว วิเสโสฯ

๔. ฉนฺนสุตฺตวณฺณนา

๘๗. สพฺพนิมิเตฺตหิ ปฏิสลฺลียติ เอเตนาติ **ปฏิสลฺลานํ,** ผลสมาปตฺติฯ **ชีวิตหารกสตฺถํ** ชีวิตสฺส หรณโต, สตฺตานญฺจ สสนโต หิํสนโต ฯ **ปริจริโต**ติ ปยิรุปาสิโตฯ เตน ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชินฺติ ทีเปติฯ

อนุปวชฺชนฺติ ปเรหิ น อุปวทิตพฺพํฯ ตํ ปเนตฺถ อายติํ อปฺปฏิสนฺธิภาวโต โหตีติ อาห **“อปฺปวตฺติก”**นฺติฯ ‘‘เนตํ มมา’’ติอาทีนิ วทโนฺต **อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา กเถสิฯ ปุถุชฺชนภาวเมว ทีเปโนฺต วทติ** อกตกิจฺจภาวทีปเนนฯ กิญฺจาปิ เถโร ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา กเถสิ, ‘‘น สมนุปสฺสามี’’ติ ปน วทโนฺต กิญฺจิ นิปฺผตฺติํ น กเถสิ, ตสฺมา ‘‘อิทมฺปิ มนสิ กาตพฺพ’’นฺติ อิทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ

กิเลสปสฺสทฺธีติ กิเลสปริฬาหวูปสโมฯ **ภวตฺถาย** ปุน ภวตฺถายฯ **อาลยนิกนฺติ ปริยุฏฺฐาเน**ติ ภวนฺตเร อเปกฺขาสญฺญิเต อาลเย นิกนฺติยา จ ปริยุฏฺฐานปฺปตฺติยาฯ **อสติ** อวิชฺชมานายฯ ปฏิสนฺธิวเสน อญฺญภวโต อิธาคมนํ **อาคติ นามฯ จุติวเสน คมน**นฺติ จวนวเสน อิโต คติฯ อนุรูปคมนํ คติ นาม ตทุภยํ น โหติฯ จุตูปปาโต อปราปรภวนวเสน **จุติ,** อุปปชฺชนวเสน **อุปปาโต,** ตทุภยมฺปิ น โหติฯ เอวํ ปน จุตูปปาเต อสติ **เนวิธ** น อิธ โลเกฯ **น หุรํ** น ปร

โลเก โหติฯ ตโต เอว **น อุภยตฺถ โหติฯ อยเมว อโนฺต** อยํ อิธโลเก ปรโลเก จ อภาโวเยว ทุกฺขสฺส ปริโยสานํฯ **อยเมวา**ติ ยถาวุตฺต เอว – **เอตฺถ** เอตสฺมึ ปาเฐ ปรมฺปราคโต ปมาณภูโต **อโตฺถ**ฯ

เย ปนาติ สมฺมวาทิโน สนฺธาย วทติฯ **อนฺตราภวํ อิจฺฉนฺติ** ‘‘เอวํ ภเวน ภวนฺตรสมฺพโนฺธ ยุเชฺชยฺยา’’ติฯ **นิรตฺถกํ** อนฺตราภวสฺส นาม กสฺสจิ อภาวโตฯ จุติกฺขนฺธานนฺตรญฺหิ ปฏิสนฺธิกฺขนฺธานํเยว ปาตุภาโวฯ เตนาห **‘‘อนฺตราภวสฺส...เป.... ปฏิกฺขิโตฺตเยวา’’**ติฯ ตตฺถ ***ภาโว***ติ อตฺถิตาฯ **อภิธมฺเม กถาวตฺถุปฺปกรเณ** (กถา. ๕๐๕-๕๐๗) **ปฏิกฺขิโตฺตเยว**ฯ ยทิ เอวํ ‘‘อนฺตเรนา’’ติ อิทํ กถนฺติ อาห **‘‘อนฺตเรนา’’**ติอาทิฯ วิกปฺปโต อญฺญํ **วิกปฺปนฺตรํ,** ตสฺส ทีปนํ ‘‘อนฺตเรนา’’ติ วจนํฯ น อนฺตราภวทีปนํ ตาทิสสฺส อนุปลพฺภนโต ปโยชนาภาวโต จฯ ยตฺถ หิ วิปากวิญฺญาณสฺส ปจฺจโย, ตตฺถสฺส นิสฺสยภูตสฺส วตฺถุสฺส สหภาวีนญฺจ ขนฺธานํ สมฺภโวติ สทฺธึ อตฺตโน นิสฺสเยน วิญฺญาณํ อุปฺปชฺชเตวาติ นาสฺส อุปฺปตฺติยา เทสทูรตา เวทิตพฺพาฯ ‘‘เนว อิธ น หุร’’นฺติ วุตฺตทฺวยโต อปรํ วิกเปฺปน ‘‘น อุภย’’นฺติ, ตตฺถปิ น โหติเยวาติ อธิปฺปาโยฯ **‘‘อนฺตเรนา’’**ติ วา ‘‘วินา’’ติ อิมินา สมานโตฺถ นิปาโต, ตสฺมา เนวิธ, น หุรํ, อุภยํ วินาปิ เนวาติ อโตฺถฯ

อาหรีติ ฉินฺนวเสน คณฺหิฯ เตนาห **‘‘กณฺฐนาฬึ ฉินฺที’’**ติฯ **ปริคฺคณฺหโนฺต**ติ สมฺมสโนฺตฯ **ปรินิพฺพุโต** ทีฆรตฺตํ วิปสฺสนายํ ยุตฺตปยุตฺตภาวโตฯ **‘‘อนุปวชฺชํ ฉเนฺนน ภิกฺขุนา สตฺถํ อาหริต**’’นฺติ, **กเถสี**ติ อเสกฺขกาเล พฺยากรณํ วิย กตฺวา กเถสิฯ

อิมินาติ ‘‘อุปวชฺชกุลานี’’ติ อิมินา วจเนนฯ **เถโร**ติ สาริปุตฺตเตฺถโรฯ **เอวนฺ**ติ เอวํ ปุพฺพกาเลสุ สํสฏฺฐวิหารี หุตฺวา ฐิโต ปจฺฉา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตีติ อาสงฺกโนฺต ปุจฺฉติฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

ฉนฺนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. ปุณฺณสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๘-๘๙. ตนฺติ จกฺขุรูปทฺวยํฯ เตนาห **‘‘จกฺขุเญฺจว รูปญฺจา’’**ติฯ **นนฺทิสมุทยา**ติ นนฺทิยา สมุทยตณฺหาย เสสการเณหิ นนฺทิยา สมุทิติ สโมธานํ นนฺทิสมุทโย, ตสฺมา นนฺทิสมุทยาฯ เตนาห **‘‘ตณฺหาย สโมธาเนนา’’**ติฯ ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาตสฺส ทุกฺขสฺส สโมธาเนน สมุทิติ ปวตฺติเยวาติ สห สมุทเยน ทุกฺขสฺส ทสฺสิตตฺตา **‘‘วฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ นิโรธูปาเยน สทฺธึ นิโรธสฺส ทสฺสิตตฺตา **‘‘วิวฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา’’**ติฯ ปุจฺฉานุสนฺธิอาทีสุ อญฺญตโร น โหตีติ อาห – **‘‘ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธี’’**ติฯ

จณฺฑาติ โกธนาฯ **ทุฏฺฐา**ติ โทสวโนฺตติ อโตฺถฯ **กิพฺพิสา**ติ ปาปาฯ **กกฺขฬา**ติ ทารุณาฯ **ฆฏิกมุคฺคเรนา**ติ เอกสฺมึ ปเกฺข ฆฏิกํ ทเสฺสตฺวา กเตน รสฺสทเณฺฑนฯ สตฺตานํ สสนโต สตฺถํ, ตโต เอว ชีวิตสฺส หรณโต หารกญฺจาติ **สตฺถหารกํฯ อินฺทฺริยสํวโร ‘‘ทโม’’ติ วุโตฺต** มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ ทมนโตฯ **ปญฺญา ‘‘ทโม’’ติ วุตฺตา** กิเลสวิเสวิตานํ ทมนโต วูปสมนโตฯ **อุโปสถกมฺมํ ‘‘ทโม’’ติ วุตฺตํ** กายทฺวาราทีหิ อุปฺปชฺชนกอสมสฺส ทมนโตฯ **ขนฺติ ‘‘ทโม’’ติ เวทิตพฺพา** อกฺขนฺติยา ทมนโต วูปสมนโตฯ เตนาห **‘‘อุปสโมติ ตเสฺสว เววจน**’’นฺติฯ

เอตฺถาติ สุนาปรนฺตชนปเทฯ **เอเต เทฺว**ติ อยํ ปุณฺณเตฺถโร ตสฺส กนิโฏฺฐติ เอเต เทฺว ภาตโรฯ **อาหจฺจ อฏฺฐาสิ** อุฬารํ พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวาฯ **สตฺต สีหนาเท นทิตฺวา**ติ มมฺมเจฺฉทกานมฺปิ อโกฺกสปริภาสานํ ขมเน สนฺตสาภาวทีปนํ, ปาณิปฺปหารสฺส, เลฑฺฑุปฺปหารสฺส, ทณฺฑปฺปหารสฺส, สตฺถปฺปหารสฺส, ชีวิตโวโรปนสฺส, ขมเน สนฺตสาภาวทีปนญฺจาติ เอวํ สตฺต สีหนาเท นทิตฺวาฯ จตูสุ ฐาเนสุ วสิตตฺตา ปาฬิยํ วสนฏฺฐานํ อนุเทฺทสิกํ กตฺวา "**สุนาปรนฺตสฺมิํ ชนปเท วิหรติ**"อิเจฺจว วุตฺตํฯ

จตูสุ ฐาเนสูติ อพฺพุหตฺถปพฺพเต, สมุทฺทคิริวิหาเร, มาตุลคิริมฺหิ, มกุฬการามวิหาเรติ อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุฯ **ตนฺ**ติ จงฺกมํ อารุยฺห โกจิ ภิกฺขุ จงฺกมิตุํ สมโตฺถ นตฺถิ มหตา สมุทฺทปริสฺสเยน ภาวนามนสิการสฺส อนภิสมฺภุณนโตฯ **อุปฺปาติก**นฺติ อุปฺปาตกรํ มหาสโงฺขภํ อุฏฺฐเปตฺวาฯ **สมฺมุเข**ติ อนิลปเทเสฯ **ปฏิเวเทสุ**นฺติ ปเวเทสุํฯ

อารทฺธกาลโต ปฏฺฐายาติ มณฺฑลมาฬสฺส กาตุํ ปถวีมิตกาลโต ปภุติฯ สจฺจพเนฺธน ปญฺจสตานิ ปริปูเรตุํ "**เอกูนปญฺจสตาน**"นฺติ วุตฺตํฯ **คนฺธกุฏิ**นฺติ เชตวนมหาวิหาเร มหาคนฺธกุฏิํฯ

สจฺจพนฺธนาโมติ สจฺจพเนฺธ ปพฺพเต จิรนิวาสิตาย "สจฺจพโนฺธ"เตฺวว ลทฺธนาโมฯ **อรหตฺตํ ปาปุณี**ติ ปญฺจาภิญฺญาปริวารํ อรหตฺตํ อธิคจฺฉิฯ เตนาห "**มเคฺคเนวสฺส อภิญฺญา อาคตา**"ติฯ

ตสฺมิํ สนฺนิปติตา มหาชนา เกจิ โสตาปนฺนา, เกจิ สกทาคามิโน, เกจิ อนาคามิโน, เกจิ อรหโนฺต อเหสุํฯ ตตฺถาปิ เกจิ เตวิชฺชา, เกจิ ฉฬภิญฺญา, เกจิ ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา อเหสุํฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ "**มหาชนสฺส พนฺธนโมโกฺข ชาโต**"ติฯ เย ปน ตตฺถ สรณคมนปญฺจสีลทสสีลสมาทาเนน ลทฺธานุคฺคหา, เตสํ เทวตานญฺจ วเสน "**มหนฺตํ พุทฺธโกลาหลํ อโหสี**"ติ วุตฺตํฯ

อรุณํ ปน มหาคนฺธกุฏิยํเยว อุฏฺฐเปสิ เทวตานุคฺคหตฺถเญฺจว กุลานุทฺทยาย จฯ **อปายมเคฺค โอตาริโต** "โกจิ โลกสฺส สชิตา อตฺถิ, ตสฺส วเสน ปวตฺติสํหารา โหนฺติ, เตเนวายํ ปชา สนาถา โหติ, ตํ ยุญฺชติ จ ตสฺมิํ ตสฺมิํ กเมฺม"ติ มิจฺฉาคาเหหิฯ **ปริจริตพฺพํ ยาจิ** "เอตฺถ มยา จิรํ วสิตพฺพ"นฺติฯ

ฉฏฺฐนฺติ พาหิยสุตฺตํฯ ตํ **อุตฺตานเมว** เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตาฯ

ปุณฺณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. ปฐมเอชาสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๐-๙๑. เอชติ ฉฬารมฺมณนิมิตฺตํ กมฺปตีติ **เอชา**ฯ เตนาห "**จลนเฏฺฐนา**"ติฯ **อาพาธนเฏฺฐน** ปีฬนเฏฺฐนฯ **อโนฺต โทสนเฏฺฐนา**ติ อโนฺตจิเตฺต เอว ปทุสฺสนเฏฺฐนฯ **นิกนฺตนเฏฺฐนา**ติ ฉินฺทนเฏฺฐนฯ **เหฏฺฐา คหิตเมวา**ติ เหฏฺฐา มญฺญิตสมฺคฺฆาตสารุปฺปสุเตฺต อาคตเมวฯ **วุตฺตนยเมว** มญฺญิตสมุคฺฆาตสุเตฺตฯ

ปฐมเอชาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. ปฐมทฺวยสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๒-๙๓. **ทฺวย**นฺติ ทุกํฯ ปาฬิยํ อาเมฑิตโลเปน นิเทฺทโสติ อาห **"เทฺว เทฺว โกฏฺฐาเส"**ติฯ **เอวเมต**นฺติ เอวํ อนิจฺจาทิภาเวน เอตํ จกฺขุรูปญฺจาติ ทฺวยํฯ **จลตี**ติ อนวฏฺฐาเนน ปจลติฯ **พฺยถตี**ติ ชราย มรเณน จ ปเวธติฯ **เหตุ เจว** อุปฺปตฺตินิมิตฺตตฺตาฯ **สหคตี**ติ สหปฺปวตฺติ, ตาย คเหตพฺพตฺตา ''สงฺคตี''ติ ผโสฺส วุโตฺตฯ เอส นโย เสสปททฺวเยปิฯ ยสฺมา จ สํคจฺฉมานธมฺมวิมุตฺตา สงฺคติ นาม นตฺถิ, ตถา สนฺนิปาตสมวายา, เตสํ วเสน นิพฺพโตฺต ผโสฺส ตถา วุจฺจตีติฯ เตนาห **"อิมินา"**ติอาทิฯ

วตฺถูติ จกฺขุ นิสฺสยปจฺจยาทิภาเวนฯ **อารมฺมณ**นฺติ รูปํ อารมฺมณปจฺจยาทิภาเวนฯ **สหชาตา ตโย ขนฺธา** เวทนาทโย, เต สหชาตาทิปจฺจยภาเวนฯ **อยํ เหตู**ติ อยํ ติวิโธ เหตูฯ **ผเสฺสนา**ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – ยสฺมา รูปารมฺมเณ ผเสฺส อตฺตโน ผุสนกิจฺจํ กโรเนฺต เอวํ เวทนา อนุภวนกิจฺจํ, สญฺญา สญฺชานนกิจฺจํ กโรติ, ตสฺมา **"ผเสฺสน ผุฏฺฐเมวา"**ติอาทิวุตฺตเมว อตฺถํ อิทานิ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ทเสฺสตุํ **"ผุโฏฺฐ"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปเญฺจว ขนฺธา ภควตา สมตึสาย อากาเรหิ วุตฺตาฯ กสฺมาติ อาห **"กถ"**นฺติอาทิฯ รุกฺขสาขาสุ รุกฺขโวหาโร วิย เอเกกธเมฺมปิ ขนฺธโวหาโร โหติเยวฯ เตนาห ภควา – ''วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ''ติ (ยม. ขนฺธยมก ๒)ฯ

ปฐมทฺวยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฉนฺนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สฬฺวโคฺค

๑. อทนฺตอคุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๔. **อทมิตา**ติ ทมํ นิพฺพิเสวนภาวํ อนีตาฯ **อโคปิตา**ติ สติสงฺขาตาย วติยา น รกฺขิตาฯ **อปิหิตา**ติ สติกวาเฏน น ปิหิตาฯ จตูหิปิ ปเทหิ อินฺทฺริยานํ อนาวรณเมวาหฯ อธิกํ วหนฺตีติ อธิวาหา, ทุกฺขสฺส อธิวาหา **ทุกฺขาธิวาหา**ฯ นิรเยสุ อุปฺปชฺชนกํ **เนรยิกํฯ อาทิ**-สเทฺทน เสสปาฬึ สงฺคณฺหาติฯ

สเฬฺวาติ ฉ-การสฺส ส-กาโร, ฬ-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **ยตฺถา**ติ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํฯ **อนวสฺสุตา อตินฺตา**ติ ราเคน อเตมิตาฯ

อสฺสาทิตนฺติ อสฺสาทํ อิตํ อุปคตํฯ เตนาห **"อสฺสาทวนฺต"**นฺติฯ **สุขทุกฺข**นฺติ อิฏฺฐานิฏฺฐํฯ อนฺวยตีติ อนฺวโย, เหตุฯ ผโสฺสติ อนฺวโย เอตสฺสาติ **ผสฺสนฺวย**นฺติ อาห – **"ผสฺสเหตุก"**นฺติฯ **"อวิรุทฺธ"**อิติ วิภตฺติโลเปน นิเทฺทโสฯ

ปปญฺจสญฺญาติ ตณฺหาทิสมฺปยุตฺตสํหตสญฺญาฯ เตนาห **"กิเลสสญฺญาย ปปญฺจสญฺญา นาม หุตฺวา"**ติฯ ปปญฺจสญฺญา เอเตสํ อตฺถีติ **ปปญฺจสญฺญา,** อิตรีตรา นราฯ **ปปญฺจยนฺตา**ติ สํสาเร ปปญฺจํ จิรายนํ กโรนฺตาฯ **สญฺญิโน**ติ เคหสฺสิตสญฺญาย สญฺญาวโนฺตฯ **มโนมยํ วิตกฺก**นฺติ เกวลํ มนสา สมฺภาวิตํ มิจฺฉาวิตกฺกํฯ **อิรียตี**ติ อิริยํ ปฏิปตฺตึ อิรียติ ปฏิปชฺชติฯ

สุฎฺฐุ ภาวิโตติ สุฏฺฐุภาวํ สุภาวนํ อิโต ภาวิตภาวิโตฯ **ผุฏฺฐสฺส จิตฺตน**ฺติ เตน ยถาวุตฺตผเสฺสน ผุฏฺฐํ อสฺส จิตฺตํฯ **น วิกมฺปเต กุวจี**ติ กิสฺมิญฺจิ อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมเณ น กมฺปติฯ **ปารคา**ติ ปารคามิโน ภวถฯ

อทนฺตอคุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มาลุกฺยปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๕. **อปสาเทตี**ติ ตเชฺชติฯ **อุสฺสาเทตี**ติ อุกฺกํเสติฯ **อยํ กิร** เถโร มาลุกฺยปุโตฺตฯ **ปมชฺชิตฺวา**ติ โยนิโสมนสิการสฺส อนนุยุญฺชเนน ปมชฺชิตฺวาฯ

ยตฺราติ ปจฺจตฺตํ วจนาลงฺกาเรฯ **นามา**ติ อสมฺภาวเน อปสาทนปเกฺข, อุสฺสาทนปเกฺข ปน สมฺภาวเนฯ **กึ ชาตน**ฺติ กึ เตน มหลฺลกภาเวน ชาตนฺติ มหลฺลกภาวํ ติณายปิ อมญฺญมาโน วทติฯ เตนาห **“ยทิ…เป…. อนุคฺคณฺหโนฺต”**ติฯ **อนุคฺคณฺหโนฺต**ติ อจิเนฺตโนฺตฯ มาทิสานํ ภควโต โอวาโท อุปการาวโหติ เอตรหิ **โอวาทญฺจ ปสํสโนฺต**ฯ

‘‘อทิฏฺฐา อทิฏฺฐปุพฺพา’’ติอาทินา ปริกปฺปวเสน วุตฺตนิทสฺสนํ ‘‘ยถา เอเตสุ ฉนฺทาทโย น โหนฺติ, เอวมิตเรสุปิ ปริญฺญาเตสู’’ติ นยปฏิปชฺชนตฺถํ, เตสมฺปิ อิเมหิ สมาเนตพฺพตฺตาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สุปินกูปมา กามา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๔; ๒.๔๖; ปาจิ. ๔๑๗; จูฬว. ๖๕)ฯ

จกฺขุวิญฺญาเณน ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตนฺติ จกฺขุวิญฺญาณสฺส รูปายตนํ ยตฺตโก คหณากาโร, ตตฺตกํฯ กิตฺตกํ ปมาณนฺติ อตฺตสํเวทิยํ ปรสฺส น ทิสิตพฺพํ, กปฺปนามตฺตํ รูปํฯ เตนาห **“จกฺขุวิญฺญาณํ หี”**ติอาทิฯ **รูเป**ติ รูปายตเนฯ **รูปมตฺตเมวา**ติ นีลาทิเภทํ รูปายตนมตฺตํ, น นีลาทิฯ วิเสสนิวตฺตนโตฺถ หิ อยํ มตฺต-สโทฺทฯ ยทิ เอวํ, **เอว**-กาโร กิมตฺถิโย? จกฺขุวิญฺญาณญฺหิ รูปายตเน ลพฺภมานมฺปิ นีลาทิวิเสสํ ‘‘อิทํ นีลํ นาม, อิทํ ปีตํ นามา’’ติ น คณฺหาติฯ กุโต นิจฺจานิจฺจาทิสภาวตฺถนฺติ สํหิตสฺสปิ นิวตฺตนตฺถํ เอวการคฺคหณํฯ เตนาห **“น นิจฺจาทิสภาว”**นฺติฯ **เสสวิญฺญาเณหิปี**ติ ชวนวิญฺญาเณหิปิฯ

ทิฏฺฐํ นาม จกฺขุวิญฺญาณํ รูปายตนสฺส ทสฺสนนฺติ กตฺวาฯ เตนาห **“รูเป รูปวิชานน”**นฺติฯ **จกฺขุวิญฺญาณมตฺตเมวา**ติ ยตฺตกํ จกฺขุวิญฺญาณํ รูปายตเน คหณมตฺตํ, ตํมตฺตเมวเม สพฺพํ จิตฺตํ ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ ‘‘ราคาทิรเหนา’’ติ วา ปาโฐฯ **ทิฏฺฐํ นาม** ปทตฺถโต จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐํ รูปํฯ **ตเตฺถวา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐมเตฺต รูเปฯ **จิตฺตตฺตยํ** ทิฏฺฐมตฺตํ นาม จกฺขุวิญฺญาณํ วิย ราคาทิวิรเหน ปวตฺตนโตฯ เตนาห **“ยถา ต”**นฺติ อาทิฯ

มโนทฺวาราวชฺชเนน วิญฺญาตารมฺมณํ วิญฺญาตนฺติ อธิเปฺปตํ ราคาทิวิรเหน วิเญฺญยฺยโตฯ เตนาห **“ยถา อาวชฺชเนนา”**ติอาทิฯ

ตทาติ ตสฺมึ กาเล, น ตโต ปฏฺฐายาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ ทเสฺสติฯ ‘‘ทิฏฺฐมตฺต’’นฺติอาทินา เยสํ ราคาทีนํ นิวตฺตนํ อธิเปฺปตํ, เต ‘‘เตนา’’ติ เอตฺถ ต-สเทฺทน ปจฺจามสียนฺตีติ **“เตน ราเคน วา รโตฺต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ วิสเย ภุมฺมํ, วิสยภาโว จ วิสยินา สมฺพนฺธวเสน อิจฺฉิตโพฺพติ วุตฺตํ **“ปฏิพโทฺธ”**ติอาทิฯ

สตีติ รูปสฺส ยถาสภาวสลฺลกฺขณา สติ **มุฏฺฐา** ปิยนิมิตฺตมนสิกาเรน อนุปฺปชฺชนโต น ทิสฺสติ นปฺปวตฺตติฯ **อโชฺฌสา**ติ อโชฺฌสายฯ **คิลิตฺวา** ปรินิฏฺฐเปตฺวา อตฺตนิยกรเณนฯ

อภิชฺฌา จ วิเหสา จาติ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห – **“อภิชฺฌาย จ วิเหสาย จา”**ติฯ อตฺถวเสน วิภตฺติปริณาโมติ อาห – **“อภิชฺฌาวิเหสาหี”**ติฯ **อาจินนฺตสฺสา**ติ วเฑฺฒนฺตสฺสฯ **ปฏิสฺสโต**ติ ปติสฺสโต สพฺพตฺถ สติยา ยุโตฺตฯ **เสวโต จาปี**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท **อปิ**-สโทฺท จ นิปาตมตฺตนฺติ **“เสวนฺตสฺส”**อิเจฺจว อโตฺถ วุโตฺตฯ

มาลุกฺยปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปริหานสุตฺตวณฺณนา

๙๖. **ปริหานสภาว**นฺติ อนวชฺชธเมฺมหิ ปริหายนสภาวํฯ **อภิภวิตานี**ติ อภิภูตานิ นิพฺพิเสวนภาวาการเนฯ **สรสงฺกปฺปา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ วิสเย อนวฏฺฐิตภาเวน สงฺกปฺปาฯ **สํโยชนิยา**ติ สํโยเชตพฺพาฯ สํโยชนานญฺหิ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติยา โอกาสํ เทโนฺต กิเลสชาตํ อธิวาเสติ นามฯ กิเลโส เอว **กิเลสชาตํฯ อารมฺมณํ** ปน จิเตฺต กโรโนฺต อธิวาเสติ นามฯ **ฉนฺทราคปฺปหาเนน น ปชหติ** อารมฺมณํ, กิเลสํ ปน อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนน เอวฯ **อภิภวิตํ อายตนนฺติ กถิตํ** อธิวาสนาทินาฯ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ปริหานธโมฺม โหตี’’ติ **ธมฺมํ ปุจฺฉิตฺวา** ตํ **วิภชเนฺตน ภควตา** ‘‘ตเญฺจ ภิกฺขุ อธิวาเสตี’’ติอาทินา **ปุคฺคเลน** ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน **ธโมฺม ทสฺสิโต**ฯ

ปริหานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปมาทวิหารีสุตฺตวณฺณนา

๙๗. **น ปิทหิตฺวา** จกฺขุนฺทฺริยํ น ปิทหิตฺวา สญฺฉาทิตฺวา ฐิตสฺสฯ **พฺยาสิญฺจตี**ติ กิเลเสหิ วิเสเสน อาสิญฺจติฯ **กิเลสตินฺตนฺ**ติ กิเลเสหิ อวสฺสุตํฯ **ทุพฺพลปีติ** ตรุณา น พลปฺปตฺตาฯ **พลวปีติ** อุเพฺพคา ผรณปฺปตฺตา จ ปีติฯ **ทรถปฺปสฺสทฺธี**ติ กายจิตฺตทรถวูปสมลกฺขณา ปสฺสทฺธิฯ **น อุปฺปชฺชนฺติ** ปจฺจยปรมฺปราย อสิทฺธตฺตาฯ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ปมาทวิหารี โหตี’’ติอาทินา **ปุคฺคลํ ปุจฺฉิตฺวา** ‘‘ปาโมชฺชํ น โหติ, ปาโมชฺชํ ชายตี’’ติอาทินา จ, **ธเมฺมน** ‘‘ปมาทวิหารี อปฺปมาทวิหารี’’ติ จ **ปุคฺคโล ทสฺสิโต**ฯ

ปมาทวิหารีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สํวรสุตฺตวณฺณนา

๙๘. **อิท**นฺติ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, อสํวโร’’ติ? อิทํ วจนํฯ **ปหาตพฺพธมฺมกฺขานวเสนา**ติ ปหาตพฺพธมฺมเสฺสว กถนํ วุตฺตํฯ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, อสํวโร โหตี’’ติ **ธมฺมํ ปุจฺฉิตฺวา** ‘‘สนฺติ, ภิกฺขเว, จกฺขุวิเญฺญยฺยา รูปา’’ติอาทินา **ธโมฺมว วิภโตฺต**ฯ

สํวรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๙๙. **จิเตฺตกคฺคตายา**ติ สมถวเสน จิเตฺตกคฺคตายฯ **ปริหายมาเน**ติ ตสฺส อลาเภน ปริหายมาเนฯ **กมฺมฏฺฐาน**นฺติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ, สมถเมว วาฯ

๗. ปฏิสลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. **กมฺมฏฺฐาน**นฺติ สมถวิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํฯ

๘-๙. ปฐมนตฺมหากํสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๑-๑๐๒. **อุปมํ ปริวาเรตฺวา**ติ อุปมํ ปริหริตฺวาฯ **สุทฺธิกวเสนา**ติ อุปมาย วินา เกวลเมวฯ

๑๐. อุทกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. **อุทโก**ติ ตสฺส นามํฯ **เวทํ** ญาณํฯ สพฺพํ ชิตวาติ **สพฺพชิฯ อวขต**นฺติ นิขตํฯ **อุจฺฉาทนธมฺม**ติ อุจฺฉาเทตพฺพสภาโวฯ **ปริมทฺทนธมฺม**ติ ปริมทฺทิตพฺพสภาโวฯ **ปริหโต**ติ ปริหริโตฯ โอทนกุมฺมาสูปจยุจฺฉาทนปริมทฺทนปเทหีติ วตฺตพฺพํฯ อุจฺฉาทนํ วา ปริมทฺทนมตฺตเมวาติ กตฺวา น คหิตํฯ

อุทกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สฬวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติโย ปณฺณาสโกฯ

๑๑. โยคเกฺขมิวโคฺค

๑. โยคเกฺขมิสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔. **จตูหิ โยเคหี**ติ กามโยคาทีหิ จตูหิ โยเคหิฯ **เขมิโน**ติ เขมวโต กุสลิโนฯ **การณภูต**นฺติ กตฺตพฺพอุปายสฺส การณภูตํฯ ปริยายติ ปวตฺตึ นิวตฺติญฺจ ญาเปตีติ ปริยาโย, ธมฺโม จ โส ปริยตฺติธมฺมตฺตา ปริยาโย จาติ ธมฺมปริยาโย, ตํ **ธมฺมปริยายํ**ฯ ยสฺมา ปน โส ตสฺสาธิคมสฺส การณํ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ธมฺมการณ”**นฺติฯ **ยุตฺติ**นฺติ สมถวิปสฺสนาธมฺมานีติ วา จตุสจฺจธมฺมานีติ วาฯ ‘‘ตสฺมา’’ติ ปทํ อุทฺธริตฺวา – ‘‘กสฺมา’’ติ การณํ ปุจฺฉโนฺต **“กึ อกฺขาตตฺตา, อุทาหุ ปหีนตฺตา”**ติ วิภชิตฺวา ปุจฺฉิฯ ยสฺมา ปน ฉนฺทราคปฺปหานํ โยคเกฺขมิภาวสฺส การณํ, น กถนํ, ตสฺมา **“ปหีนตฺตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

โยคเกฺขมิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๑๐. อุปาทายสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๕-๑๑๓. **เวทนาสุขทุกฺข**นฺติ เวทนาสงฺขาตํ สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ กถิตํฯ ‘‘อชฺฌตฺตํ สุขํ ทุกฺข’’นฺติ วุตฺตตฺตา วิมุตฺติสุขสฺส จ สฬายตนทุกฺขสฺส จ กถิตตฺตา วิวฏฺฏสุขํ เจตฺถ กถิตเมวาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ กามํ ขนฺธิยวเคฺค ขนฺธวเสน เทสนา อาคตา, น อายตนวเสนฯ เอตฺถ ปน วตฺตพฺพํ อตฺถชาตํ ขนฺธิยวเคฺค วุตฺตนยเมวาติฯ

อุปาทายสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โยคเกฺขมิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. โลกกามคุณวโคค

๑-๒. ปฐมมารปาสสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๔-๑๑๕. อาวสติ เอตฺถ กิเลสมาโรติ **อาวาโส**ฯ กามคุณอชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิฯ กิเลสมารสฺส อาวาสํ คโต **วสํ คโตฯ ติวิธสฺสา**ติ ปปญฺจสญฺญาสงฺขาตสฺส ติวิธสฺสปิ มารสฺสฯ ตโต เอว เทวปุตฺตมารสฺสปิ วสํ คโตติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ

ปฐมมารปาสสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โลกนฺตคมนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. โลกิยนฺติ เอตฺถ สตฺตกายภูตคามาทีติ **โลโก,** จกฺกวาโฬฯ สงฺขาโร ปน ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน **โลโกฯ อนฺต**นฺติ โอสานํฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สํสนฺทิตฺวา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาณคติยา สมาเนตฺวา อวิโรเธตฺวาฯ **โถเมสฺสามี**ติ ปสํสิสฺสามิฯ

เอวํสมฺปตฺติกนฺติ เอวํสมฺปชฺชนกํ เอวํปสฺสิตพฺพํ อิทํ มม อเชฺฌสนํฯ เตนาห **“อีทิสนฺติ อโตฺถ”**ติฯ **ชานํ ชานาตี**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิตพฺพํ ชานาติ เอวฯ น หิ ปเทสญฺญาเณ ฐิโต ชานิตพฺพํ สพฺพํ ชานาติฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน หิ อวิเสสคฺคหเณน จ ‘‘ชาน’’นฺติ อิมินา นิรวเสสํ เญยฺยชาตํ ปริคฺคยฺหตีติ ตพฺพิสยาย ชานนกิริยาย สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว กรณํ ภวิตุํ ยุตฺตํฯ ปกรณวเสน ‘‘ภควา’’ติ ปทสนฺนิธาเนน จ อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ **ปสฺสิตพฺพเมว ปสฺสตี**ติ ทิพฺพจกฺขุ-ปญฺญาจกฺขุ-ธมฺมจกฺขุ-พุทฺธจกฺขุ-สมนฺตจกฺขุ-สงฺขาเตหิ ญาณจกฺขูหิ ปสฺสิตพฺพํ ปสฺสติ เอวฯ อถ วา **ชานํ ชานาตี**ติ ยถา อเญฺญ สวิปลฺลาสา กามรูปปริญฺญาวาทิโน ชานนฺตาปิ วิปลฺลาสวเสน ชานนฺติ, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน ปหีนวิปลฺลาสตฺตา ชานโนฺต ชานาติ เอว, ทิฏฺฐิทสฺสนสฺส อภาวา ปสฺสโนฺต ปสฺสติ เอวาติ อโตฺถฯ

ทสฺสนปริณายกเฏฺฐนาติ ยถา จกฺขุ สตฺตานํ ทสฺสนตฺถํ ปริเณติ สาเธติ, เอวํ โลกสฺส ยาถาวทสฺสนสาธนโตปิ ทสฺสนกิจฺจปริณายกเฏฺฐน **จกฺขุภูโต,** ปญฺญาจกฺขุมยตฺตา วา สยมฺภูญาเณน ปญฺญาจกฺขุํ ภูโต ปโตฺตติ วา **จกฺขุภูโตฯ ญาณภูโต**ติ เอตสฺส จ เอวเมว อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ธมฺมา วา โพธิปกฺขิยา, เตหิ อุปฺปนฺนตฺตา โลกสฺส จ ตทุปฺปาทนโต อนญฺญสาธารณํ วา ธมฺมํ ปโตฺต อธิคโตติ **ธมฺมภูโต**ฯ ‘‘พฺรหฺมา’’วุจฺจติ เสฏฺฐเฏฺฐน มคฺคญาณํ, เตน อุปฺปนฺนตฺตา โลกสฺส จ ตทุปฺปาทนโต ตญฺจ สยมฺภูญาเณน ปโตฺตติ **พฺรหฺมภูโต**ฯ จตุสจฺจธมฺมํ วทตีติ **วตฺตา**ฯ จิรํ สจฺจปฏิเวธํ ปวเตฺตโนฺต วทตีติ **ปวตฺตาฯ อตฺถํ นีหริตฺวา**ติ ทุกฺขาทิอตฺถํ อุทฺธริตฺวาฯ ปรมตฺถํ วา นิพฺพานํ ปาปยิตาฯ อมตสจฺฉิกิริยํ สเตฺตสุ อุปฺปาเทโนฺต อมตํ ททาตีติ **อมตสฺส ทาตา**ฯ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ ตทายตฺตภาวโต **ธมฺมสฺสามี**ฯ ปุนปฺปุนํ ยาจาเปโนฺต ภาริยํ กโรโนฺต **ครุํ กโรติ** นาม, ตถา ทุวิเญฺญยฺยํ กตฺวา กเถโนฺตปิฯ

จกฺขุนา วิชฺชมาเนน **โลกสญฺญี โหติ,** น ตสฺมิํ อสติฯ น หิ อชฺฌตฺติกายตนวิรเหน โลกสมญฺญา อตฺถิฯ เตนาห **“จกฺขุญฺหิ โลโก”**ติอาทิฯ **อปฺปหีนทิฏฺฐี**ติ อสมูหตสกฺกายทิฏฺฐิโก ฆนวินิโพฺภคํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต สมุทายํ วิย อวยวํ ‘‘โลโก’’ติ สญฺชานาติ เจว มญฺญติ จฯ ตถาติ อิมินา ‘‘โลโกติ สญฺชานาติ เจว มญฺญติ จา’’ติ ปทตฺตยํ อากฑฺฒติฯ **ตสฺสา**ติ ปุถุชฺชนสฺส, จกฺกวาฬโลกสฺส วาฯ จกฺขาทิเมว หิ สโหกาเสน ‘‘จกฺกวาโฬ’’ติ ปุถุชฺชโน สญฺ

ชานาติฯ **คมเนนา**ติ ปทสา คมเนนฯ **น สกฺกา** เตสํ อนนุตฺตตาฯ **ลุชฺชนเฏฺฐนา**ติ อภิสงฺขารโลกวเสน โลกสฺส อนฺตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตสฺส **อโนฺต** นาม นิพฺพานํฯ ตํ ปตฺตุํ สกฺกา สมฺมาปฏิปตฺติยา ปตฺตพฺพตฺตาฯ จกฺกวาฬโลกสฺส ปน อโนฺต นาม, นตฺถิ ตสฺส คมเนน อปฺปตฺตพฺพตฺตาฯ

อิเมหิ ปเทหีติ อิเมหิ วากฺยวิภาเคหิ ปเทหิฯ ตานิ ปน อกฺขรสมุทายลกฺขณานีติ อาห **"อกฺขรสมฺปิณฺฑเนหี"**ติฯ **ปาฏิเยกฺกอกฺขเรหี**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ ปเท ปฏินิยตสนฺนิเวเสหิ วิสุํ วิสุํ จิเตฺตน คยฺหมาเนหิ อกฺขเรหีติ อโตฺถฯ

คมนเฏฺฐน ''ปณฺฑา'' วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย อิโต คโต ปโตฺตติ **ปณฺฑิโต,** ปญฺญวาฯ มหาปญฺญตา นาม ปฏิสมฺภิทาวเสน เวทิตพฺพาติ อาห **"มหนฺต อเตฺถ"**ติอาทิฯ **ยถา ตนฺ**ติ เอตฺถ **ตนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ ปฐมวิกเปฺป, ทุติยวิกเปฺป ปน ปจฺจามสนนฺติ อาห **"ตํ พฺยากต"**นฺติฯ

โลกนฺตคมนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. กามคุณสุตฺตวณฺณนา

๑๑๗. เจตโสติ กรเณ สามิวจนํฯ จิเตฺตน สํผุสนํ นาม อนุภโวติ อาห **"จิเตฺตน อนุภูตปุพฺพา"**ติฯ อุตฺตฺตยานุรูปตาวเสน **ปาสาทตฺตยํ,** ตํ วเสน **ติวิธนาฏกเภโท**ฯ มโนรมฺมตามเตฺตน กามคุณํ กตฺวา ทสฺสิตํ, น กามวเสนฯ น หิ อภินิกฺขมนโต อุทฺธํ โพธิสตฺตสฺส กามวิตกฺกา ภูตปุพฺพาฯ เตนาห มาโร ปาปิมา –

> ''สตฺต วสฺสานิ ภควนฺตํ, อนุพนฺธึ ปทาปทํ;
> โอตารํ นาธิคจฺฉิสฺสํ, สมฺพุทฺธสฺส สตีมโต''ติฯ (สุ. นิ. ๔๔๘);

เมเตฺตโยฺย นามาติอาทิ อนาคตารมฺมณทสฺสนมตฺตํ, น โพธิสตฺตสฺส เอวํ อุปฺปชฺชตีติฯ อตฺตา ปิยายิตพฺพรูโป เอตสฺสาติ **อตฺตรูโป,** อุตฺตรปเท ปุริมปทโลเปนาติ **"อตฺตโน หิตกามชาติเกนา"**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **อตฺตรูเปนา**ติ วา ปีติโสมนเสฺสหิ คหิตสภาเวน ตุฏฺฐปหเฏฺฐน อุทคฺคุทเคฺคนฯ **อปฺปมาโท**ติ อปฺปมชฺชนํ กุสลธเมฺมสุ อขณฺฑการิตาติ อาห **"สาตจฺจกิริยา"**ติฯ **อโวสฺสโคฺค**ติ จิตฺตสฺส กามคุเณสุ อโวสฺสชฺชนํ ปกฺขนฺทิตุํ อปฺปทานํฯ ปุริโม วิกโปฺป กุสลานํ ธมฺมานํ กรณวเสน ทสฺสิโต, ปจฺฉิโม อกุสลานํ อกรณวเสนฯ **เทฺว ธมฺมา**ติ อปฺปมาโท สตีติ เทฺว ธมฺมาฯ อปฺปมาโท สติ จ ตถา ปวตฺตา จตฺตาโร กุสลธมฺมกฺขนฺธา เวทิตพฺพาฯ **กตฺตพฺพา**ติ ปวเตฺตตพฺพาฯ

ตสฺมึ อายตเนติ ตสฺมึ นิพฺพานสญฺญิเต การเณ ปฏิเวเธฯ **ตํ การณ**นฺติ ฉนฺนํ อายตนานํ การณํฯ สฬายตนํ นิรุชฺฌติ เอตฺถาติ **สฬายตนนิโรโธ วุจฺจติ นิพฺพานํ**ฯ เตนาห **"นิพฺพานํฯ ตํ สนฺธายา"**ติอาทิฯ **นิพฺพานสฺมิ**นฺติ นิพฺพานมฺหิฯ

กามคุณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. สกฺกปญฺหสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๘-๑๑๙. ทิเฏฺฐติ ปจฺจกฺขภูเตฯ **ธเมฺม**ติ อุปาทานกฺขนฺธธเมฺมฯ ตตฺถ หิ อตฺตาติ ภวติ สญฺญา ทิฏฺฐิ จาติ อตฺตภาวสญฺญาฯ เตนาห – **"ทิเฏฺฐว ธเมฺมติ อิมสฺมิเยว อตฺต**

ภาเว’’ติฯ **“ตนฺนิสฺสิต**’’นฺติ เอตฺถ **ตํ**-สเทฺทน เหฏฺฐา อภินนฺทนาทิปริยาเยน วุตฺตา ตณฺหา ปจฺจามฏฺฐาติ อาห – **“ตณฺหานิสฺสิต**’’นฺติฯ ตํ อุปาทานํ เอตสฺสาติ **ตทุปาทานํ**ฯ เตนาห – ‘‘ตํคหณ’’นฺติอาทิฯ ตณฺหุปาทานสงฺขาตํ คหณํ เอตสฺสาติ **ตํคหณํฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมว** ปญฺจเม วุตฺตนยตฺตาฯ

สกฺกปญฺหสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สาริปุตฺตสทฺธิวิหาริกสุตฺตวณฺณนา

๑๒๐. **ฆเฏสฺสตี**ติ ปุเพฺพนาปรํ ฆฏิตํ สมฺพนฺธํ กริสฺสติฯ **วิเจฺฉท**นฺติ พฺรหฺมจริยสฺส วิโรธิปจฺจยสมุปฺปตฺติยา อุเจฺฉทํฯ

๘. ราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๒๑. เย ธมฺมา สมฺมเทว ภาวิตา พหุลีกตา วิมุตฺติยา อรหตฺตสฺส สจฺฉิกิริยาย สํวตฺตนฺติ, เต สทฺธาทโย สมฺภารา **วิมุตฺติปริปาจนิยา**ติ อธิเปฺปตาฯ **ปริปาเจนฺตี**ติ ปริปากํ ปริณามํ คเมนฺติฯ **ธมฺมา**ติ การณภูตา ธมฺมาฯ **วิสุทฺธิการณวเสนา**ติ วิสุทฺธิการณตาวเสน, สา ปน สทฺธินฺทฺริยาทีนํ การณโต วิสุทฺธิฯ ยถา นาม ชาติสมฺปนฺนสฺส ขตฺติยกุมารสฺส วิปกฺขวิคเมน ปกฺขสงฺคเหน ปวตฺติฏฺฐานสมฺปตฺติยา จ ปริสุทฺธิ โหติ, เอวเมวํ ทฏฺฐพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **“วุตฺตํ เหต**’’นฺติอาทิมาหฯ

อสฺสทฺธาทโยปิ ปุคฺคลา สทฺธาทีนํ ยาวเทว ปริหานาย โหนฺติ, สทฺธาทโย ปาริปูริยาว, ตถา ปสาทนิยสุตฺตนฺตาทิปจฺจเวกฺขณา, **ปสาทนิยสุตฺตนฺตา** นาม สมฺปสาทนียสุตฺตาทโยฯ **สมฺมปฺปธาเน**ติ สมฺมปฺปธานสุตฺตเนฺตฯ **สติปฏฺฐาเน**ติ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเนฯ **ฌานวิโมเกฺข**ติ ฌานานิ เจว วิโมเกฺข จ อุทฺทิสฺส ปวตฺตสุตฺตเนฺตฯ **คมฺภีรญาณจริเย**ติ ขนฺธายตนธาตุปฏิจฺจสมุปฺปาทปฏิสํยุตฺตสุตฺตเนฺตฯ

กลฺยาณมิตฺตตาทโยติ กลฺยาณมิตฺตตา สีลสํวโร อภิสเลฺลขกถา วีริยารโมฺภ นิเพฺพธิกปญฺญาติ อิเม กลฺยาณมิตฺตาทโย **ปญฺจ ธมฺมา,** เย ‘‘อิธ, เมฆิย, ภิกฺขุ กลฺยาณมิโตฺต โหตี’’ติอาทินา **อุทาเน** (อุทา. ๓๑) กถิตาฯ **โลกํ โวโลเกนฺตสฺสา**ติ อายสฺมโต ราหุลสฺส ตาสญฺจ เทวตานํ อินฺทฺริยปริปากํ ปสฺสนฺตสฺสฯ ตโต เยน อนฺธวนํ, ตตฺถ ทิวาวิหาราย มหาสมาคโม ภวิสฺสตีติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘เอตฺตกาติ คณนาวเสน ปริเจฺฉโท นตฺถี’’ติฯ

รุกฺขปพฺพตนิสฺสิตา **ภุมฺมฏฺฐกา,** อากาสจาริวิมานวาสิโน **อนฺตลิกฺขฏฺฐกาฯ ธมฺมจกฺขุนฺติ เวทิตพฺพานิ** จตุสจฺจธมฺมานํ ทสฺสนเฏฺฐนฯ

ราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โลกกามคุณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. คหปติวโคฺค

๑-๓. เวสาลีสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๔-๑๒๖. **ทฺวีสู**ติ อิมสฺมึ คหปติวเคฺค ปฐมทุติเยสุ **ตติเย จ วุตฺตตฺถเมว** ปาฐชาตํ อปุพฺพํ นตฺถีติ อโตฺถฯ

๔-๕. ภารทฺวาชสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๗-๑๒๘. กามํ อเญฺญปิ ปพฺพชิตา ยุตฺตกาเล ปิณฺฑาย จรนฺติเยว, อยํ ปน โอทริโก, เตเนว การเณน ปพฺพชิโตติ ทเสฺสโนฺต **"ปิณฺฑํ อุลมาโน"**ติอาทิมาหฯ **ฆํสโนฺต วา**ติ ภูมิยํ ฆํสโนฺต เอว ปตฺตํ ฐเปติฯ **ปริกฺขีณ**นฺติ สมนฺตโต ปริกฺขีณํฯ **นาฬิโก ...เป.... ชาตํ,** อติเรกปตฺตฎฺฐปนสฺส ปฎิกฺขิตฺตตฺตา อญฺญํ น คณฺหาติฯ **"อินฺทฺริยภาวน**นฺติ จกฺขาทิปญฺจินฺทฺริยภาวน''นฺติ เกจิ วทนฺติ, ตถา วิปสฺสนาภินิเวสํ กตฺวา อุปริวิปสฺสนํ วฑฺฒิตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ อปเร ปน ''สทฺธาปญฺจมานํ อินฺทฺริยานํ วเสน วิปสฺสนาภินิเวสํ กตฺวา เตน สุเขน อภิญฺญาปหานานํ สมฺปาทนวเสน อินฺทฺริยํ ภาเวตฺวา''ติ วทนฺติฯ

อุปสงฺกมตีติ เอตฺถ ยถา โส ราชา อุปสงฺกมิ, ตํ อาคมนโต ปฎฺฐาย ทเสฺสตุํ **"เถโร กิรา"**ติอาทิ อารทฺธํฯ **มหาปานํ** นาม อญฺญํ กมฺมํ อกตฺวา ปานปสุโต หุตฺวา สตฺตาหํ ตทนุรูปปริชนสฺส สุราปิวนํฯ เตนาห **"มหาปานํ นาม ปิวิตฺวา"**ติฯ **สาลิถุเสหี**ติ รตฺตสาลิถุเสหิฯ **ฑยฺหมานํ วิย** กิปิลฺลิกทํสนชาตาหิ ทุกฺขเวทนาหิฯ **มุขสตฺตีหิ วิชฺฌิํสุ** วลฺลภตายฯ อิตฺถิโลโล หิ โส ราชาฯ

ปเวณินฺติ เตสํ สมาทานปเวณิํ พฺรหฺมจริยปพนฺธํฯ **ปฎิปาเทนฺตี**ติ สมฺปาเทนฺติฯ **ครุการมฺมณ**นฺติ ครุกาตพฺพอารมฺมณํ, อวีติกฺกมิตพฺพารมฺมณนฺติ อโตฺถฯ **อสฺสา**ติ รโญฺญฯ **จิตฺตํ อโนตรนฺต**นฺติ ปสาทวีถิํ อโนตรนฺตํ อนุปคจฺฉนฺตํฯ **วิเหเฐตุ**นฺติ วิพาธิตุํฯ

โลภสฺส อปราปรุปฺปตฺติยา พหุวจนวเสน **"โลภธมฺมา"**ติ วุตฺตํฯ **อุปฺปชฺชนฺตีติปิ อโตฺถ เยว,** ยสฺมา อุปฺปชฺชมาโน โลภธโมฺม อตฺตโน เหตุปจฺจเย ปริคฺคหาเปโนฺต ชานาเปโนฺต วิย สหติ ปวตฺตตีติฯ **อิมเมว กาย**นฺติ เอตฺถ สมูหเตฺถ เอว **กาย**-สโทฺท คพฺภาสยาทิฎฺฐาเนสุ อุปฺปชฺชนธมฺมสมูหวิสยตฺตา, อิตเร ปน กายูปลกฺขิตตาย ''กาโย''ติ เวทิตพฺพาฯ **อุตฺตานเมว** เหฎฺฐา วุตฺตนยตฺตาฯ

ภารทฺวาชสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. โฆสิตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. **รูปา จ มนาปา**ติ นีลาทิเภทา รูปธมฺมา จ มนสา มนุญฺญา ปิยรูปา สํวิชฺชนฺติ, อิทญฺจ สุขเวทนียสฺส ผสฺสสฺส สภาวทสฺสนตฺถํฯ เอวํ **"รูปา จ มนาปา อุเปกฺขาเวทนิยา"**ติ เอตฺถาปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํฯ **จกฺขุวิญฺญาณ...เป.... ผสฺส**นฺติ วุตฺตํฯ อุปนิสฺสยโกฎิยา หิ จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตผโสฺส สุขเวทนีโย, น สหชาตโกฎิยาฯ เตนาห – **"เอกํ ผสฺสํ ปฎิจฺจ ชวนวเสน สุขเวทนา อุปฺปชฺชตี"**ติฯ **เสสปเทสู**ติ ''สํวิชฺชติ โข, คหปติ, โสตธาตู''ติ อาคเตสุ ปญฺจสุ โกฎฺฐาเสสุฯ

เตวีสติ ธาตุโย กถิตา ฉนฺนํ ทฺวารานํ วเสน วิภชฺชคหเณนฯ **วตฺถุนิสฺสิต**นฺติ หทยวตฺถุนิสฺสิตํฯ ปญฺจทฺวาเร วีสติ, มโนทฺวาเร ติโสฺส **เอวํ เตวีสติ**ฯ

โฆสิตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗-๘. หาลิทฺทิกานิสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๐-๑๓๑. **ตํ อิเตฺถต**นฺติ จกฺขุนา ยํ รูปํ ทิฎฺฐํ, ตํ อิตฺถนฺติ อโตฺถฯ **ตํ สุขเวทนิย**นฺติ ตํ สุขเวทนาย อุปนิสฺสยโกฎิยา ปจฺจยภูตํ จกฺขุวิญฺญาณเญฺจว, โย จ ยถารหํ อุปนิสฺสยโกฎิยา วา, อนนฺตโร เจ อนนฺตรโกฎิยา วา, สหชาโต เจ สมฺปยุตฺตโกฎิยา วา, สุขเวทนาย ปจฺจโย ผโสฺสฯ ตํ สุขเวทนิยญฺจ ผสฺสํ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขเวทนาติ โยชนาฯ **เอส นโย สพฺพตฺถ** สเพฺพสุ เสเสสุ สตฺตสุ วาเรสุฯ **มโนธาตุเยว วา สมานา**ติ อภิธมฺมนเยนฯ สุตฺตนฺตนเยน ปน สุญฺญตเฎฺฐน นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฎฺฐน จ มโนธาตุสมญฺญํ ลภเตวฯ **อฎฺฐมํ อุตฺตานเมว** เหฎฺฐา วุตฺตนยตฺตาฯ

หาลิทฺทิกานิสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. **เตปิ มาณวกาเตฺวว วุตฺตา,** น พฺราหฺมณกุมาราา เอวฯ **เสเลยฺยกานี**ติ อญฺญมญฺญํ สิลิสฺสนลงฺฆนกีฬนานิฯ

อุปฎฺฐานวเสน อิภํ หรนฺตีติ **อิพฺภา,** หตฺถิโคปกาฯ เต ปน นิหีนกุฎุมฺพสฺส โภคฺคํ อุปาทาย คหปติภาวํ อุปาทาย ‘‘คหปติกา’’ติปิ วุจฺจนฺตีติ อาห **‘‘คหปติกา’’**ติฯ **กณฺหา**ติ กณฺหาภิชาติกาฯ **รฎฺฐํ ภรนฺตี**ติ ยสฺมิํ รเฎฺฐ วสนฺติ, ตสฺส รฎฺฐสฺส พลิํ ภรเณน, อตฺตโน วา กุฎุมฺพสฺส ภรเณน ภรตาฯ **ปริยายนฺตา**ติ ปริโต สํจรนฺตา กีฬนฺติฯ

สีลเชฎฺฐกาติ สีลปฺปธานาฯ เย ปุราณํ สรนฺติ, เต สีลุตฺตมา อเหสุํฯ **ทฺวารานิ** จกฺขาทิทฺวารานิฯ

อปกฺกมิตฺวา อเปตา วิรหิตา หุตฺวาฯ **วิสมานี**ติ วิคตสมานิ ทุจฺจริตสภาวานิฯ **นานาวิธทณฺฑา** นานาวิธทณฺฑนิปาตาฯ

อนาหารกาติ กิญฺจิ อภุญฺชนกาฯ ปโงฺก วิย **ปโงฺก,** มลํฯ ทนฺตปโงฺก ปุริมปทโลเปน ปโงฺกติ วุโตฺตติ **‘‘ปโงฺก นาม ทนฺตมล’’**นฺติ วุตฺตํฯ อเชหิ กาตพฺพกานํ อโกเปตฺวา กรณํ สมาทานวเสน **วตํ**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ โกหญฺญํ นาม อตฺตนิ วิชฺชมานโทสํ ปฎิจฺฉาเทตฺวา อสนฺตคุณปกาสนาติ อาห – **‘‘ปฎิจฺฉนฺน...เป.... โกหญฺญเญฺจวา’’**ติฯ **ปริกฺขารภณฺฑกวณฺณนา**ติ ปริกฺขารภณฺฑา กปฺปกาติฯ เต จ โข อตฺตโน ชีวิกตฺถาย อามิสกิญฺชกฺขสฺส อตฺตนิพนฺธนตฺถาย อโมจนตฺถาย กตาฯ

อขิลนฺติ เจโตขิลรหิตํ พฺรหฺมวิหารวเสนฯ เตนาห **‘‘มุทุ อถทฺธ’’**นฺติฯ

อธิมุโตฺตติ อภิรติวเสน ยุตฺตปยุโตฺตฯ **ปริตฺตจิโตฺต**ติ ปริโต ขณฺฑิตจิโตฺตฯ **อปฺปมาณจิโตฺต**ติ เอตฺถ ‘‘โก อย’’นฺติ ปฎิกฺขิตฺตํ สกฺกุเณยฺยจิโตฺตฯ

โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. เวรหจฺจานิสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. พฺราหฺมณึ ธมฺมสวนาย โจเทนฺโต มาณวโก **“ยเคฺฆ”**ติ อโวจฯ เตนาห **“ยเคฺฆ ติ โจทนเตฺถ นิปาโต”**ติฯ

เวรหจฺจานิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

คหปติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. เทวทหวคฺค

๑. เทวทหสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. **มนํ รมยนฺตา**ติ อาปาถคตา มนสฺส รมณวเสน ปิยายิตพฺพตาวเสน ปวตฺตนฺตาฯ

๒. ขณสุตฺตวณฺณนา

๑๓๕. **ฉผสฺสายตนิกา**ติ ฉหิ ผสฺสายตเนหิ อนิฏฺฐสํเวทนิยาฯ **ฉทฺวารผสฺสปฏิวิญฺญตฺตี**ติ ฉหิปิ ทฺวาเรหิ อารมฺมณสฺส ปฏิสํเวทนา โหติเยว สพฺพโส ทุกฺขานุภวนตฺถํฯ **ตาวติํสปุร**นฺติ สุทสฺสนมหานครํฯ **อภาโว นาม นตฺถิ** สพฺพถา สุขานุภวนโตฯ **นิรเย**ติ อิมินา ทุคฺคติ ภวสามเญฺญน อิตราปายาปิ คหิตา เอวฯ **มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํ วสิตุํ น สกฺกา**ติ อิมินา ปน สเพฺพสมฺปิ อจฺฉินฺทิกฏฺฐานานํ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อิเมวา**ติ อิมสฺมิํ มนุสฺสโลเก เอวฯ **อปาโยปิ ปญฺญายติ** อปายทุกฺขสทิสสฺส ทุกฺขสฺส กทาจิ ปฏิสํเวทนโตฯ **สโคฺคปิ ปญฺญายติ** เทวโภคสทิสสมฺปตฺติยา กทาจิ ปฏิลภิตพฺพโตฯ

อยํ กมฺมภูมีติ อยํ มนุสฺสโลโก ปุริสถามกรณาย กมฺมภูมิ นาม ตาสํ โยคฺยฏฺฐานภาวโตฯ ตตฺถ ปธานกมฺมํ ทเสฺสโนฺต **“อิธ มคฺคภาวนา”**ติ อาหฯ **ฐานานี**ติ การณานิฯ **สํเวชนิยานี**ติ สํเวคชนนานิ พหูนิ ชาติอาทีนิฯ ตถา หิ ชาติ, ชรา, พฺยาธิ, มรณํ, อปายภวํ, ตตฺถปิ นิรยูปปตฺติเหตุกํ, ติรจฺฉานุปปตฺติเหตุกํ, อสูรกายูปปตฺติเหตุกํ, อตีเต วฏฺฏมูลกํ, อนาคเต วฏฺฏมูลกํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกนฺติ พหูนิ สํเวควตฺถูนิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา **สํเวคชาโต** สญฺชาตสํเวโค โยนิโส ปธานมนุยุญฺชสฺสุฯ **สํเวคา**ติ สํเวคมาปชฺชสฺสุฯ

ขณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปฐมรูปารามสุตฺตวณฺณนา

๑๓๖. **สมฺมุทิตา** สโมฺมทปฺปตฺตา, **ปโมทิตา** สญฺชาตปโมทาฯ **ทุกฺขา**ติ ทุกฺขวโนฺต สญฺชาตทุกฺขาฯ เตนาห **“ทุกฺขิตา”**ติฯ สุขํ เอตสฺส อตฺถีติ **สุโข,** สุขีฯ เตนาห **“สุขิโต”**ติฯ **ยตฺตกา** รูปาทโย ธมฺมา โลเก **อตฺถีติ วุจฺจติฯ ปสฺสนฺตาน**นฺติ สจฺจปฏิเวเธน สมฺมเทว ปสฺสนฺตานํฯ **“ปจฺจนีกํ โหตี”**ติ วตฺวา ตํ ปจฺจนีกภาวํ ทเสฺสตุํ **“โลโก หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อสุภา**ติ ‘‘อาหู’’ติปทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **สพฺพเมต**นฺติ ‘‘สุขํ ทิฏฺฐมริเยภิ…เป.… ตทริยา สุขโต วิทู’’ติ จ วุตฺตํฯ สพฺพเมตํ นิพฺพานเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ นิพฺพานเมว หิ เอกนฺตโต สุขํ นามฯ

ปญฺจนวุติปาสณฺฑิโน เตสญฺจ ปาสณฺฑิภาโว ปปญฺจสูทนิฏฺฐกถายํ ปกาสิโต เอวฯ **กิเลสนีวรเณน นิวุตาน**นฺติ กิเลสขนฺธา กิเลสนีวรณํ, เตน นิวาริตานํฯ **นิพฺพานทสฺสนํ** นาม อริยมโคฺค, เตน ตสฺส ปฏิวิชฺฌนญฺจ **กาฬเมฆอวจฺฉาทิตํ วิย จนฺทมณฺฑลํ**ฯ

ปริจฺฉินฺทิตฺวาติ อสุภภาวปริจฺฉินฺทเนน สมฺมาวิญฺญาณทสฺสเนน จ ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ **มคฺคธมฺมสฺสา**ติ อริยมคฺคธมฺมสฺสฯ

อนุปเนฺนหีติ อนุ อนุ อวิหาย ปฏิปเนฺนหิฯ **โก นุ อโญฺญ ชานิตุํ อรหติ,** อโญฺญ น ชานาตีติ ทเสฺสติฯ

ปฐมรูปารามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๑๒. ทุติยรูปารามสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๗-๑๔๕. **สุทฺธิกํ กตฺวา** คาถาพนฺธเนน วินา เกวลํ จุณฺณิยปทวเสเนวฯ **ตถา ตถา**ติ อชฺฌตฺติกานิ พาหิรานิ จ อายตนานิ อนิจฺจลกฺขเณน ทุกฺขานตฺตลกฺขเณหิ จ โยเชตฺวา ทสฺสนวเสนฯ

ทุติยรูปารามสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เทวทหวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. นวปุราณวโคฺค

๑. กมฺมนิโรธสุตฺตวณฺณนา

๑๔๖. สมฺปติ วิชฺชมานสฺส จกฺขุสฺส ตํนิพฺพตฺตสฺส กมฺมสฺส จ อธิเปฺปตตฺตา **“น จกฺขุ ปุราณํ, กมฺมเมว ปุราณ”**นฺติ วตฺวา ยถา ตสฺส จกฺขุสฺส ปุราณปริยาโย วุโตฺต, ตํ ทเสฺสโนฺต อาห – **“กมฺมโต ปนา”**ติอาทิฯ **ปจฺจยนาเมนา**ติ ปุริมชาติสํสิทฺธตฺตา ‘‘ปุราณ’’นฺติ วตฺตพฺพสฺส ปจฺจยภูตสฺส กมฺมสฺส นาเมนฯ **เอวํ วุตฺต**นฺติ ‘‘ปุราณกมฺม’’นฺติ เอวํ วุตฺตํฯ **ปจฺจเยหิ อภิสมาคนฺตฺวา กต**นฺติ ตณฺหาวิชฺชาทิปจฺจเยหิ อภิมุขภาเวน สมาคนฺตฺวา สเมจฺจ นิพฺพตฺติตํฯ **เจตนายา**ติ กมฺมเจตนายฯ **ปกปฺปิต**นฺติ อภิสมีหิตํฯ **เวทนายา**ติ อตฺตานํ นิสฺสาย อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตาย เวทนายฯ **วตฺถู**ติ นิพฺพตฺติการณํ ปวตฺตฏฺฐานนฺติ วิปสฺสนาปญฺญาย **ปสฺสิตพฺพํฯ กมฺมสฺส นิโรเธนา**ติ กิเลสานํ อนุปฺปาทนิโรธสิเทฺธน กมฺมสฺส นิโรเธนฯ **วิมุตฺตึ ผุสตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺตึ ปาปุณาติฯ **อารมฺมณภูโต นิโรโธ** นิพฺพานํ **“กมฺมนิโรโธ”**ติ วุจฺจติ, ‘‘กมฺมํ นิรุชฺฌติ เอตฺถา’’ติ กตฺวาฯ ‘‘ฌายถ, ภิกฺขเว, มา ปมาทตฺถา’’ติ วุตฺตตฺตา **“ปุพฺพภาควิปสฺสนา กถิตา”**ติ วุตฺตํฯ

กมฺมนิโรธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๕. อนิจฺจนิพฺพานสปฺปายสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๗-๑๕๐. **นิพฺพานสฺสา**ติ นิพฺพานาธิคมสฺส, กิเลสนิพฺพานเสฺสว วาฯ **อุปการปฏิปท**นฺติ อุปการาวหํ ปฏิปทํฯ **จตูสู**ติ ทุติยาทีสุ จตูสุฯ นิพฺพานสปฺปายา ปฏิปทา เทสิตาติ กตฺวา **“สห วิปสฺสนาย จตฺตาโร มคฺคา กถิตา”**ติ วุตฺตํฯ

อนิจฺจนิพฺพานสปฺปายสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๗. อเนฺตวาสิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๑-๑๕๒. อนฺต-สโทฺท สมีปเตฺถ วตฺตติ ‘‘อุทกนฺตํ วนนฺต’’นฺติอาทีสุ, กิเลโส ปน อติอาสเนฺน วสติ อพฺภนฺตรวุตฺติตายาติ **‘‘อเนฺตวาสิก’’**นฺติ วุโตฺต วิภตฺติอโลเปน ยถา ‘‘วเน กุสโล, กูเลรุกฺขา’’ติฯ เตนาห – **‘‘อนเนฺตวาสิกนฺติ อโนฺตวสนกิเลสวิรหิต’’**นฺติฯ **อาจรณกกิเลสวิรหิต**นฺติ สมุทาจรณกิเลสรหิตํฯ **อโนฺต อสฺส วสนฺตี**ติ อสฺส ปุคฺคลสฺส อโนฺต อพฺภนฺตเร จิเตฺต วสนฺติ ปวตฺตนฺติฯ **เต เอตํ อธิภวนฺตี**ติ เต กิเลสา เอตํ ปุคฺคลํ อภิภวิตฺวา อตฺตโน วเส วเตฺตนฺติฯ เตนาห – **‘‘อโชฺฌตฺถรนฺติ สิกฺขาเปนฺติ วา’’**ติฯ **เตหิ อาจริเยหี**ติ เตหิ กิเลสสงฺขาเตหิ สเตฺต อตฺตโน คติยํ ฐเปเนฺตหิ อาจริเยหิฯ **สตฺตมํ เหฎฺฐา กถิตนยเมวา**ติ ยสฺมา เหฎฺฐา ขนฺธวเสน เทสนา อาคตา, อิธ อายตนวเสนาติ อยเมว วิเสโสฯ

อเนฺตวาสิกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. อตฺถินุโขปริยายสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓. ปริยายติ ปริคจฺฉติ ผลํ เอตสฺสาติ **ปริยาโย** เหตูติ อาห – **‘‘ยํ ปริยายนฺติ ยํ การณ’’**นฺติฯ ปจฺจกฺขทิเฎฺฐ อวิปรีเต อเตฺถ ปวตฺตสทฺธา **ปจฺจกฺขสทฺธา** ยถา ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๘) จฯ **เอวํ กิรา**ติ อิติ กิราย อุปฺปโนฺนสทฺทหนากาโร สทฺธาปติรูปโกฯ **เอต**นฺติ ‘‘อญฺญเตฺรว สทฺธายา’’ติ เอตํ วจนํ ฯ **รุจาเปตฺวา**ติ กิญฺจิ อตฺถํ อตฺตโน มติยา โรเจตฺวาฯ **ขมาเปตฺวา**ติ ตเสฺสว เววจนํ, จิตฺตํ ตถา ขมาเปตฺวาฯ เตนาห – **‘‘อเตฺถตนฺติ คหณากาโร’’**ติฯ ปรมฺปราคตสฺส อตฺถสฺส เอวํ กิรสฺสาติ **อนุสฺสวนํฯ การณํ จิเนฺตนฺตสฺสา**ติ ยุตฺติํ จิเนฺตนฺตสฺสฯ **การณํ อุปฎฺฐาตี**ติ ‘‘สาธู’’ติ อตฺตโน จิตฺตสฺส อุปติฎฺฐติฯ **อเตฺถต**นฺติ ‘‘เอตํ การณํ เอวมยมโตฺถ ยุชฺชตี’’ติ จิเตฺตน **คหณํฯ อาการปริวิตโกฺก**ติ ยุตฺติปริกปฺปนาฯ **ลทฺธี**ติ นิจฺฉเยน คหณํ, สา จ โข ทิฎฺฐิ อยาถาวคฺคหเณน อญฺญาณเมวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ต**นฺติ ลทฺธิํฯ **อเตฺถสา**ติ เอสา ลทฺธิ มม อุปฺปนฺนา อตฺถิ ยุตฺตรูปา หุตฺวา อุปลพฺภติฯ เอวํ คหณากาโร **ทิฎฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติ นาม,** ปฐมุปฺปนฺนลทฺธิสงฺขาตาย ทิฎฺฐิยา นิชฺฌานํ ขมนากาโร **ทิฎฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติ นามฯ ปญฺจ ฐานานี**ติ ยถาวุตฺตานิ สทฺธาทีนิ ปญฺจ การณานิฯ **มุญฺจิตฺวา** อคฺคเหตฺวาฯ เหฎฺฐิมมคฺควชฺฌานํ ราคาทีนํ อภาวํ สนฺธาย ‘‘นตฺถิ เม อชฺฌตฺตํ ราคโทสโมโห’’ติ อยํ เสกฺขานํ ปจฺจเวกฺขณา, สพฺพโส อภาวํ สนฺธาย อเสกฺขานนฺติ อาห – **‘‘เสกฺขาเสกฺขานํ ปจฺจเวกฺขณา กถิตา’’**ติฯ ‘‘สนฺตํ วา อชฺฌตฺต’’นฺติ อาทินา **เสกฺขานํ,** ‘‘อสนฺตํ วา อชฺฌตฺต’’นฺติอาทินา **อเสกฺขานํ ปจฺจเวกฺขณา กถิตา**ติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อตฺถินุโขปริยายสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙-๑๐. อินฺทฺริยสมฺปนฺนสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๔-๑๕๕. ‘‘สมฺปนฺนสีลา, ภิกฺขเว, วิหรถา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๖๔) วิย ปริปุณฺณโตฺถ อิธ **สมฺปนฺน**-สโทฺทติ อาห **‘‘ปริปุณฺณินฺทฺริโย’’**ติฯ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคตตฺตา ปริปุณฺณินฺทฺริโย นาม โหตีติ สมฺพโนฺธฯ เอวํ สติ สมนฺนาคมสมฺปตฺติ วุตฺตา โหตีติ อาสงฺกโนฺต **‘‘จกฺขาทีนิ วา’’**ติอาทิมาหฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ทุติยวิกเปฺปน วุตฺตมตฺถํ สนฺธายฯ เหฎฺฐา ขนฺธิยวเคฺค ขนฺธวเสน เทสนา อาคตา, อิธ อายตนวเสนาติ อาห **‘‘วุตฺตนยเมวา’’**ติฯ

อินฺทฺริยสมฺปนฺนสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นวปุราณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติโย ปณฺณาสโกฯ

๑๖. นนฺทิกฺขยวโคฺค

๑-๔. อชฺฌตฺตนนฺทิกฺขยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๖-๑๕๙. **อตฺถโต**ติ สภาวโตฯ ญาเณน อริยโต ญาตพฺพโต **อโตฺถ,** สภาโวติฯ เอว ญฺหิ อภิชฺชนสภาโว นนฺทนเฏฺฐน **นนฺที,** รญฺชนเฏฺฐน **ราโคฯ วิมุตฺติวเสนา**ติ วิมุตฺติยา อธิคมวเสนฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมึ ปฐมสุเตฺตฯ **ทุติยาทีสู**ติ ทุติยตติยจตุเตฺถสุฯ **อุตฺตานเมว** เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตาฯ

อชฺฌตฺตนนฺทิกฺขยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. ชีวกมฺพวนสมาธิสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๐-๑๖๑. สมาธิวิกลานํ จิเตฺตกคฺคตํ ลภนฺตานํ, ปฏิสลฺลานวิกลานํ กายวิเวกญฺจ จิเตฺตกคฺคตญฺจ ลภนฺตานนฺติ โยชนาฯ **ปากฏํ โหตี**ติ วิภูตํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ **โอกฺขายติ ปจฺจกฺขายตี**ติ จตุสจฺจธมฺมานํ วิภูตภาเวน อุปฏฺฐานสฺส กถิตตฺตา วุตฺตํ – **"ทฺวีสุปิ...เป.... กถิตา"**ติฯ

ชีวกมฺพวนสมาธิสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๙. โกฏฺฐิกอนิจฺจสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๒-๑๖๔. อนิจฺจานุปสฺสนาทโย เอว **วิมุตฺติปริปาจนิยา ธมฺมา** นามฯ เถรสฺส ตทา สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ น ปริปากํ อุปคตานิ, เถโร อิมาหิ เทสนาหิ อินฺทฺริยปริปากมคมาสิฯ

โกฏฺฐิกอนิจฺจสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐-๑๒. มิจฺฉาทิฏฺฐิปหานสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๕-๑๖๗. **ปาฏิเยกฺกก**นฺติ วิสุํ วิสุํฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อปุพฺพสฺส วตฺตพฺพสฺส อภาวาฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐิปหานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นนฺทิกฺขยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๗. สฏฺฐิเปยฺยาลวโคฺค

๑-๖๐. อชฺฌตฺตอนิจฺจฉนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๘-๒๒๗. ''ยํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจํ, ตตฺร โว ฉโนฺท ปหาตโพฺพ''ติอาทินา เตสํ เตสํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสน สฏฺฐิ สุตฺตานิ กถิตานิ , ตานิ จ เปยฺยาลนเยน เทสนํ อารุฬฺหานีติ

“สฏฺฐิเปยฺยาโล นาม โหตี”ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“ยานิ ปเนตฺถา”**ติอาทิฯ

อชฺฌตฺตอนิจฺจฉนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สฏฺฐิเปยฺยาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๘. สมุทฺทวโคฺค

๑. ปฐมสมุทฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๒๘. ยทิ ‘‘ทุปฺปูรณฏฺเฐน สมุทฺทนฏฺเฐนา’’ติ อิมินา อตฺถทฺวเยน สาคโร ‘‘สมุโทฺท’’ติ วุจฺจติ, จกฺขุเสฺสเวตํ นิปฺปริยายโต ยุชฺชตีติ ทเสฺสตุํ **“ยที”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทุปฺปูรณฏฺเฐ นา**ติ ปูเรตุํ อสกฺกุเณยฺยภาเวนฯ **สมุทฺทนฏฺเฐนา**ติ สพฺพโส อุปรูปริปกฺขิตฺตคมเนนฯ มหา คงฺคาทิมหานทีนํ มหตา อุทโกเฆน อนุสํวจฺฉรํ อนุปกฺขนฺทมาโนปิ หิ สมุโทฺท ปาริปูรึ น คจฺฉติ, ยญฺจ ภูมิปเทสํ โอตฺถรติ, ตํ สมุทฺทภาวํ เนติ, อภาวํ วา ปาปุณาติ อปยาเต สมุโทฺทท เก, ตํ วา อนุทกภาวปตฺติยา อตถเมว โหติฯ กามเญฺจส ทุปฺปูรณโฏฺฐ สมุทฺทนโฏฺฐ สาคเร ลพฺภติ, ตถาปิ ตํ ทฺวยํ จกฺขุสฺมึเยว วิเสสโต ลพฺภตีติ ทเสฺสโนฺต **“ตสฺส หี”**ติอาทิมาหฯ **สโมสรนฺตนฺ**ติ สพฺพโส นีลาทิภาเคหิ โอสรนฺตํ, อาปาถํ อาคจฺฉนฺตนฺติ อโตฺถฯ **กาตุํ น ส โกฺกติ** ทุปฺปูรณียตฺตาฯ **สโทสคมเนน คจฺฉติ** สตฺตสนฺตานสฺส ทุสฺสนโตฯ ทุสฺสนฏฺฐตา จสฺส จกฺขุทฺวาริกตณฺหาวเสน เวทิตพฺพาฯ ยถา สมุเทฺท อปราปรํ ปริวตฺตมาโน อูมิยา เวโค สมุทฺทสฺสาติ วุจฺจติ, เอวํ จกฺขุสมุทฺทสฺส ปุรโต อปราปรํ ปริวตฺตมานํ นีลาทิเภทํ รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺสาติ วตฺตพฺพตํ อรหติ อนญฺญสาธารณตฺตาติ วุตฺตํ **“รูปมโย เวโค”**ติฯ **อสมเปกฺขิ เต**ติ สมฺมาทสฺสเน รูเป มนาปภาวํ อมนาปภาวญฺจ คเหตฺวา, ‘‘อิทํ นาม มยา ทิฏฺฐ’’นฺติ อนุปธาเรนฺตสฺส เกวลํ สมูหฆนวเสน คณฺหนฺตสฺส คหณํ อสมเปกฺขนํฯ **สหตี**ติ อธิภวติ, ตํนิมิตฺตํ กญฺจิ วิการํ นาปชฺชติฯ

อูมีติ วีจิโยฯ **อาวโฏฺฏ** อาวฏฺฏนวเสน ปวตฺตํ อุทกํฯ คาหรกฺขสมกราทโย **คาห รกฺขโส**ฯ ยถา สมุเทฺท อูมิโย อุปรูปริ วตฺตมานา อตฺตนิ ปติตปุคฺคลํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อนยพฺย สนํ อาปาเทนฺติ, ตถา อาวฏฺฏคาหรกฺขสาฯ เอวเมเต ราคาทโย กิเลสา สยํ อุปฺปนฺนกสเตฺต อโชฺฌตฺถริตฺวา อนยพฺยสนํ อาปาเทนฺติ, กิเลสุปฺปตฺตินิมิตฺตตาย สตฺตานํ อนยพฺยสนาปตฺติ เหตุภูตสฺส อูมิภยสฺส อารมฺมณวเสน จกฺขุสมุโทฺท ‘‘สอูมิสาวโฏฺฏ สคาโห สรกฺขโส’’ติ วุ โตฺตฯ

อูมิภยนฺติ เอตฺถ ภายติ เอตสฺมาติ ภยํ, อูมีว ภยํ อูมิภยํฯ กุชฺฌนฏฺเฐน **โกโธ**ฯ เสฺวว จิตฺ ตสฺส จ อภิมทฺทนวเสนุปฺปาทนเตฺถน ทฬฺหํ อายาสนฏฺเฐน **อุปายาโส**ฯ เอตฺถ จ อเนกวารํ ปวตฺติตฺวา สเตฺต อโชฺฌตฺถริตฺวา สีสํ อุกฺขิปิตุํ อทตฺวา อนยพฺยสนนิปฺผาทเนน โกธูปายา สสฺส **อูมิสทิสตา** ทฏฺฐพฺพาฯ ตถา กามคุณา กิเลสาภิภูเต สเตฺต มาเน วิย รูปาทิวิสยสงฺขา เต อตฺตนิ สํสาเรตฺวา ยถา ตโต พหิภูเต เนกฺขเมฺม จิตฺตมฺปิ น อุปฺปชฺชติ, เอวํ อาวเฏฺฏตฺวา พฺยสนาปาทเนน **อาวฏฺฏสทิสตา** ทฏฺฐพฺพาฯ ยทา ปน คาหรกฺขโส อารกฺขรหิตํ อตฺตโน โคจรภูมิคตํ ปุริสํ อภิภุยฺย คเหตฺวา อโคจเร ฐิตมฺปิ โคจรํ เนตฺวา เภรวรูปทสฺสนาทินา อตฺต โน อุปกฺกมํ กาตุํ อสมตฺถํ กตฺวา อนุวาวิสิตฺวา วณฺณพลโภคอายุสุเขหิ วิโยเชตฺวา มหนฺตํ อนยพฺยสนํ อาปาเทติ, เอวํ มาตุคาโมปิ โยนิโสมนสิการรหิตํ อวีรปุริสํ อตฺตโน รูปาทีหิ ป โลภนวเสน อภิภุยฺย คเหตฺวา วา วีรชาติยมฺปิ อิตฺถิกุตฺตภูเตหิ อตฺตโน หาวภาววิลาเสหิ อิตฺถิ

มายาย อนุวาวิสิตฺวา วา อวสํ อตฺตโน อุปการธมฺมํ สีลาทโย สมฺปาเทตุํ อสมตฺถํ กโรนฺต คุณวณฺณาทีหิ วิโยเชตฺวา มหนฺตํ อนยพฺยสนํ อาปาเทติ, เอวํ มาตุคามสฺส **คาหรกฺขสสทิส ตา** ทฏฺฐพฺพาฯ **อูมิภย**นฺติ ลกฺขณวจนํ ฯ ยถา หิ อูมิ ภายิตพฺพเฏฺฐน ภยํ, เอวํ อาวฏฺฏคาห รกฺขสาปีติ อูมิอาทิภเยน สภยนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อนฺตํ** อวสานํ คโต, เอวํ ปารํ นิพฺพานํ คโตติ วุจฺจติฯ

ปฐมสมุทฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๓. ทุติยสมุทฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๒๙-๒๓๐. กิเลสานํ อลฺลภาวูปนยนนฺติ อาห **“เตมนเฏฺฐนา”**ติฯ **อริยสาวเก**ติ อ นาคามิโนฯ เต หิ กามภววเสน อตินฺตตาย น สมุนฺนาฯ **ตโย มจฺจู**ติ กิเลสาภิสงฺขารเทวปุตฺ ตมาเรฯ **ตีหิ อุปธีหี**ติ กิเลสาภิสงฺขารกามคุณานํ วเสน ตีหิ อุปธีหิฯ ขนฺธุปธินา ปน โส น นิ รูปธิ สอุปาทิเสสเสฺสว นิพฺพานสฺส อธิคตตฺตาฯ **คโต**ติ ปฏิปตฺติคมเนน คโตฯ

ทุติยสมุทฺทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๖. ขีรรุโกฺขปมสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓๑-๒๓๓. **อปฺปหีนเฏฺฐนา**ติ มเคฺคน อสมุคฺฆาฏิตภาเวนฯ **อตฺถี**ติ วิชฺชติฯ สติ ปจฺจเย วิชฺชมานกิจฺจกรณโต ปริยุฏฺฐานํ อปฺปกํ มูสิกาวิสํ วิย **ปริตฺตํ นาม โหติ** อปฺปานุภาว ตฺตาฯ **เอวรูปาปี**ติ อปฺปกาปิฯ **อสฺสา**ติ อปฺปหีนกิเลสสฺสฯ **อธิมตฺตาน**นฺติ อิฏฺฐานํ รชนียานํ, วตฺถุวเสน ปริตฺตกมฺปิ อิฏฺฐารมฺมณํ อธิมตฺตเมวฯ เตนาห **“นขปิฏฺฐิปฺปมาณมฺปี”**ติอาทิฯ **ทหโรติอาทีนิ ตีณิปิ** ปทานิฯ **อาภิเนฺทยฺยา**ติ ภิเนฺทยฺยฯ **ตํ อุภย**นฺติ ตํ จกฺขุรูปนฺติ อุภยมฺปิ อายตนํฯ

ขีรรุโกฺขปมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อุทายีสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. **อิติปี**ติ อิมินาปิ การเณนฯ **อนิเจฺจนา**ติ อนิจฺจภาเวน อนตฺตลกฺขณํ กถิตํฯ ยสฺ มา เหตุปจฺจยา วิญฺญาณสฺส อุปฺปตฺติ สติ จ อุปฺปาเท นิโรเธน ภวิตพฺพํ, อุปฺปาทวยวนฺตตาย อนิจฺจํ วิญฺญาณํ, ยทิ จ อตฺตา สิยา ปจฺจเยหิ วินา สิชฺฌยฺย, น จ ตถาสฺส สิทฺธิ, ตสฺมา ‘‘วิญฺ ญาณํ อนตฺตา’’ติ อนิจฺจตาย อนตฺตตา กถิตาฯ

อุทายีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อาทิตฺตปริยายสุตฺตวณฺณนา

๒๓๕. กิเลสานํ อนุ อนุ พฺยญฺชนโต ปริพฺยตฺติยา อุปฺปตฺติปจฺจยภาวโต **อนุพฺยญฺชนํ,** หตฺถปาทาทิอวยวาติ อาห – ‘‘หตฺถา โสภนา’’ติอาทิฯ **นิมิตฺตคฺคาโห**ติ กิเลสุปฺปตฺติยา นิ มิตฺตภูโต คาโหฯ **สํสเนฺทตฺวา คหณ**นฺติ อวยเว สโมธาเนตฺวา ‘‘อิตฺถิปุริโส’’ติอาทินา เอ กชฺฌํ คหณํฯ **วิภตฺติคหณ**นฺติ วิภาเคน อนวเสสคฺคหณํฯ **กุมฺภีลสทิโส**ติ กุมฺภีลคา หสทิโสฯ เตนาห – **“สพฺพเมว คณฺหาตี”**ติ หตฺถปาทาทีสุ ตํ ตํ โกฏฺฐาสํ วิภชิตฺวา **คหณํ**

รตฺตปาสทิโส ชลูกคาหสทิโสฯ **เอกชวนวาเรปิ ลพฺภนฺตี**ติ อิทํ จกฺขุทฺวารานุสาเรน อุปฺปนฺนมโนทฺวาริกชวนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

นิมิตฺตสฺสาเทน คนฺถิตนฺติ ยถาวุเตฺต นิมิเตฺต อสฺสาทคาเหน คนฺถิตํ สมฺพทฺธํฯ **ภวเงฺคเนวา**ติ มูลภวเงฺคเนวฯ **กิเลสภยํ ทเสฺสโนฺต**ติ ตถา กิเลสุปฺปตฺติยา สติ อกุสลจิเตฺตน อนฺตริตํ เจ มรณจิตฺตํ ภเวยฺย, เอกนฺตโต นิรเย วา ติรจฺฉานโยนิยา วา อุปฺปตฺติ สิยาติ กิเลสานํ ภายิตพฺพํ ทเสฺสโนฺตฯ **“สมยวเสน วา เอวํ วุตฺต”**นฺติ วตฺวา ตมตฺถํ วิวรโนฺต **“จกฺขุทฺวารสฺมิญฺหิ”**ติอาทิมาหฯ **รตฺตจิตฺตํ วา**ติ ราควเสน รตฺตจิตฺตํ วาฯ ทุฎฺฐจิเตฺตน กถํ อารมฺมณรสานุภวนนฺติ? โทมนสฺสเวทนุปฺปตฺติ เอว ตสฺส อารมฺมณรสานุภวนํ ทฎฺฐพฺพํฯ **อิมสฺส สมยสฺสา**ติ มรณสมยสฺสฯ

อุภินฺนํ นาสจฺฉิทฺทานํ มเชฺฌ ฐิต-อฎฺฐิตุทนํ สห ขุรเฎฺฐน ฉินฺทนํฯ **ทณฺฑกวาสี**ติ ทีฆทณฺฑกา มหาวาสิฯ **นิปชฺชิตฺวา นิโทฺทกฺกมน**นฺติ อิมินา ปจลายิกนิทฺทํ ปฎิกฺขิปติฯ ตตฺถ หิ กทาจิ อนฺตรา มิจฺฉาวิตกฺกานํ สลฺลกานํ อวสโร สิยา, นเตฺถว นิปชฺชิตฺวา มหานิทฺทํ โอกฺกนฺตกาเลฯ **วิตกฺกาน**นฺติ มิจฺฉาวิตกฺกานํฯ

อาทิตฺตปริยายสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙-๑๐. ปฐมหตฺถปาโทปมสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓๖-๒๓๗. นวมํ ‘‘ปญฺญายตี’’ติ วุจฺจมาเน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตนฺติ อาห – **“ทสเม น โหตีติ วุจฺจมาเน”**ติอาทิฯ เอตฺตกเมว หิ ทฺวินฺนํ สุตฺตานํ วิเสโสติฯ

ปฐมหตฺถปาโทปมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สมุทฺทวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๙. อาสีวิสวโคฺค

๑. อาสีวิโสปมสุตฺตวณฺณนา

๒๓๘. เย ภิกฺขู ตทา ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา, เตสุ เกจิ เอกวิหาริโน, เกจิ อตฺตทุติยา, เกจิ อตฺตตติยา, เกจิ อตฺตจตุตฺถา, เกจิ อตฺตปญฺจมา หุตฺวา อรญฺญายตเนสุ วิหรนฺตีติ วุตฺตํ – **“เอกจาริก…เป…. ปญฺจจาริเก”**ติฯ สมานชฺฌาสยตา **สภาควุตฺติโน**ฯ กมฺมฎฺฐานานุยุญฺชนสฺส **การเก**ฯ ตโต เอว ตตฺถ **ยุตฺตปยุเตฺตฯ ปุคฺคลชฺฌาสเยน** การณภูเตนฯ **ปจฺจยภูต**นฺติ อปสฺสยภูตํฯ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว’’ติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฎฺฐติ พฺราหฺมโณ’’ติ อยํ มาติกานิเกฺขโปฯ เตสํ มาติกาย วิตฺถารภาชนํฯ **วาสนา ภวิสฺสตี**ติ วาสนาวหํ ภวิสฺสติฯ **สิเนรุํ อุกฺขิปโนฺต วิยา**ติอาทิ อิมิสฺสา เทสนาย อนญฺญสาธารณตาย สุทุกฺกรภาวทสฺสนํฯ

มญฺจเฎฺฐสุ มญฺจสมญฺญา วิย มุขฎฺฐํ วิสํ ‘‘มุข’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ สุกฺขกฎฺฐสทิสภาวาปาทนโต ‘‘กฎฺฐ’’นฺติ วุจฺจตีติ กฎฺฐํ มุขํ เอตสฺสาติ **กฎฺฐมุโข,** ทํสนาทินา กฎฺฐสทิสภาวกโร สโปฺปฯ อถ วา กฎฺฐสทิสภาวาปาทนโต กฎฺฐํ วิสํ วา มุเข เอตสฺสาติ **กฎฺฐมุโข**ฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิเม จตฺตาโร**ติ อิเม วิสกิจฺจเภเทน จตฺตาโรฯ อิทานิ ตํ เนสํ

วิสกิจฺจเภทํ ทเสฺสตุํ **“เตสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อยสูลสมปฺปิตํ วิยา**ติ อพฺภนฺตเร อยสูลํ อนุปฺปเวสิตํ วิยฯ **ปกฺกปูติปนสํ วิยา**ติ ปจฺจิตฺวา กาลาติกฺกเม กุถิตปนสผลํ วิยฯ **จงฺควาเร**ติ รชกานํ ขารปริสฺสาวเน สุราปริสฺสาวเน วาฯ อนวเสสํ ฉิชฺชเนน **อสนิปาตฎฺฐานํ วิยฯ มหานิขาทเนนา**ติ มหเนฺตน นิขาทเนนฯ

วิสเวควิกาเรนาติ วิสเวคคเตน วิกาเรนฯ **วาเตนา**ติ ตสฺส สปฺปสฺส สรีรํ ผุสิตฺวา อุคฺคตวาเตนฯ นาสวาเต ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **ปุคฺคลปณฺณตฺติวเสนา**ติ เตสํเยว โสฬสนฺนํ สปฺปานํ อาคตวิโสติอาทิปุคฺคลนามสฺส วเสน **จตุสฎฺฐิ โหนฺติ** ปเจฺจกํ จตุพฺพิธภาวโตฯ **อาคตวิโส**ติ อาคจฺฉวิโส, สีฆตรํ อภิรุหนวิโสติ อโตฺถฯ **โฆรวิโส**ติ กกฺขฬวิโส, ทุตฺติกิจฺฉวิโสฯ **อยํ สีตอุทกํ วิย โหติ** คาฬฺหทุพฺพินิโมฺมจยภาเวนฯ อุทกสโปฺป หิ โฆรวิโส โหติ เยวาติ วุตฺตํ – **“อุทกสปฺปาทีนํ วิสํ วิยา”**ติฯ **ปณฺณายตี**ติ คณฺฑปิฬกาทิวเสน ปญฺญายติฯ **อเนฬกสโปฺป** นาม มหาอาสีวิโสฯ **นีลสโปฺป** นาม สาขวโณฺณ รุกฺขคฺคาทีสุ วิจรณกสโปฺปฯ **อิมินา อุปาเยนา**ติ โยยํ กฎฺฐมุเขสุ ทฎฺฐวิสานํเยว ‘‘อาคตวิโส โน โฆรวิโส’’ติอาทินา จตุพฺพิธภาโว วุโตฺต, อิมินา อุปาเยนฯ **กฎฺฐมุเข ทฎฺฐวิสาทโย**ติ กฎฺฐมุเขสุ ทฎฺฐวิโส, ผุฎฺฐวิโส, วาตวิโภติ ตโย, **ปูติมุขาทีสุ จ ทฎฺฐวิสาทโย** จตฺตาโร จตฺตาโร เวทิตโพฺพฯ

เอเกกนฺติ จตุสฎฺฐิโย เอเกกํฯ **จตุธา**ติ อณฺฑชาทิวิภาเคน จตุธา วิภชิตฺวาฯ **ฉปณฺณาสานี**ติ ฉปณฺณาสาธิกานิฯ **คตมคฺคสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสงฺขฺยาคตมคฺคสฺส **ปฎิโลมโต สํขิปฺปมานา** อนุกฺกเมน จตฺตาโรว โหนฺติฯ **กุลวเสนา**ติ กฎฺฐมุขาทิชาติวเสนฯ

สกลกาเย อาสิญฺจิตฺวา วิย ฐปิตวิสาติ หิ เตสํ ผุฎฺฐวิสตา, วาตวิสตา วุจฺจติฯ **เอวนฺ**ติ ‘‘อาสิตฺตวิสา’’ติอาทินาฯ **เอตฺถา**ติ อาสีวิสสเทฺท **วจนโตฺถ** นิรุตฺตินเยน **เวทิตโพฺพฯ อุคฺคตเตชา**ติ อุทคฺคเตชา, อตฺตโน วิสเตเชน เนสํ กุรูรทพฺพตา วาฯ **ทุนฺนิมฺมทฺทนวิสา**ติ มนุตาคเทหิ อนิมฺมทฺทนียวิสาฯ **จตฺตาโร อาสีวิสา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตเนตฺถ อวเสสปาฬิํ สงฺคณฺหาติฯ

อาสีวิเสสูติ อิเม อาสีวิสา ทฎฺฐวิสา เอวาติ เวทิตพฺพาฯ **สรีรฎฺฐเกสฺเยวา**ติ เตน ปุริเสน เตสํ กสฺสจิ อนิฎฺฐสฺส อกตตฺตา อายุเสสสฺส จ วิชฺชมานตฺตา นํ น ทํสิํสูติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ปุจฺฉิ** ยถาภูตํ ปเวเทตุกาโมฯ **ทุรุปฎฺฐาหา**ติ ทุรุปฎฺฐานาฯ **โสตฺถิมโคฺค**ติ โสตฺถิภาวสฺส อุปาโยฯ

อนฺตรจโรติ อนฺตรํ จโร สุขสตฺตุ วิสฺสาสฆาตีฯ เตนาห **“วธโก”**ติฯ อิทานิ ตาสํ เปสเนการณํ ทเสฺสตุํ **“ปฐม”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อภิมุขคตํ วิย **อภิมุขคตํ**ฯ อีทิสีปิ หิ วโจยุตฺติ โลเก นิรูปียติ สนฺติยํ ปุริสํ ฐเปตีติ วิยฯ ตสฺมา **อภิมุขคตนฺ**ติ อภิมุขํ เตน สมฺปตฺตนฺติ อโตฺถฯ **วงฺก**สณฺฐานํ **ผลกํ** รุกฺขมูเล อาคตาคตานํ นิสีทนตฺถาย **อตฺถตํ**ฯ

อริตฺตหโตฺถ ปุริโส สนฺตาเรติ เอตายาติ **สนฺตารณี**ฯ โอริมตีรโต อุตฺตรณาย เสตุ **อุตฺตรเสตุ**ฯ เอเกน ทฺวีหิ วา คนฺตโพฺพ รุกฺขมโย เสตุ **รุกฺขเสตุ**ฯ ชงฺฆสเตฺถน คมนโยโคฺค เสตุ **ชงฺฆเสตุ**ฯ สกเฎน คนฺตุํ สกฺกุเณโยฺย **สกฎเสตุฯ น โข เอส พฺราหฺมโณ** ปรมตฺถโตฯ ตทโตฺถ ปน เอกเทเสน สมฺภวตีติ ตถา วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เอตฺตกานํ ปจฺจตฺถิกานํ พาหิตตฺตา”**ติ อาหฯ **เทสนนฺ**ติ อุเทฺทสเทสนํฯ **วินิวเฎฺฎโนฺต**ติ ปฎิสํหรโนฺตฯ **น ลโทฺธ วตาสี**ติ น ลโทฺธ วต อาสิฯ

ราชา วิย กมฺมํ สเตฺตสุ อิสฺสริยสฺส วตฺตาปนโตฯ **ราชา...เป.... ปุถุชฺชโน** วฏฺฏทุกฺขสงฺขาตาปราธตายฯ **ญาณปลายเนนา**ติ มหาภูเตหิ นิพฺพินฺทิตฺวา วิรชฺชิตฺวา วิมุจฺจิตุกามตาวเสน อุปฺปนฺนญาณปลายเน มคฺคาธิคมสิเทฺธเนว ญาณปลายเนนฯ เอวเญฺหตฺถ อุปมาสํสนฺทนํ มตฺถกํ ปาปิตเมว โหติฯ

ยเถว หีติอาทินา เอกเทสนาสมุทายสฺส นิทสฺสนํ อารทฺธํฯ ยถาวุตฺตวจนํ อฏฺฐกถาจริยานํ วจเนน สมเตฺถติ **"ปตฺถโทฺธ ภวตี"**ติอาทินาฯ ตตฺถ **กฏฺฐมุเขน วา**ติ **วา**-สโทฺท อุปมโตฺถฯ ยถา กฏฺฐมุเขน สเปฺปน ทโฏฺฐ ปตฺถโทฺธ โหติ, เอวํ ปถวีธาตุปฺปโกเปน โส กาโย กฏฺฐมุเขว โหติ, กฏฺฐมุขคโต วิย ปตฺถโทฺธ โหตีติ อโตฺถฯ อถ วา **วา**-สโทฺท อวธารณโตฺถฯ โส ''ปถวีธาตุปโกเปน วา''ติ เอวํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตโพฺพฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – กฏฺฐมุเขน ทโฏฺฐปิ กาโย ปถวีธาตุปฺปโกเปเนว ปตฺถโทฺธ โหติ, ตสฺมา ปถวีธาตุยา อวิยุโตฺต โส กาโย สพฺพทา กฏฺฐมุขคโต วิย โหตีติฯ **วา**-สโทฺท วา อนิยมโตฺถฯ ตตฺรายมโตฺถ – กฏฺฐมุเขน ทโฏฺฐ กาโย ปตฺถโทฺธ โหติ วา, น วา มนฺตาคทวเสนฯ ปถวีธาตุปฺปโกเปน ปน มนฺตาคทรหิโต โส กาโย กฏฺฐมุขคโต วิย โหติ เอกนฺตปตฺถโทฺธติฯ ตตฺถ **กาโย**ติ ปกติกาโยฯ **ปูติโก**ติ กุถิโตฯ **สนฺตโตฺต**ติ สพฺพโส ตโตฺต มหาทาหปฺปโตฺตฯ **สญฺฉิโนฺน**ติ สพฺพโส ฉิโนฺน จุณฺณวิจุณฺณภูโตฯ ยทา กาโย ปตฺถทฺธาทิภาวปฺปโตฺต โหติ, ตทา ปุริโส กฏฺฐมุขาทิสปฺปสฺส มุเข วตฺตมาโน วิย โหตีติ อโตฺถฯ

วิเสสโตติ กฏฺฐมุขาทิวิเสสโต จ ปถวีอาทิวิเสสโต จฯ **อนตฺถคฺคหณโต**ติอาทิ อเจตเนสุปิ ภูเตสุ สเจตเนสุ วิย อนตฺถาทีนํ ปจฺจกฺขตาย นิเพฺพทชนนตฺถํ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อาสยโต**ติ ปวตฺติฏฺฐานโตฯ **เอเตสน**ฺติ มหาภูตานํฯ **สทิสตา**ติ วมฺมิกาสยสฺสิรคหนสงฺการฏฺฐานาสยตาย จ สทิสตาฯ

ปจฺจตฺตลกฺขณวเสนาติ วิสุํ วิสุํ ลกฺขณวเสนฯ ปถวีอาทีนํ กกฺขฬภาวาทิ, ตํสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส กกฺขฬภาวาปาทนาทินา วิการุปฺปาทนโต **วิสเวควิการโต สทิสตา เวทิตพฺพา**ฯ

อนตฺถาติ พฺยสนาฯ **พฺยาธิน**ฺติ กุฏฺฐาทิพฺยาธิํฯ **ภเว ชาตาภินนฺทิโน**ติ ภเวสุ ชาติยา อภินนฺทนสีลาฯ ปญฺจโวกาเร หิ ชาติยา อภินนฺทนา นาม มหาภูตาภินนฺทนา เอวฯ

ทุรุปฏฺฐานตรานีติ ทุปฺปฏิการตรานิฯ **ทุราสทา**ติ ทุรุปสงฺกมนาฯ ''อุปฏฺฐามี''ติ **อุปสงฺกมิตุํ น สโกฺกนฺติ**ฯ ปริชานาม กมฺมนามานิ, อุปการา นาม นตฺถิฯ **อนนฺตโทสูปทฺทวโต**ติ อปริมาณโทสูปทฺทวเหตุโตฯ **เอกปกฺขล**ฺติ เอกทุกฺขํฯ

รูปกฺขโนฺธ ภิชฺชมาโน จตฺตาโร อรูปกฺขเนฺธ คเหตฺวาว ภิชฺชติ อรูปกฺขนฺธานํ เอกนิโรธตฺตาฯ **วตฺถุรูปมฺปิ คเหตฺวาว ภิชฺชนฺติ** ปญฺจโวกาเร อรูปกฺขเนฺธสุ ภิเนฺนสุ รูปกฺขนฺธสฺส อวฏฺฐานาภาวโตฯ **เอตฺตาวตา**ติ โลกุปฺปาทนมเตฺตนฯ ปญฺญา นาม อตฺตภาเว อุตฺตมงฺคํ ปญฺญุตฺตรตฺตา กุสลธมฺมานํ, สติ จ กิเลสุปฺปตฺติยํ ปญฺญาย อนุปฺปชฺชนโต วุตฺตํ – **"เอตฺตาวตา ปญฺญาสีสํ ปติตํ นาม โหตี"**ติฯ **โยนิโย อุปเนติ** ตทุปคสฺส กมฺมปจฺจยสฺส ภาเวฯ ''ชาติภยํ, ชราภยํ, มรณภยํ, โจรภย''นฺติอาทินา อาคตานิ **ปญฺจวีสติ มหาภยานิ,** ''หตฺถมฺปิ ฉินฺทตี''ติอาทินา อาคตานิ **ทฺวตฺติํส กมฺมการณานิ อาคตาเนว โหนฺติ** การณสฺส สมวฏฺฐิตตฺตาฯ **นนฺทีราโค สงฺขารกฺขโนฺธ**ติ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนตฺตา วุตฺตํฯ

ปาฬิยํเยว อาคตา ‘‘จกฺขุโต เจปิ นํ, ภิกฺขเว’’ติอาทินาฯ **กิญฺจิ อลภิตฺวา**ติ ตสฺมิํ สุญฺญคาเม โจรานํ คยฺหูปคสฺส อลาภวจเนเนว ตสฺส ปุริสสฺส อตฺตโน ปฏิสรณสฺส อลาโภ วุตฺโตเอว โหตีติ น อุทฺธโฏ, ปุริสฏฺฐานิโย ภิกฺขุ, โจรา ปน พาหิรายตนฏฺฐานิยาฯ **อภินิวิสิตฺวา**ติ วิปสฺสนาภินิเวสํ กตฺวาฯ อชฺฌตฺติกายตนวเสน เทสนาย อาคตตฺตา วุตฺตํ **‘‘อุปาทารูปกมฺมฏฺฐานวเสนา**’’ติฯ

พาหิรานนฺติ พาหิรายตนานํฯ **ปญฺจ กิจฺจานี**ติ โจเรหิ ตทา กาตพฺพานิ ปญฺจ กิจฺจานิฯ **หตฺถสาร**นฺติ อตฺตโน สนฺตเก หตฺถหิ คเหตพฺพสารภณฺฑํฯ ปาตนาทิวเสน **หตฺถปรามาสํ กโรนฺติฯ ปหารฐาเน**ติ ปหฏฺฐฏฺฐาเนฯ ฐานโส ตสฺมิํ เอว ขเณติ วทนฺติฯ อตฺตโน สุขาวหํ **กุสลธมฺมํ ปหาย** ทุกฺขาวเหน อกุสเลน สมงฺคิตา สุขาวหํ ภณฺฑํ ปหาย **พหิ นิกฺขมนํ วิยา**ติ วุตฺตํ สุขนิสฺสยตฺตา ตสฺสฯ **หตฺถปรา...เป.... อาปชฺชนกาโล** คุณสรีรสฺส ตทา ปมาเทน พาธิตตฺตาฯ **ปหาร...เป.... กาโล** ตโต ทฬฺหตรํ คุณสรีรสฺส พาธิตตฺตาฯ **ปหารํ...เป. ... อสฺสมณกาโล** คุณสรีรสฺส มรณปฺปตฺติสทิสตฺตาฯ **อวเสสชนสฺส ทาสปริโภเคน ปริภุญฺชิตพฺพตา** อญฺญถตฺตปฺปตฺติคิหิภาวาปตฺติยา นิทสฺสนภาเวน วุตฺตาฯ ยํ ‘‘ฉสุ ทฺวาเรสุ อารมฺมเณ อาปาถคเต’’ติ วุตฺตํ, ตเมว อารมฺมณํ นิสฺสาย สมฺปรายิโก ทุกฺขกฺขนฺโธ เวทิตพฺพฺพติ โยชนาฯ

รูปาทีนีติ รูปสทฺทคนฺธรสานิฯ **เตส**นฺติ ยถาวุตฺตภูตุปาทารูปานํฯ **ลหุตาทิวเสนา**ติ เตสํ ลหุตาทิวเสนฯ **ทุรุตฺตรณโฏฺฐ**ติ อุตฺตริตุํ อสกฺกุเณยฺยภาโว **โอฆโฏฺฐฯ วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘สมฺปยุตฺตา เวทนา เวทนากฺขนฺโธ’’ติอาทินา วุตฺตนเยนฯ **จตุมหาภูตาทีหีติ อาทิ**สทฺเทน อุปาทานกฺขนฺธาทีนํ คหณํฯ **จิตฺตกิริยทสฺสนตฺถ**นฺติ จิตฺตปโยคทสฺสนตฺถํฯ **วุตฺตวายามเมวา**ติ ‘‘สมฺมาวายาโม’’ติ โย อริยมเคค วุโตฺตฯ **ภเทฺทกรตฺตาทีนี**ติ ‘‘อเชฺชว กิจฺจํ อาตปฺป’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๗๒, ๒๗๕, ๒๗๖) วุตฺตานิ ภเทฺทกรตฺตสุตฺตาทีนิฯ

กุณฺฐปาโทติ ฉินฺนปาโทว หุตฺวา คติวิกโลฯ **มานสํ พนฺธตี**ติ ตสฺมิํ จิเตฺต กิจฺจํ นิพนฺธติฯ ‘‘อยํ อริยมโคฺค มยฺหํ โอฆุตฺตรนุปาโย’’ติ ตตฺถ จิตฺตสฺส สนฺนิฏฺฐานํ ปุน ตตฺถ ปวตฺตนํ วีริยารโมฺภ จิตฺตพนฺธนํฯ

ตสฺส นามรูปสฺส อิเม นนฺทีราคาทโย ตณฺหาวิชฺชาทโยติ กตฺวา ปจฺจโย **ธมฺมายตเนกเทโส**ฯ อริยมคฺคนิพฺพานตณฺหาวโชฺช อิธ ธมฺมายตเนกเทโสติ จฯ **โสฬสหากาเรหี**ติ ปีฬนาทีหิ โสฬสหิ อากาเรหิฯ สติปฏฺฐานวิภเงฺค อาคตนเยน **สฏฺฐินยสหเสฺสหิฯ เทสนาปริโยสาเน...เป.... ปติฏฺฐหิํสู**ติ วิปญฺจิตญฺญู เอเวตฺถ คหณวเสน อธิคตวิเสสา ปริจฺฉินฺทิตาฯ เต หิ ตทา ธมฺมปฏิคฺคาหกภาเวน สตฺถุ สนฺติเก สนฺนิสินฺนาฯ อุคฺฆฏิตญฺญูนํ ปน เนยฺยานญฺจ วิเสสาธิคโม อฏฺฐกถายํ น รุฬฺหติ อิธ น คหิโตติฯ

อาสีวิโสปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. รโถปมสุตฺตวณฺณนา

๒๓๙. สุสํวุตินฺทฺริยสฺส โภชเน มตฺตญฺญุโน สตสฺส สมฺปชานสฺส วิหรโต กิเลสนิมิตฺตํ ทุกฺขํ อนวสรนฺติ **สุขโสมนสฺสพหุลตา** วุตฺตาฯ ยวติ เตน ผลํ มิสฺสิตํ วิย โหตีติ **โยนิ,** เอกนฺติกํ การณํฯ **อสฺสา**ติ ภิกฺขุโนฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ อวิกลํฯ อนวเสสํ อาสเว เขเปตีติ **อาสวกฺขโย,** อคฺคมโคฺคฯ **ยํ ยนฺ**ติ ทนฺธํ มชฺฌํ ชโวติ ชวาทีสุ ยํ ยํ **คมนํฯ รกฺขณตฺถายา**ติ กิเลสโจเรหิ

รกฺขณตฺถาย ฯ **เวคนิคฺคหณตฺถายา**ติ กิเลสเหตุกสฺส อินฺทฺริยเวคสฺส นิคฺคณฺหนตฺถายฯ **นิพฺพิเสวนตฺถายา**ติ วิเสวนสฺส วิปฺผนฺทิตสฺส นิโรธนายฯ **กิเลสูปสมตฺถายา**ติ กิเลสานํ อุปรูปริ สมนตฺถาย วูปสมนตฺถายฯ

สมณรติ นาม สมถวิปสฺสนามคฺคผลสุขานิฯ ทนฺตานมฺปิ สินฺธวานํ สารถิโน ปโยเคน สิยา กาจิ วิเสวนมตฺตาติ ตทภาวํ ทเสฺสโนฺต **“นิพฺพิเสวเน กตฺวา เปเสโนฺต”**ติ วุตฺตํฯ **ญาณํ คจฺฉตี**ติ อสงฺคมนํ ปวตฺตติ ปเคว อินฺทฺริยภาวนาย กตตฺตา, กิเลสนิคฺคหสฺส สุเขเนว สิทฺธตฺตาฯ **ทายกสฺส** อชฺฌาสโย **วโส** อุฬาโร ลามโกฯ **เทยฺยธมฺมสฺส** ปมาณํ **วโส** อปฺปกํ พหุกญฺจฯ

มหามณฺฑปฏฺฐานํ นาม โลหปาสาทสฺส ปุรโต เอว มหาภิกฺขุสงฺฆสฺส สนฺนิปาตกาเล เตสํ ปโหนกวเสน มหามณฺฑปสฺส กตฺตพฺพฏฺฐานํฯ **คหณมานนฺ**ติ ปริวิสคหณภาชนํฯ

ปกติยา ภตฺตการกิจฺจ อธิคโต **อุปฏฺฐากุปาสโก**ฯ มุทฺสมขรสญฺญิเตหิ, ทหนปจนภชฺชนสญฺญิเตหิ วา **ตีหิ ปาเกหิ**ฯ

ปริโสเธตฺวาติ รโญฺญ อนุจฺฉวิกภาวํ ปริโสเธตฺวาฯ **ภูมิยํ ฉเฑฺฑสิ** ‘‘ภิกฺขูนํ อทตฺวา มยา มุเข ปกฺขิตฺต’’นฺติฯ **มุเขน คณฺหิ** ตสฺส นิโทฺทสภาวํ ทเสฺสตุํฯ มตฺตํ ชานาเปตุํ **ปมชฺชิ**ฯ ‘‘ตฺวํ กุโต อาคโต’’ติ ปุจฺฉเน **ปมาทํ อาปชฺชิฯ อนุภาโค**ติ อวสิฏฺฐภาโคฯ **อิทมตฺถิยนฺ**ติ อิทํ ปโยชนํฯ **อิตรนฺ**ติ ปาฬิยํ อนาคตมฺปิ อาหาเร ปมาณชานนํฯ

สยนํ เสยฺยา, กามโภคีนํ เสยฺยา **กามโภคิเสยฺยาฯ ทกฺขิณปเสฺสน สยาโน นาม นตฺถิ** ทกฺขิณหเตฺถน กาตพฺพกิจฺจกรณโตฯ **เตชุสฺสทตฺตา**ติ อิทํ อนุตฺราสเสฺสว สีหสฺส สยนนฺติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมิํ, ปจฺฉิมปาเท เอกสฺมิํ ฐาเน ฐเปตฺวา**ติ หิ อิทํ ปาทานํ อวิกฺขิตฺตภาวกรณทสฺสนํฯ

จตุตฺถชฺฌานเสยฺยาติ จตุตฺถชฺฌานิกํ ผลสมาปตฺติํ วทติฯ เยภุเยฺยน หิ ตถาคตา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวาว สยนฺติฯ สา จ เนสํ จตุตฺถชฺฌานโต วุฏฺฐาย, กิเลสปรินิพฺพานสฺส จ กตตฺตาติ วทนฺติ ฯ **อิธ สีหเสยฺยา อาคตา** ปาทํ อจฺจาธาย ปุเพฺพนาปรํ อชหิตสํลกฺขณา เสยฺยาติ กตฺวาฯ เตนาห **“อยํ หี”**ติอาทิฯ **เอวนฺ**ติ ‘‘ทกฺขิเณน ปเสฺสนา’’ติอาทินา วุตฺตากาเรน เสยฺยํ กเปฺปติฯ

กถํ นิทฺทายโนฺต สโต สมฺปชาโน โหติ? ภวงฺคจิเตฺตน หิ นิทฺทูปคมนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อปฺปหาเนนา**ติ ตทธิมุตฺตตาย ตทปฺปหานํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา เตสุ นิโทฺทกฺกมนสฺส อาทิปริโยสาเนสุ อชหิตสติสมฺปชญฺญํ โหติฯ เตนาห – **“นิทฺทํ โอกฺกมโนฺตปิ สโต สมฺปชาโน โหตี”**ติฯ **เอตํ ปนา**ติ ‘‘นิทฺทํ โอกฺกมโนฺตปิ สโต สมฺปชาโน โหตี’’ติ วุตฺตนยํ วทติฯ **ญาณธาตุกนฺติ น โรจยิํสู**ติ นิโทฺทกฺกมเนปิ ชาครเณ ปวตฺตญาณสภาวเมวาติ น โรจยิํสุ โปราณาฯ นิรนฺตรํ ภวงฺคจิเตฺตสุ วตฺตมาเนสุ สติสมฺปชญฺญาสมฺภโวติ อธิปฺปาโยฯ ปุริมสฺมิญฺหิ นเย สติสมฺปชญฺญสฺส อสํวโร, น ภวงฺคสฺสฯ อินฺทฺริยสํวโร, โภชเน มตฺตญฺญุตา, ชาคริยานุโยโคติ อิเมหิ **ติวงฺคิกา,** นิมิตฺตานุพฺยญฺชนปริวชฺชนาทิ สพฺพํ วิปสฺสนาปกฺขิกเมวาติ อธิปฺปาโยฯ

ตาเนวาติ วิปสฺสนากฺขเณ ปวตฺตานิ อินฺทฺริยาทีนิฯ **ยาว อรหตฺตา เทสนา** วิตฺถารโต **กเถตพฺพา**ฯ ปาฬิยํ ปน ''โยนิ จสฺส อารทฺธา โหติ อาสวานํ ขยายา''ติ สเงฺขเปน กถิตาฯ

รโถปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. กุโมฺมปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๐. **อฏฺฐิกุโมฺม**ติ ปิฏฺฐิยํ ติขิณฏฺฐิโก กุโมฺมฯ **ตนฺติพโนฺธ**ติ พฺยาวโฏฯ **สมุเทฺค วิย** อตฺตโน กปาเล **ปกฺขิปิตฺวาฯ สโมทหโนฺต** สมฺมา โอทหโนฺต อชฺฌตฺตเมว ทหโนฺตฯ **อารมฺมณกปาเล**ติ อารมฺมณกฏาเหฯ **สโมทหโนฺต**ติ ทิฏฺฐมตฺตเสฺสว จ คหณโต มโนวิตเกฺกตเตฺถว สมฺมเทว โอทหโนฺตฯ ตณฺหิ วิสยวเสน ปวตฺติตุํ อเทโนฺตฯ **ปญฺจ ธเมฺม**ติ ''กาเลน วกฺขามี''ติอาทินา (ปริ. ๓๖๒) วุจฺจมาเนฯ

กุโมฺมปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปฐมทารุกฺขโนฺธปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๑. **วิลาสมาโน** วิย **สาครํ ปตฺวาฯ อโนฺตสาโข**ติ คงฺคาย ตีรสฺส อโนฺต โอนตสาโขฯ **เตเมตี**ติ ติโนฺต โหติฯ **ติริยํ ปติโต** ทณฺฑเสตุ วิย ฐิตตฺตา มหาชนสฺส **ปจฺจโย ชาโต,** ตถา มหนฺตภาเวน คงฺคาโสตํ โอตรณาทิ นตฺถิฯ

อยํ หีติ อนนฺตรํ วุตฺตปุคฺคโลฯ **อริยมคฺคํ โอรุยฺหา**ติ จตุพฺพิธํ อริยมคฺควีถึ โอตริตฺวาฯ ''จิตฺตํ นาเมต''นฺติอาทินา จิเนฺตตฺวา คิหิพนฺธนํ น วิสฺสเชฺชตีติ สมฺพโนฺธฯ **อตฺตโน ภชมานเก**ติ อตฺตโน ภชเนฺตฯ ชีวิกตฺถาย ปยุชฺชิตพฺพโต **ปโยโค,** เขตฺตวตฺถาทิฯ ตโต ปโยคโต **อุฏฺฐิตํ อายํฯ กิญฺจาปิ ภิกฺขูนํ กายสามคฺคึ เทติ** ภิกฺขตฺถายฯ

มุณฺฑฆฏฺฏนฺติ ภิโนฺนฏฺฐํ ฆฏํฯ **ขเนฺธ**ติ อํเสฯ **สงฺฆโภค**นฺติ สงฺฆสนฺตกํ โภคคามํ **คเนฺตฺวาฯ อตฺถโต เอวํ วทนฺตี**ติ ตถา อตฺถสฺส สมฺภวโต เอวํ วทนฺตา วิย โหนฺติฯ **ยาคุมตฺตเก ยาคุ**นฺติ ยาคุํ ปิวิตฺวา ตาย อปริปกฺกาย เอว อญฺญํ ยาคุํ อโชฺฌหริตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ

กิเลสานุรญฺชิโตวาติ โยนิโสมนสิการสฺส อภาเวน กิเลสานุคตจิโตฺต เอวฯ **อกฺขีนิ นีหริตฺวา**ติ โกธวเสน อกฺขิเก กโรโนฺต อกฺขีนิ นีหริตฺวา **วิจริสฺสติฯ อุทฺธโต โหติ** อวูปสโนฺตฯ

ทิฏฺฐิคติโกติ สาสนิโก เอวํ อโยนิโส อุมฺมุชฺชิตฺวา สาสนํ อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ กตฺวา ทีเปโนฺต อริฏฺฐสทิโสฯ เตนาห **''โส หี''**ติอาทิฯ **อรูปภเว รูปํ อตฺถิ,** อญฺญถา ตโต จุตสฺส กุโต รูปกฺขนฺธสฺส สมฺภโวฯ **อสญฺญีภเว จิตฺตํ อตฺถี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **พหุจิตฺตกฺขณิโก โลกุตฺตรมโคฺค** ''โย อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวยฺย สตฺตวสฺสานี''ติอาทิวจนโต (ที. นิ. ๒.๔๐๔; ม. นิ. ๑.๑๓๗)ฯ **อนุสโย จิตฺตวิปฺปยุโตฺต,** อญฺญถา สาวชฺชานวชฺชธมฺมานํ เอกชฺฌํ อุปฺปตฺติ สิยาฯ **เต จ สตฺตา สนฺธาวนฺติ สํสรนฺติ,** อญฺญถา กมฺมผลานํ สมฺพโนฺธ น สิยาติฯ **อิติ วทโนฺต** เอวํ มิจฺฉาวาทํ ปคฺคยฺห วทโนฺตฯ

เตมนรุโกฺข วิย...เป.... ทุลฺลภธมฺมสฺสวโน จ ปุคฺคโล สทฺธาสิเนเหน อเตมนโตฯ **กตวินโย** สิกฺขิตวินโย ยถา ''กตวิโชฺช''ติฯ **ธมฺมกถิกานํ วิจาเรตา**ติ อิทํ เทยฺยธมฺมํ ธมฺมก

ถิกานํ อยฺยานํ ตสฺส ตสฺส ยุตฺตวเสน วิจาเรถาติ นิยฺยาตนวเสน **วตฺวาฯ ทิวากถิโก สรภาณโก** สายเนฺห กเถติ, ปฺริมยามํ กเถโนฺต **รตฺติกถิโก** ภาณกปุคฺคโลฯ

นนฺทนวนาภิราเมติ นนฺทนวนํ วิย มโนรเมฯ **อสฺส ภารหารภิกฺขู**ติ อสฺส กิจฺจวาหกภิกฺขู อุปชฺฌายาทโยฯ **สุขนิสินฺนกถ**นฺติ ปฏิสนฺถารกถาปุพฺพกํ อุปนิสินฺนกถํ **สุตฺวา**ฯ

ฐิตสณฺฐาเนเนว ฐิตาการเนว **ฐิตํ,** นปฺปยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ จิตฺตกมฺมมูลาทีนิ ฐิต สณฺฐาเนเนว ฐิตาติ โยชนาฯ **มุทุตายา**ติ มุทุหทยตาย สาเปกฺขตายฯ

ปฏิปทนฺติ สมถวิปสฺสนาปฏิปตฺติํฯ **ทีเปตฺวา** ปกาเสตฺวา ปากฏํ กตฺวาฯ **ตตฺรุปฺปาโท**ติ ตตฺร อุปฺปชฺชนกอายุปฺปาโทฯ เขตฺตํ สนฺธาย วทติฯ **เตล...เป.... หตฺถา**ติ เตลฆฏ-มธุฆฏผาณิตฆฏาทิหตฺถาฯ **อปกฺกมิํสุ** ทุพฺพิจาริตตฺตาฯ **ปูเรสี**ติ เหฏฺฐา จ ตตฺถ ตตฺถ อตีตานิ กาลวจนานิ โปราณฎฺฐกถาย อาคตตฺตา กิร วุตฺตานิฯ

อุปคมนานุปคมนาทีนิ โอริมสฺส ปาริมสฺส จ อุปคมนานุปคมนานิ เจว มเชฺฌ สํสีทนานิ จฯ **ปฏิวิชฺฌิตุ**นฺติ ชานิตุํฯ **เอต**นฺติ ยถาวุตฺตํ จกฺขุสภาวํฯ **โทมนสฺส**นฺติ ตเสฺสว มนฺทภาวปจฺจยํ โทมนสฺสํฯ **อาปชฺชโนฺตปิ อุปคจฺฉติ นาม** ตนฺนิมิตฺตสํกิเลสสฺส อุปฺปาทิตตฺตาฯ **ติณฺณํ ลกฺขณาน**นฺติ หุตฺวา อภาวโต อาทิอนฺตวนฺตโต ตาวกาลิกโต นิจฺจปฏิเกฺขปโตติอาทีนํ ติณฺณํ ลกฺขณานํ สลฺลกฺขณวเสนฯ

วามโตติ มิจฺฉาฯ **ทกฺขิณโต**ติ สมฺมาฯ ยถา ตสฺส ตสฺส สตฺตสฺส โอรภาวตฺตา อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ **โอริมํ ตีรํ** กตฺวา วุตฺตานิ, เอวํ เนสํ ปรภาวตฺตา พาหิรานิ อายตนานิ **ปาริมํ** วุตฺตานิฯ อปายมเชฺฌ สํสรณเหตุตาย นนฺทีราโคว ''มเชฺฌ สํสาโท''ติ วุโตฺตฯ

อุนฺนโตติ ''เสโยฺยหมสฺมี''ติอาทินา อุนฺนติํ อุปคโตฯ อตฺตุกฺกํสเน ปํสุกูลิกภาเวน อตฺตานํ ทหนโต อญฺญาการตาคเหตโพฺพฯ **ปาสาโณ นุ โข เอส ขาณุโก**ติ คเหตพฺพทารุกฺขนฺธสทิโส วุโตฺตฯ

จุณฺณวิจุณฺณํ โหติ อาวฏฺฏเวคสฺส พลวภาวโตฯ **จตูสุ อปาเยสู**ติ ปญฺจกามคุณาวเฏฺฏ ปติตปุคฺคโล มนุสฺสโลเกปิ คุณสรีรเภทเนน ทีฆรตฺตํ จุณฺณวิจุณฺณํ อาปชฺชติเยว, ตสฺส ตถา อาปนฺนตฺตาฯ เอวญฺหิ โส อปาเยสุ ตาทิเสสุ ชายติฯ

สีลสฺส ทุฎฺฐํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา อภาวโตฺถ อิธ ทุ-สโทฺทติ อาห **"นิสฺสีโล"**ติฯ ''ปาปํ ปาเปน สุกร''นฺติอาทีสุ (อุทา. ๔๘) วิย ปาป-สโทฺท นิหีนปริยาโยติ อาห **"ลามกธโมฺม"**ติฯ **น สุจี**ติ กายวาจาจิเตฺตหิ น สุจิฯ **สงฺกาย วา**ติ อตฺตโน วา สงฺกาย ปเรสํ สมาจารกิริยํ สรติ อาสงฺกติฯ เตนาห **"ตสฺส หี"**ติอาทิฯ **ตานิ กมฺมานิ ปวิสตี**ติ ตานิ กมฺมานิ กโรนฺตานํ อนฺตเร ปวิสติฯ **คุณานํ ปูติภาเวนา**ติ คุณภาเวน คหิตานํ สีลธมฺมานํ สํกิลิฎฺฐภาวปฺปตฺติยาฯ **กจวรชาโต**ติ อพฺภนฺตรํ สญฺชาตกจวโร, กจวรภูโต วาฯ

อณฺณา ปพฺพชฺชาติ อณฺณเสฺสว ปพฺพชฺชาฯ โอริมตีราทีนํ อุปคมนานุปคมนาทีนํ โชติตตฺตา **วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํ**ฯ

ปฐมทารุกฺขโนฺธปมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. ทุติยทารุกฺขโนฺธปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๒. ยา อาปตฺติ วุฏฺฐานคามินี เทสนาคามินี, ตํ ปฏิจฺฉาทิตกาลโต ปฏฺฐาย **สํกิลิฏฺฐา** นาม อนฺตรายิกภาวโตฯ อาวีกตา ปน อนาปตฺติฏฺฐาเน ติฏฺฐตีติ **อสํกิลิฏฺฐา นาม**ฯ เตนาห – **“อาวีกตา หิสฺส ผาสุ โหตี”**ติฯ **เอวรูปํ สํกิลิฏฺฐ**นฺติ ปฏิจฺฉาทิตตาย วา ทุฏฺฐุลฺลภาเวน วา สํกิลิฏฺฐํฯ

ทุติยทารุกฺขโนฺธปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อวสฺสุตปริยายสุตฺตวณฺณนา

๒๔๓. **สนฺถาคาร**นฺติ สณฺฐาปนาคารํฯ เตนาห **“อุโยฺยคกาลาทีสู”**ติอาทิฯ **อาทิ**-สทฺเทน มงฺคลมหาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สนฺถรนฺตี**ติ วิสฺสมนฺติ , ปริสฺสมํ วิโนเทนฺตีติ อโตฺถฯ **สหา**ติ สนฺนิปาตวเสน เอกชฺฌํฯ **สห อตฺถานุสาสนํ อคาร**นฺติ ตสฺมิํ อเตฺถ **ตฺถ**-การสฺส **นฺถ**-การํ กตฺวา ‘‘สนฺถาคาร’’นฺติ วุจฺจตีติ ทฏฺฐพฺพํ, ปฐมํ ตตฺถ สมฺมนฺตนวเสน สนฺถรนฺติ วิจาเรนฺตีติ อโตฺถฯ

เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อาคตเมว ภวิสฺสตีติ พุทฺธวจนสฺส อาคมนสีเสน อริยผลธมฺมานมฺปิ อาคมนํ วุตฺตเมวฯ ติยามรตฺติํ ตตฺถ วสนฺตานํ ผลสมาปตฺติวฬญฺชนํ โหตีติฯ ตสฺมิญฺจ ภิกฺขุสเงฺฆ กลฺยาณธมฺมา กลฺยาณปุถุชฺชนา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปนฺตา โหนฺตีติ อริยมคฺคธมฺมานมฺปิ ตตฺถ อาคมนํ โหติเยวฯ

อลฺลโคมเยนาติ อเจฺฉน อลฺลโคมยรเสนฯ **โอปุญฺชาเปตฺวา**ติ วิลิมฺปาเปตฺวาฯ **จตุชฺชาติยคเนฺธหี**ติ กุงฺกุมตุรุกฺขยวนปุปฺผตมาลปตฺตคเนฺธหิฯ **นานาวเณฺณ**ติ นีลาทิวเสน นานาวเณฺณ, ภิตฺติวิเสสวเสน นานาสณฺฐานรูเปฯ **“มหาปิฏฺฐิกโกชเว**ติ หตฺถิปิฏฺฐิอาทีสุ อตฺถริตพฺพตาย ‘มหาปิฏฺฐิกา’ติ ลทฺธสมเญฺญ โกชเว’’ติ วทนฺติฯ กุตฺตเก ปน สนฺธาเยตํ วุตฺตํ, ‘‘จตุรงฺคุลาธิกปุปฺผา มหาปิฏฺฐิกโกชวา’’ติปิ วทนฺติฯ **หตฺถตฺถรอสฺสตฺถรา** หตฺถิอสฺสปิฏฺฐีสุ อตฺถริตพฺพา หตฺถิอสฺสรูปวิจิตฺตา จ อตฺถรกาฯ **สีหตฺถรกาทโย** ปน สีหรูปาทิวิจิตฺตา เอว อตฺถรกาฯ **จิตฺตตฺถรกํ** นานาวิธรูเปหิ เจว นานาวิธมาลากมฺมาทีหิ จ วิจิตฺตํ อตฺถรกํฯ

อุปธานนฺติ อปสฺสยนํฯ **อุปทหิตฺวา**ติ อปสฺสยโยคฺคภาเวน ฐเปตฺวาฯ คเนฺธหิ กตมาลา **คนฺธทามํ**ฯ ตมาลปตฺตาทีหิ กตมาลา **ปตฺตทามํ**ฯ อาทิ-สเทฺทน หิงฺคุลตโกฺกลชาติผลชาติปุปฺผาทีหิ กตทามํ สงฺคณฺหาติฯ ปลฺลงฺกากาเรน กตปีฐํ **ปลฺลงฺกปีฐํ**ฯ ตีสุ ปเสฺสสุ เอกปเสฺส เอว วา สอุปสฺสยํ **อปสฺสยปีฐํ**ฯ อนปสฺสยํ **มุณฺฑปีฐํ**ฯ **โยชนาวเฏฺฏ**ติ โยชนปริเกฺขโปกาเสฯ

สํวิธายาติ อนฺตรวาสกสฺส โกณปเทสํ อิตรปเทสญฺจ สมํ กตฺวา วิธายฯ เตนาห – **“กตฺตริยา ปทุมํ กเนฺตโนฺต วิยา**”ติ, **“ติมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทโนฺต”**ติ จฯ ยสฺมา พุทฺธานํ รูปสมฺปทา วิย อากปฺปสมฺปทาปิ ปรมุกฺกํสคตา, ตสฺมา ตทา ภควา เอวํ โสเภยฺยาติ ทเสฺสโนฺต **“สุวณฺณปามเงฺคนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘อสเมน พุทฺธเวเสนา’’ติอาทินา ตทา ภควา พุทฺธานุภาวสฺส นิคฺหเน การณาภาวโต ตตฺถ สนฺนิปติตเทวมนุสฺสนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีนํ ปสาทชนนตฺถํ อตฺตโน สภาวปกติยาว กปิลวตฺถุํ ปาวิสีติ ทเสฺสติฯ พุทฺธานํ กายปภา

นาม ปกติยา อสีติหตฺถมตฺตปเทสํ วิสรตีติ อาห **“อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสี”**ติฯ นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐปภสฺสรานํ วเสน **ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย**ฯ

สพฺพปาลิผุลฺลติ มูลโต ปฏฺฐาย ยาว สาขคฺคา สมนฺตโต ผุลฺล วิกสิโตฯ **ปฏิปาฏิยา ฐปิตาน**นฺติอาทิ ปริกปฺปูปมา, **ยถา ตํ...เป.... อลงฺกตํ** อญฺญํ วิโรจติ, เอวํ วิโรจิตฺถ, สมตึสาย ปารมิตาหิ อภิสงฺขตตฺตา เอวํ วิโรจิตฺถาติ วุตฺตํ โหติฯ **“ปญฺจวีสติยา คงฺคาน**นฺติ สตมุขา หุตฺวา สมุทฺทํ ปวิฏฺฐาย มหาคงฺคาย มหนฺตมหนฺตานํ คงฺคานํ ปญฺจวีสตี’’ติ วทนฺติฯ **ปปญฺจสูทนิยํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๒) ‘‘ปญฺจวีสติยา นทีน’’นฺติ วุตฺตํ, คงฺคาทีนํ จนฺทภาคาปริโยสานานํ ปญฺจวีสติยา มหานทีนนฺติ อโตฺถฯ ปริกปฺปวจนเญฺหตํฯ **สมฺภิชฺชา**ติ สเมฺภทํ มิสฺสีภาวํ ปตฺวา **มุขทฺวาเร**ติ สมุทฺทํ ปวิฏฺฐฏฺฐาเนฯ

นาคสุปณฺณคนฺธพฺพยกฺขาทีนนฺติอาทิ ปริกปฺปวเสน วุตฺตํฯ **สหเสฺสนา**ติ ปทสหเสฺสน, ภาณวารปฺปมาเณน คเนฺถนาติ อโตฺถฯ

กมฺปยโนฺต วสุนฺธรนฺติ อตฺตโน คุณวิเสเสหิ ปถวีกมฺมํ อุนฺนาเทโนฺต, เอวํภูโตปิ อเหฐยโนฺต ปาณานิฯ สพฺพปทกฺขิณตฺตา พุทฺธานํ **ทกฺขิณํ ปฐมํ ปาทํ อุทฺธรโนฺตฯ สมํ สมฺผุสเต ภูมิํ** สุปฺปติฏฺฐิตปาทตายฯ ยทิปิ ภูมิํ สมํ ผุสติ, **รชสา นุปลิปฺปติ** สุขุมตฺตา ฉวิยาฯ **นินฺนฏฺฐานํ อุนฺนมตี**ติอาทิ พุทฺธานํ สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาสงฺขาตมหาปุริสลกฺขณปฏิลาภสฺส นิสฺสนฺทผลํฯ **นาติทูเร อุทฺธรตี**ติ อติทูเร ฐเปตุํ น อุทฺธรติฯ **นจฺจาสเนฺน จ นิกฺขิป**นฺติ อจฺจาสเนฺน จ ฐาเน อนิกฺขิปโนฺต นิยฺยาติฯ **หาสยโนฺต สเทวเก** โลเก โตเสโนฺตฯ จตูหิ ปาเทหิ จรตีติ **จตุจารี**ฯ

พุทฺธานุภาวสฺส ปกาสนวเสน คตตฺตา **วณฺณกาโล นาม เอส**ฯ สรีรวเณฺณ วา คุณวเณฺณ วา กถิยมาเน **ทุกฺกถิตนฺติ น วตฺตพฺพํ**ฯ กสฺมา? **อปฺปมาณวณฺณา หิ พุทฺธา** ภควโนฺต, พุทฺธคุณสํวณฺณนา ชานนฺตสฺส ยถารทฺธสํวณฺณนํเยว อนุปวิสติฯ **ทุกูลจุมฺพฏเกนา**ติ คนฺถิตฺวา คหิตทุกูลวเฏฺฏนฯ

นาควิกฺกนฺตจารโณติ หตฺถินาคสทิสปทนิเกฺขโปฯ **สตปุญฺญลกฺขโณ**ติ อเนกสตปุญฺญาภินิพฺพตฺตมหาปุริสลกฺขโณฯ **มณิเวโรจโน ยถา**ติ จตุราสีติสหสฺสมณิปริวาริโต อติวิย วิโรจมาโน วิโชฺชตมาโน มณิ วิยฯ ‘‘เวโรจโน นาม เอโก มณี’’ติ เกจิฯ **มหาสาโลวา**ติ มหโนฺต สาลรุโกฺข วิย, สุทฺธฏฺฐิโต โกวิฬาราทิ มหารุโกฺข วิย วาฯ **ปทุโม โกกนโท ยถา**ติ โกกนทสงฺขาตํ มหาปทุมํ วิย, วิกสมานปทุมํ วิย วาฯ

อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิยาติอาทิ ตสฺสา ปกิณฺณกกถาย อเญฺญสํ สุทุกฺกรภาวทสฺสนเญฺจว สุณนฺตานํ อจฺจนฺตสุขาวหภาวทสฺสนญฺจฯ **ปถโวชํ อากฑฺฒโนฺต วิยา**ติ นาฬิยนฺตํ โยเชตฺวา มหาปถวิยา เหฏฺฐิมตเล ปปฺปฏโกชํ อุทฺธํ มุขํ กตฺวา อากฑฺฒโนฺต วิยฯ **โยชนิก**นฺติ โยชนปมาณํฯ **มธุภณฺฑ**นฺติ มธุปฏลํฯ

มหนฺตนฺติ วิปุลํ อุฬารปุญฺญํฯ **สพฺพทานํ ทินฺนเมว โหตี**ติ สพฺพเมว ปจฺจยชาตํ อาวาสทายเกน ทินฺนเมว โหติฯ ตถา หิ เทฺว ตโย คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา กิญฺจิ อลทฺธา อาคตสฺสปิ ฉายูทกสมฺปนฺนํ อารามํ ปวิสิตฺวา นฺหายิตฺวา ปฏิสฺสเย มุหุตฺตํ นิปชฺชิตฺวา อุฏฺฐาย นิสินฺนสฺส กาเย พลํ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตํ วิย โหติฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ กาเย วณฺณธาตุ วาตาตเปหิ กิลมติ, ปฏิสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย มุหุตฺตํ นิสินฺนสฺส วิสภาคสนฺตติ วูปสมฺมติ,

สภาคสนฺตติ ปติฏฺฐาติ, วณฺณธาตุ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตา วิย โหติ, พหิ วิจรนฺตสฺส จ ปาเท กณฺฏกา วิชฺฌนฺติ, ขาณุ ปหรติ, สรีสปาทิปริสฺสยา เจว โจรภยญฺจ อุปฺปชฺชติ, ปฏิสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิสินฺนสฺส ปน สเพฺพเปเต ปริสฺสยา น โหนฺติฯ สชฺฌายนฺตสฺส ธมฺมปีติสุขํ, กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตสฺส อุปสมสุขํ อุปฺปชฺชติ พหิทฺธา วิเกฺขปาภาวโตฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ กาเย เสทา มุจฺจนฺติ, อกฺขีนิ ผนฺทนฺติ, เสนาสนํ ปวิสนกฺขเณ มญฺจปีฐาทีนิ น ปญฺญายนฺติ, มุหุตฺตํ นิสินฺนสฺส ปน อกฺขิปสาโท อาหริตฺวา ปกฺขิโตฺต วิย โหติ, ทฺวารวาตปานมญฺจปีฐาทีนิ ปญฺญายนฺติฯ เอตสฺมิญฺจ อาวาเส วสนฺตํ ทิสฺวา มนุสฺสา จตูหิ ปจฺจเยหิ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหนฺติฯ เตน วุตฺตํ – "**อาวาสทานสฺมิญฺหิ ทิเนฺน สพฺพทานํ ทินฺนเมว โหตี**"ติฯ **ภูมฏฺฐก...เป.... น สกฺกา**ติ อยมโตฺถ มหาสุทสฺสนวตฺถุนา (ที. นิ. ๒.๒๔๑ อาทโย) ทีเปตโพฺพฯ **มาตุกุจฺฉิ อสมฺพาโธว โหตี**ติ อยมโตฺถ อนฺติมภวิกานํ มหาโพธิสตฺตานํ ปฏิสนฺธิวเสน ทีเปตโพฺพฯ

สีตนฺติ อชฺฌตฺตํ ธาตุโกฺขภวเสน วา พหิทฺธา อุตุวิปริณามวเสน วา อุปฺปชฺชนกสีตํฯ **อุณฺห**นฺติ อคฺคิสนฺตาปํ, ตสฺส จ ทวทาหาทีสุ สมฺภโว ทฏฺฐโพฺพฯ **ปฏิหนฺตี**ติ ปฏิหนติฯ ยถา ตทุภยวเสน กายจิตฺตานํ อาพาโธ น หนติ, เอวํ กโรติฯ สีตุณฺหพฺภาหเต หิ สรีเร วิกฺขิตฺตจิโตฺต ภิกฺขุ โยนิโส ปทหิตุํ น สโกฺกติฯ **วาฬมิคานี**ติ สีหพฺยคฺฆาทิวาฬมิเคฯ คุตฺตเสนาสนญฺหิ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิสินฺนสฺส เต ปริสฺสยา น โหนฺติฯ **สรีสเป**ติ เย เกจิ สรนฺตา คจฺฉเนฺต ทีฆชาติเก สปฺปาทิเก อเญฺญ จ ตถารูเปฯ **มกเส**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ, ฑํสาทีนํ เอเตเนว สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สิสิเร**ติ สีตกาลวเสน สตฺตาหวทฺทลิกาทิวเสน จ อุปฺปเนฺน สิสิรสมฺผเสฺสฯ **วุฏฺฐิโย**ติ ยทา ตทา อุปฺปนฺนา วสฺสวุฏฺฐิโย ปฏิหนตีติ โยชนาฯ

วาตาตโป โฆโรติ รุกฺขคจฺฉาทีนํ อุพฺพหนภญฺชนาทิวเสน ปวตฺติยา โฆโร สรชอรชาทิเภโท วาโต เจว คิมฺหปริฬาหสมเยสุ อุปฺปตฺติยา โฆโร สูริยาตโป จฯ **ปฏิหญฺญตี**ติ ปฏิพาหียติฯ **เลณตฺถ**นฺติ นานารมฺมณโต จิตฺตํ นิวตฺติตฺวา ปฏิสลฺลาณารามตฺถํฯ **สุขตฺถ**นฺติ วุตฺตปริสฺสยาภาเวน ผาสุวิหารตฺถํฯ **ฌายิตุ**นฺติ อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ ยตฺถ กตฺถจิ จิตฺตํ อุปนิพนฺธิตฺวา สมาทหนวเสน ฌายิตุํฯ **วิปสฺสิตุ**นฺติ อนิจฺจาทิวเสน สงฺขาเร สมฺมสิตุํฯ

วิหาเรติ ปฏิสฺสเยฯ **การเย**ติ การาเปยฺยฯ **รเมฺม**ติ มโนรเมฯ **วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต**ติ กาเรตฺวา ปน เอตฺถ วิหาเรสุ พหุสฺสุเต สีลวเนฺต กลฺยาณธเมฺม นิวาเสยฺยฯ เต นิวาเสโนฺต ปน **เตสํ** พหุสฺสุตานํ ยถา ปจฺจเยหิ กิลมโถ น โหติฯ เอวํ **อนฺนญฺจ ปานญฺจ วตฺถเสนาสนานิ จ ทเทยฺย อุชุภูเตสุ** อชฺฌาสยสมฺปเนฺนสุ กมฺมผลานํ รตนตฺตยคุณานญฺจ สทฺทหเนน **วิปฺปสเนฺนน เจตสา**ฯ อิทานิ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ อญฺญมญฺญุปการตํ ทเสฺสตุํ "**เต ตสฺสา**"ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เต**ติ พหุสฺสุตาฯ **ตสฺสา**ติ อุปาสกสฺสฯ **ธมฺมํ เทเสนฺตี**ติ สกลวฏฺฏทุกฺขปนูทนํ นิยฺยานิกํ ธมฺมํ กเถนฺติฯ **ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญายา**ติ โส ปุคฺคโล ยํ สทฺธมฺมํ อิมสฺมิํ สาสเน สมฺมาปฏิปชฺชเนน ชานิตฺวา อคฺคมคฺคาธิคเมน อนาสโว หุตฺวา ปรินิพฺพายติฯ

อาวาเสติ อาวาสทาเนฯ **อานิสํโส**ติ อุทฺรโยฯ ปูชาสกฺการวเสน ปฐมยาโม เขปิโต, สตฺถุ ธมฺมเทสนาย อปฺปาวเสโส มชฺฌิมยาโม คโตติ ปาฬิยํ ''พหุเทว รตฺติ''นฺติ วุตฺตนฺติ อาห "**อติเรกตรํ ทิยฑฺฒยาม**"นฺติฯ **สงฺคหํ นาโรหติ** วิปุลวิตฺถารภาวโตฯ พุทฺธานญฺหิ ภตฺตานุโมทนาปิ โถกํ วเฑฺฒตฺวา วุจฺจมานา ทีฆมชฺฌิมปมาณาปิ โหติฯ ตถา หิ สุผุสิตํ ทนฺตาวรณํ, ชิวฺหา ตนุกา, ภวงฺคปริวาโส ปริโตฺต, นตฺถิ เวคายิตํ, นตฺถิ วิตฺถายิตํ, นตฺถิ อพฺยาวฏมโน, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สมฺปพฺยูฬฺหํ, อปริกฺขยา ปฏิสมฺภิทาฯ

สนฺทเสฺสตฺวาติอาทีสุ สนฺทเสฺสตฺวา อาวาสทานปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมึ กถํ กตฺวาฯ ตโต ปรํ, มหาราช, อิติปิ สีลํ, อิติปิ สมาธิ, อิติปิ ปญฺญาติ สีลาทิคุเณ เตสํ สมฺมา ทเสฺสตฺวา หเตฺถน ค เหตฺวา วิย ปจฺจกฺขโต ปกาเสตฺวาฯ **สมาทเปตฺวา**ติ เอวํ สีลํ สมาทาตพฺพํ, สีเล ปติฏฺฐิเตน เอวํ สมาธิปญฺญา ภาเวตพฺพาติ ยถา เต สีลาทิคุเณ สมฺมา อาทิยนฺติ, ตถา คณฺหาเปตฺวาฯ **สมุเตฺตเชตฺวา**ติ ยถาสมาทินฺนํ สีลํ สุวิสุทฺธํ โหติ, สมถวิปสฺสนา จ ภาวิยมานา ยถา สุฏฺฐุ วิ โสธิตา อุปรูปริ วิเสสาวหา โหนฺติ, เอวํ สมุเตฺตเชตฺวา นิสามนวเสน โวทาเปตฺวาฯ **สมฺปหํ เสตฺวา**ติ ยถานุสิฏฺฐํ ฐิตสีลาทิคุเณหิ สมฺปติ ปฏิลทฺธคุณานิสํเสหิ เจว อุปริลทฺธพฺพผลวิเส เสหิ จ จิตฺตํ สมฺปหํเสตฺวา ลทฺธสฺสาสวเสน สุฏฺฐุ โตเสตฺวาฯ เอวเมเตสํ ปทานํ อโตฺถ เวทิต โพฺพฯ สกฺยราชาโน เยภุเยฺยน ภควโต ธมฺมเทสนาย สาสเน ลทฺธสฺสาทา ลทฺธปฺปติฏฺฐา จฯ

อุปสคฺคสทฺทานํ อเนกตฺถตฺตา อภิ-สโทฺท อติ-สเทฺทน สมานโตฺถปิ โหตีติ วุตฺตํ “**อภิกฺ กนฺตาติ อติกฺกนฺตา**”ติฯ

ตตฺร กิราติอาทิ เกจิวาโทติ พโทฺธปิ น โหติฯ เตนาห “**อการณเมต**”นฺติอาทิฯ **กาย จิตฺตลหุตาทโย อุปฺปชฺชนฺตี**ติ อิทํ กายิกเจตสิกอญฺญถาภาวสฺส การณวจนํ, ลหุตาทิอุปฺ ปเนฺน สวนานุตฺตริยปฏิลาเภน ลทฺธพฺพธมฺมตฺถเวทสมธิคมโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยถา , ยถาวุโส, ภิกฺขุโน สตฺถา วา ธมฺมํ เทเสติ อญฺญตโร วา ครุฏฺฐานิโก สพฺรหฺมจารี, ตถา ตถา โส ตสฺมึ ธเมฺม ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํ หิตํ ปาโมชฺช’’นฺติอาทิ (ที. นิ. ๓.๓๒๒, ๓๕๕; อ. นิ. ๕.๒๖)ฯ

ปิฏฺฐิวาโต อุปฺปชฺชิ อุปาทินฺนสรีรสฺส ตถารูปตฺตา สงฺขารานญฺจ อนิจฺจตาย ทุกฺขานุ พนฺธตฺตาฯ **อการณํ วา เอต**นฺติ เยนาธิปฺปาเยน วุตฺตํ, ตเมว อธิปฺปายํ วิวริตุํ “**ปโหตี**”ติ อาทิ วุตฺตํฯ **เอกปลฺลเงฺกน นิสีทิตุํ ปโหติ** ยถา ตํ เวลุวคามเกฯ **เอตฺตเก ฐาเน**ติ เอตฺตเก ฐาเน ฐานํ นิปฺผนฺนนฺติ โยชนาฯ **ตญฺจ โข**ติ วุฏฺฐานสญฺญํ จิเตฺต ฐปนํฯ **ธมฺมกถํ สุณมาโน** ธมฺมคารเวนฯ

อวสฺสุตสฺสาติ อวสฺสุตภาวสฺส ราคาทิวเสนฯ **อวสฺสุตสฺส การณ**นฺติ ตินฺตภาวการณํฯ **กิเลสาธิมุจฺจเนนา**ติ กิเลสวเสน ปริปฺผนฺทิตวเสนฯ **นิพฺพาปนํ วิยา**ติ วูปสโม วิยฯ **นิพฺพิ เสวนาน**นฺติ ปริปฺผนฺทนรหิตานํฯ

อวสฺสุตปริยายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทุกฺขธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๔. **ทุกฺขธมฺมาน**นฺติ ทุกฺขการณานํฯ เตนาห “**ทุกฺขสมฺภวธมฺมาน**”นฺติอาทิฯ ตตฺถ กึ ทุกฺขํ, กา ทุกฺขธมฺมาติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ “**ปญฺจสุ หี**”ติ วุตฺตํฯ **เต**ติ ปญฺจกฺขนฺธาฯ **ทุกฺ ขสมฺภวธมฺมตฺตา**ติ ทุกฺขุปฺปตฺติการณตฺตาฯ **อสฺสา**ติ เตนฯ กรเณ เหตํ สามิวจนํฯ **กาเม**ติ วตฺถุกาเม กิเลสกาเม จฯ ปุน **อสฺสา**ติ สามิอเตฺถ เอว สามิวจนํฯ **จาร**นฺติ จิตฺตาจารํฯ **วิหาร**นฺ ติ ปญฺจทฺวารปฺปวตฺติจารวิหารํฯ ‘‘เอกฏฺฐา’’ติ จ วทนฺติฯ เตเนว หิ ‘‘อนุพนฺธิตฺวา จรนฺตํ’’อิ เจฺจว วุตฺตํฯ **อนุพนฺธิตฺวา**ติ จ วีถิจิตฺตปฺปวตฺติโต ปฏฺฐาย ยาว ตติยชวนวารา อนุ อนุ พนฺธิตฺ วาฯ **ปกฺขนฺทนาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน กสิโครกฺขาทิวเสนปิ กามานํ ปริเยสนทุกฺขํ สงฺคณฺหาติฯ

ทายตีติ **ทาโย,** วนํฯ เตนาห “**อฎวิ**”นฺติฯ **กณฺฎกคพฺภ**นฺติ โอวรกสทิสํ วนํฯ นามปทํ นาม กิริยาปทาเปกฺขนฺติ “**วิชฺฌี**”ติ วจนเสเสน กิริยาปทํ คณฺหาติฯ

ทนฺธายิตตฺตํ อุปฺปนฺนกิเลสานํ อวฏฺฐานํฯ เตนาห “**อุปฺปนฺนมตฺตายา**”ติอาทิฯ **ตายา**ติ สติยาฯ **กาจิ กิเลสา**ติ จุทฺทสวิเธ จิตฺตสฺส กิเจฺจ ชวนกิเจฺจ เอว จิตฺตกิเลสานํ อุปฺปตฺตึ กตฺวา ตถา วุตฺตํฯ **นิคฺคหิตาว โหนฺติ** ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสนฯ เตนาห “**น สณฺฐาตุํ สโกฺกนฺตี**”ติฯ **จกฺขุทฺวารสฺมิ**นฺติ ปาฬิยํ ตสฺส ปฐมํ คหิตตาย วุตฺตํ, เตน นเยน เสสทฺวาราณิปิ คหิตาเนว โหนฺติฯ **ราคาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ** ปฐมชวนวาเรฯ สติสโมฺมเสน “**กิเลสา เม อุปฺปนฺนา**”**ติ ญตฺวา** ตถา ปจฺจามาสสติยา ลพฺภนโตฯ เตนาห – “**อนจฺฉริยํ เจต**”นฺติฯ **อาวเฎฺฏตฺวา**ติ อโยนิโส อาวเฎฺฏตฺวาฯ **อาวชฺชนาทีสู**ติ ตโต เอว อโยนิโส อาวชฺชนาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ อิฎฺฐารมฺมณสฺส ลทฺธตฺตา ปจฺจยสิทฺธิยา สมฺปตฺตํ ปวตฺตนารหํฯ **นิวเตฺตตฺวา**ติ ทุติยชวนวาเรปิ กิเลสุปฺปตฺตึ นิวเตฺตตฺวาฯ กถํ ปนสฺส เอวํ ลทฺธุํ สกฺกาติ อาห “**อารทฺธวิปสฺสกานํ หิ**”ติอาทิฯ ***ภาวนาปฏิสงฺขาเน***ติ ภาวนายํ ปฏิสงฺขาเน จ โยคิโน ปติฎฺฐิตภาโวฯ ตสฺส **อยมานิสํโส** – ยํ ปจฺจยลาเภน อุปฺปชฺชิตุํ ลโทฺธกาสาปิ กิเลสา ปุเพฺพ ปวตฺตภาวนานุภาเวน วิกฺขมฺภิตา ตถา ตถา นิคฺคหิตา เอว หุตฺวา นิวตฺตนฺติ, กุสลา ธมฺมาว ลโทฺธกาสา อุปรูปริ วฑฺฒนฺติฯ

อภิหฎฺฐุนฺติ อภิหริตฺวาฯ **อนุทหนฺตี**ติ อนุทหนฺตา วิย โหนฺติฯ **อนฺเสนฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อนาวเฎฺฏเนฺต**ติ อนิวตฺตเนฺต สามญฺญโตติ อธิปฺปาโยฯ **วิปสฺสนาพลเมว ทีปิตํ** มคฺคผลาธิคมสฺส อโชติตตฺตาฯ

ทุกฺขธมฺมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. กิํสุโกปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๕. จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน วิวิธทสฺสนนฺติ กิจฺจวเสน นานาทสฺสนํ โหตีติ วุตฺตํ, “**ทสฺสนนฺติ ปฐมมคฺคเสฺสตํ อธิวจน**”นฺติ ฯ ตยิทํ อุปริมเคฺคสุ ภาวนาปริยายสฺส นิรุฬฺหตฺตา ปฐมมคฺคสฺส ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโตฯ เตนาห “**ปฐมมโคฺค หิ**”ติอาทิ ฯ โกจิ ยถาวุตฺตํ อวิปรีตํ อตฺถํ อชานโนฺต ญาณทสฺสนํ นาม อารมฺมณกรณสฺส วเสน อติปฺปสงฺคํ อาสเงฺกยฺยาติ ตํ นิวเตฺตตุํ “**โคตฺรภู ปนา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **น ทสฺสนนฺติ วุจฺจตี**ติ เอตฺถ ราชทสฺสนํ อุทาหรนฺติฯ **จตฺตาโรปิ มคฺคา ทสฺสนเมว** ยถาวุเตฺตนเฏฺฐน, ภาวนาปริยาโย ปน อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ ปฐมมคฺคอุปายสฺส ภาวนากาเรน ปวตฺตนโตฯ ทสฺสนํ วิสุทฺธิ เอตฺถาติ **ทสฺสนวิสุทฺธิกํ,** นิพฺพานํฯ ผสฺสายตนํ กมฺมฎฺฐานํ อสฺส อตฺถีติ **ผสฺสายตนกมฺมฎฺฐานิโก**ฯ เอส นโย เสเสสุปิ ปเทสุฯ

ปเทสสงฺขาเรสูติ สงฺขาเรกเทเสสุฯ เหฎฺฐิมปริเจฺฉเทน ปถวีอาทิเก ธมฺมมเตฺต ทิเฎฺฐ รูปปริคฺคโห, จกฺขุวิญฺญาณาทิเก ตํสหคตธมฺมมเตฺต ทิเฎฺฐ อรูปปริคฺคโห จ สิชฺฌตีติ วทนฺติฯ

อธิคตมคฺคเมว กเถสีติ เยน มุเขน วิปสฺสนาภินิเวสํ อกาสิ, ตเมวสฺส มุขํ กเถสิฯ **อยํ ปนา**ติ กมฺมฎฺฐานํ ปุจฺฉโนฺต ภิกฺขุฯ **อิเมส**นฺติ ผสฺสายตนกมฺมฎฺฐานิกปญฺจกฺขนฺธกมฺมฎฺฐานิกานํ วจนํฯ “**อญฺญมญฺญํ น สเมตี**”ติ วตฺวา ตเมวตฺถํ ปากฎํ กโรติ “**ปฐเมนา**”ติอาทินาฯ

ปญฺจกฺขนฺธวิมุตฺตสฺส สงฺขารสฺส อภาวา “**นิปฺปเทเสสู**”ติ วุตฺตํฯ **ตเถวา**ติ ยเถว ผสฺสายตน กมฺมฏฺฐานิกํ, ตเถว ตํ ปญฺจกฺขนฺธกมฺมฏฺฐานิกํ ปุจฺฉิตฺวาฯ

สมปฺปวตฺตา ธาตุโยติ รสาทโย สรีรธาตุโย สมปฺปวตฺตา, น วิสมาการสณฺฐิตา อเหสุํฯ เตนาห “**กลฺลสรีรํ พลปฺปตฺต**”นฺติฯ “**อตีตา สงฺขารา**”ติอาทิ วิปสฺสนาภินิเวสวเสน วุตฺตํฯ สมฺมสนํ สพฺพตฺถกเมว อิจฺฉิตพฺพํฯ **จาริภูมิ**นฺติ โคจรภูฏฺฐานํฯ

การกภาวนฺติ ภาวนานุยุญฺชนภาวํฯ **ปณฺฑุโรคปุริโส**ติ ปณฺฑุโรคี ปุริโสฯ **อริฏฺฐ**นฺติ สุตฺตํฯ **เภสชฺชํ กตฺวา**ติ เภสชฺชปโยคํ กตฺวาฯ **กริสฺสามี**ติ เภสชฺชํ กริสฺสามิฯ **ฌามถุโณ วิยา**ติ ทฑฺฒถุโณ วิย ขารกชาลนฺทฺธตฺตา ตรุณมกุลสนฺตานสญฺฉนฺนตฺตาฯ

ทกฺขิณทฺวารคาเมติ ทกฺขิณทฺวารสมีเป คาเมฯ **โลหิตโก**ติ โลหิตวโณฺณฯ **โอจิรก ชาโต**ติ ชาตโอลมฺพมานจิรโก วิยฯ **อาหินฺนสิปาฏิโก**ติ คหิตผลโปตโกฯ **สนฺทจฺฉาโย**ติ พหลจฺฉาโยฯ ยสฺมา ตสฺส รุกฺขสฺส สาขา อวิรฬา ฆนปฺปตฺตา อญฺญมญฺญํ สํสนฺทิตฺวา ฐิตา, ตสฺมา ฉายาปิสฺส ตาทิสีติ วุตฺตํ “**สนฺทจฺฉาโย นาม สํสนฺทิตฺวา ฐิตจฺฉาโย**”ติ, ฆนจฺฉาโย ติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํฯ

เยน เยนาการเรน อธิมุตฺตานนฺติ ฉผสฺสายตนาทิมุเขน เยน เยน วิปสฺสนาภินิเวเสน วิ ปสฺสนฺตานํ นิพฺพานญฺจ อธิมุตฺตานํฯ **สุฏฺฐุ วิสุทฺธํ** ปริญฺญาติสมยาทิสิทฺธิยาฯ **เตน เตเนวา กาเรนา**ติ อตฺตนาธิมุตฺตาการเรนฯ อิทานิ ตํ ตํ อาการํ อุปมาย สทฺธิํ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ “**ยถา หี**”ติอาทิ อารทฺธํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิทนนฺติ นครโรปมํฯ **ตํ สลฺลกฺขิต**นฺติ กิํสุโกปมทีปิตํ อตฺถชาตํ สเจ สลฺลกฺขิตํฯ **อสฺส** ภิกฺขุโนฯ **ธมฺมเทสนตฺถ**นฺติ ยถาสลฺลกฺขิตสฺส อตฺถสฺส วเสน ลทฺธวิเสสสฺส อุปพฺรูหนายฯ **ต เสฺสวตฺถสฺสา**ติ ตสฺส ทสฺสนวิสุทฺธิสงฺขาตสฺส อตฺถสฺสฯ **โจราสงฺกา น โหนฺติ** มชฺฌิมเท สรชฺชสฺส ปสนฺนภาวโตฯ **ติปุริสุเพฺพธานี**ติ อุเพฺพเธน ติปุริสปฺปมาณานิ นานาภิตฺติวิจิตฺตา นิ ถมฺภานํ อุปริ วิวิธมาลากมฺมาทิวิจิตฺตธนุราการลกฺขิตานิ มโนรมานิฯ เตนาห “**นครสฺส อ ลงฺการตฺถ**”นฺติฯ นครทฺวารสฺส ถิรภาวาปาทนวเสน ฐเปตพฺพตฺตา วุตฺตํ “**โจรนิวารณตฺถา นิปิ โหนฺติเยวา**”ติฯ **ปิฏฺฐสงฺฆาตสฺสา**ติ ทฺวารพาหสฺสฯ ‘‘อิเม อาวาสิกา, อิเม อาคนฺตุกา, ตตฺถาปิ จ อิเมหิ นครสฺส นครสามิกสฺส จ อโตฺถฯ อิเมสํ วเสน อนโตฺถ สิยา’’ติ ชานนญาณ สงฺขาเตน **ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโต**ฯ อญฺญาตนิวารเณ ปฏิภาวสงฺขาเตน **เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโตฯ ฐานุปฺปตฺติกปญฺญาสงฺขาตายา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อตฺถกิเจฺจ ตงฺขณุปฺปชฺชนก ปฏิภานสงฺขาตายฯ

รญฺญา อายุโตฺต นิโยชิโต **ราชายุโตฺต,** ตตฺถ ตตฺถ รโญฺญ กาตพฺพกิเจฺจ ฐปิตปุริโสฯ **กติปาเหเยวา**ติ กติปยทิวเสเยว อกิจฺจกรเณน ตสฺส ฐานํ วิพฺภโม ชาโตติ กตฺวา วุตฺตํ – “**สพฺพานิ วินิจฺฉยฏฺฐานาทีนิ หาเรตฺวา**”ติฯ

สีสมสฺส ฉินฺทาหีติ สีสภูตํ อุตฺตมงฺคฏฺฐานิยํ ตตฺถ ตสฺส ราชกิจฺจํ ฉินฺทาติ อโตฺถฯ อญฺญถา ตสฺส ปากติเก อเตฺถ คยฺหมาเน ปาณาติปาโต อาณโตฺต นาม สิยาฯ น หิ จกฺกวตฺติ ราชา ตาทิสํ อาณาเปติ, อเญฺญสมฺปิ ตโต นิวารกตฺตาฯ อถ วา **ฉินฺทาหี**ติ มม อาณาย อสฺส สีสํ ฉินฺทโนฺต วิย อตฺตานํ ทเสฺสหิ, เอวํ โส ตโตฺถวาทปฏิกรตฺตปโตฺต โอทเมยฺยาติ, ตถา เจว อุปริ ปฏิปตฺติ อาคตาฯ **ตตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ปจฺจนฺติมนคเรฯ

อุปฺปเนฺนนาติ สมถกมฺมฏฺฐาเน อุปฺปเนฺนนฯ

ตเสฺสวาติ สกฺกายสงฺขาตสฺส นครสฺส ‘‘ทฺวารานี’’ติ วุตฺตานีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ ‘‘สีฆํ ทูตยุค’’นฺติ วุตฺตาติ โยชนาฯ หทยวตฺถุรูปสฺส มเชฺฌ สิงฺฆาฏกภาเวน คหิตตฺตา **‘‘หทยวตฺถุสฺส นิสฺสยภูตานํ มหาภูตาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ วตฺถุรูปเมว คเหตพฺพํ, ตเทเวตฺถ อคฺคเหตฺวา กสฺมา มหาภูตคฺคหณนฺติ อาห **‘‘วตฺถุรูปสฺส หี’’**ติอาทิฯ **ยาทิโส**ติ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ วเสน ยาทิโส เอว ปุเพฺพ อาคตวิปสฺสนามโคฺคฯ **‘‘อยมฺปิ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตตฺตา ตาทิโส เอวา’’**ติ วตฺวา อริยมโคฺค **‘‘ยถาคตมโคฺค’’**ติ วุโตฺตฯ **อิทํ ตาเวตฺถา**ติ เอตฺถ เอตสฺมิํ สุเตฺต ธมฺมเทสนตฺถํ อาภตาย ยถาวุตฺตอุปมาย อิทํ สํสนฺทนํฯ

อิทํ สํสนฺทนนฺติ อิทานิ วกฺขมานํ อุปมาย สํสนฺทนํฯ **นครสามิอุปมา** ปญฺจกฺขนฺธวเสน ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตํ ขีณาสวํ ทเสฺสตุํ อาภตาฯ สิงฺฆาฏกูปมา จตุมหาภูตวเสน ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตํ ขีณาสวํ ทเสฺสตุํ อาภตาติ โยชนาฯ **‘‘จตุสจฺจเมว กถิต’’**นฺติ วตฺวา ตานิ สจฺจานิ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘สกเลนปิ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิธ นครสมฺภาโร ฉทฺวาราทโยฯ เตน หิ ฉผสฺสายตนาทโย อุปมิตาฯ เต ปน ทุกฺขสจฺจปริยาปนฺนาติ วุตฺตํ **‘‘นครสมฺภาเรน ทุกฺขสจฺจเมว กถิต’’**นฺติฯ

กิํสุโกปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วีโณปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๖. ***ภิกฺขุสฺส วา ภิกฺขุนิยา วา***ติ กามํ ปาฬิยํ ปริสาทฺวยเมว คหิตํ, เสสปริสานํ ปน ตทเนฺตญฺญสมฺปิ เทวมนุสฺสานนฺติ สพฺพสาธารโณวายํ ธมฺมสงฺคโหติ อิมมตฺถํ อุปมาปุพฺพกํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา นามา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **ยชโนฺต**ติ ททโนฺตฯ **วินฺทิตโพฺพ**ติ ลทฺธโพฺพ, อธิคนฺตโพฺพติ อโตฺถฯ

ฉโนฺทติ ตณฺหาฉโนฺทฯ เตนาห – ‘‘ทุพฺพลตณฺหา โส รเญฺชตุํ น สโกฺกตี’’ติฯ **ปุพฺพุปฺปตฺติกา** เอกสฺมิํ อารมฺมเณ ปฐมํ อุปฺปนฺนาฯ สา หิ อนาเสวนตฺตา มนฺทาฯ **โส**ติ ฉโนฺทฯ **รเญฺชตุํ น สโกฺกติ** ลทฺธาเสวนตฺตาฯ **โทโส นาม** จิตฺตทูสนตฺตาฯ **ตานี**ติ ทณฺฑาทานาทีนิฯ **ตมฺมูลกา**ติ โลภมูลกา ตาว มายาสาเฐยฺยมานาติมานทิฏฺฐิจาปลาทโย, โทสมูลกา อุปนาหมกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริยถมฺภสารมฺภาทโย, โมหมูลกา อหิริก-อโนตฺตปฺป-ถินมิทฺธวิจิกิจฺฉุทฺธจฺจ-วิปรีตมนสิการาทโย, สํกิเลสธมฺมา คหิตาว โหนฺติ ตํมูลกตฺตาฯ ยสฺมา ปน สเพฺพปิ สํกิเลสธมฺมา ทฺวาทสากุสลจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนา เอว, ตสฺมา เตสเมฺปตฺถ คหิตภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘ฉโนฺท ราโคติ วา’’**ติ วุตฺตํฯ

ภายิตพฺพเฏฺฐน **สภโย**ฯ เภรวเฏฺฐน **สปฺปฏิภโย**ฯ กุสลปกฺขสฺส วิกฺขมฺภนเฏฺฐน **สกณฺฏโก**ฯ กุสลอนวชฺชธเมฺมหิ ทุรวคาหเฏฺฐน **สคหโน**ฯ ภวสมฺปตฺติภวนิพฺพานานํ อปฺปทานภาวโต **อุมฺมโคฺค**ฯ ทุคฺคติคามิมคฺคตฺตา **กุมฺมโคฺคฯ อิริยนา**ติ วตฺตนา ปฏิปชฺชนาฯ ทุคฺคติคามิตาย กิเลโส เอว **กิเลสมโคฺคฯ น สกฺกา สมฺปตฺติภวํ คนฺตุํ** กุโต นิพฺพานคมนนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อสุภาวชฺชนาทีหีติ อาทิ-สเทฺทน อนิจฺจมนสิการาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **จิตฺตํ นิวตฺตติ** สราคจิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ ปฏิปกฺขมนสิกาเรน วิโนทิตตฺตาฯ **มชฺฌตฺตารมฺมเณ**ติ

อญฺญาณุเปกฺขฏฺฐานิเย อารมฺมเณฯ **อุเทฺทส...เป.... อาวชฺชนฺตสฺสา**ติ อุทฺทิสาปนวเสน อุเทฺทสํ, ปริปุจฺฉาปนวเสน ปริปุจฺฉํ, ครูนํ สนฺติเก วสนวเสน ครุวาสํ อาวชฺชนฺตสฺสฯ **จิตฺต**นฺติ คมฺภีรญาณจริย-ปจฺจเวกฺขณ-ปญฺญวนฺต-ปุคฺคลเสวนวเสน ตทธิมุตฺติสิทฺธิยา อญฺญาณจิตฺตํ นิวตฺตติฯ

ยถา ''ปุชฺชภวผลํ ปุญฺญ''นฺติ วุตฺตํ ''เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี''ติ (ที. นิ. ๓.๘๐), เอวํ กิฎฺฐสมฺภวตฺตา ''กิฎฺฐ''นฺติ วุตฺตนฺติ อาห **''กิฎฺฐนฺติ กิฎฺฐฎฺฐาเน อุปฺปนฺนสสฺส''**นฺติฯ

ฆฎฺฏาติ สิงฺคยุคํ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **''ทฺวินฺนํ สิงฺคานํ อนฺตเร''**ติฯ **ฆฎฺฏา**ติ โคณาทีนํ สิงฺคนฺตรฎฺฐสฺส สมญฺญาติ วทนฺติฯ **นาสารชฺชุเก**ติ นาสารชฺชุปาตฎฺฐาเนฯ

ทเมติ ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวาเรติฯ **น**นฺติ จิตฺตํฯ ยํ สุตฺตํ **สุภาสิตํ** มยาฯ **ตทสฺสา**ติ ตทา อสฺส ภิกฺขุโนฯ **อารมฺมเณ**ติ กมฺมฎฺฐานารมฺมเณฯ

สุทฺธิตนฺติ นิพฺพิเสวนภาวกรเณน ชิตํฯ **สุตชฺชิต**นฺติ สุฎฺฐุ ทูรกรเณน ชิตํ, ตถาภูตญฺจ ตชฺชิตํ นาม โหตีติ ตถา วุตฺตํฯ **โคจรชฺฌตฺต**นฺติ อชฺฌตฺตภูโต โคจโรฯ กมฺมฎฺฐานารมฺมณญฺหิ พหิทฺธารูปาทิอารมฺมณวิธุรตาย อชฺฌตฺตนฺติ วุจฺจติฯ สมโถ อนุรกฺขณํ เอตสฺสาติ **สมถานุรกฺขณํ**ฯ ยถา อินฺทฺริยสํวรสีลํ สมถานุรกฺขณํ โหติ, ตถา กถิตนฺติ อโตฺถฯ ยถา หิ อินฺทฺริยสํวรสีลํ สมถสฺส ปจฺจโย, เอวํ สมโถปิ ตสฺส ปจฺจโยติฯ

วาทิยมานาย วีณายฯ จิตฺตํ รเญฺชตีติ รชฺชเนนฯ อวิสฺสชฺชนียตาย จิตฺตํ พนฺธตีติ **พนฺธนีโยฯ เวฎฺฐเก**ติ ตนฺตีนํ อาสชฺชนเวฎฺฐเกฯ **โกณ**นฺติ กวณโต วีณาย สทฺทกรณโต โกณนฺติ ลทฺธนามํ ทารุทณฺฑํ สิงฺคาทีสุ เยน เกนจิ กตํ ฆฎฺฏิกํฯ เตนาห **''จตุรสฺสํ สารทณฺฑก''**นฺติฯ

ยสฺมา โส ราชา ราชมหามโตฺต วา สทฺทํ ยถาสภาวโต น อญฺญาสิ, ตสฺมิํ ตสฺส อชานนาการเมว ทเสฺสตุํ **''สทฺทํ ปสฺสิสฺสามี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อสตี กิรายนฺติ ปาฬิยํ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ ยถาลิงฺคเมว วทโนฺต **''อสา''**ติ อาหฯ **''อสตีติ ลามกาธิวจน''**นฺติ วตฺวา ตตฺถ ปโยคํ ทเสฺสตุํ **''อสา โลกิตฺถิโย นามา''**ติ วุตฺตํ, โลเก อิตฺถิโย นาม อสติโยติ อโตฺถ, ตตฺถ การณมาห **''เวลา ตาสํ น วิชฺชตี''**ติฯ ปกติยา โลเก เชฎฺฐภาตา กนิฎฺฐภาตา มาตุโลติอาทิกา **เวลา** มริยาทา **ตาสํ น วิชฺชติ**ฯ กสฺมา? **สารตฺตา จ ปคพฺพา จ** สเพฺพสมฺปิ สโมฺภควเสน วินิโยคํ คจฺฉนฺติฯ กถํ? **สิขี สพฺพฆโส ยถา**ฯ เตเนวาห –

> ''สพฺพา นที วงฺกคตี, สเพฺพ กฎฺฐมยา วนา;
> สพฺพิตฺถิโย กเร ปาปํ, ลภมาเน นิวาตเก''ติฯ (ชา. ๒.๒๑.๓๐๘);

อญฺญมฺปิ ตนฺติพทฺธํ จตุรสฺสอมฺพณวาทิตาทีนิฯ **วีณา วิย ปญฺจกฺขนฺธา** อเนกธมฺมสมูหภาวโตฯ **ราชา วิย โยคาวจโร** ตปฺปฎิพทฺธธมฺมคเวสกตฺตาฯ **อสฺสา**ติ โยคาวจรสฺสฯ

นิรยาทิโต อญฺญสฺมิมฺปิ **คติ**-สโทฺท วตฺตติฯ ตโต วิเสสนตฺถํ **''คติคตี''**ติ วุตฺตํ ''ทุกฺขทุกฺขํ, รูปรูป''นฺติ จ ยถา, คติสญฺญิตํ ปวตฺติฎฺฐานนฺติ อโตฺถฯ เตนาห – **''เอตฺถนฺตเร สํสรติ วตฺตตี''**ติฯ สญฺชายนปเทโส เอว คตีติ **สญฺชาติคติ**ฯ

ตํ ปน คตึ สตฺตานํ สํเวควตฺถุภูตสฺส ปจฺจกฺขสฺส คพฺภาสยสฺส วเสน ทเสฺสตุํ **“อยมสฺส กาโย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ รูปธมฺมสฺส สลกฺขณํ คติ นิฏฺฐา, ตโต ปรํ อญฺญํ กิญฺจิ นตฺถีติ **สลกฺขณคติฯ อภาโว** อจฺจนฺตาภาโวฯ สนฺตานวิเจฺฉโท **วิภวคติ** ตํนิฏฺฐานภาวาฯ **เภโท**ติ ขณนิโรโธ, อิธาปิ ตํนิฏฺฐานตาเยว ปริยาโยฯ **ยาว ภวคฺคา**ติ ยาว สพฺพภวคฺคาฯ สลกฺขณวิภวคติเภทคติโย ‘‘เอเสว นโย’’ติ อิมินาว ปกาสิตาติ น คหิตาฯ **ตสฺส ขีณาสวสฺส น โหติ** อคฺคมเคฺคน สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ

สีลํ กถิตํ รูปาทีสุ ฉนฺทาทินิวารณสฺส กถิตตฺตาฯ **มเชฺฌ สมาธิภาวนา กถิตา** ‘‘อชฺฌตฺตเมว สนฺติฏฺฐติ…เป…. สมาธิยตี’’ติ โชติตตฺตาฯ **ปริโยสาเน จ นิพฺพานํ กถิตํ** ‘‘ยมฺปิสฺส…เป…. น โหตี’’ติ วจนโตฯ

วีโณปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ฉปฺปาณโกปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๗. **วณสรีโร**ติ วณิตสรีโรฯ **ปกฺกตฺตา**ติ กุถิตตฺตาฯ สรทเณฺฑสุ สรสมญฺญาติ กณฺฑ-สโทฺท สรปริยาโยติ อาห – **“สรวนฺติ กณฺฑวน”**นฺติฯ **อรุคโตฺต…เป…. เวทิตโพฺพ** คุณสรีรสฺส ขณฺฑฉิทฺทสีลาทีหิ เหฏฺฐา มเชฺฌ อุปริภาเค จ เภทวิสมจฺฉินฺนวิการโทสตฺตาฯ เอตฺถ กุสา ‘‘กณฺฏกา’’ติ อธิเปฺปตา กณฺฏกสทิสตฺตา, กุสติณานํ เอว วา วุตฺตาการปเทโส **“กุสกณฺฏโก”**ติ วุโตฺตฯ

คามวาสีนํ วิชฺฌนเฏฺฐนาติ นารโหว หุตฺวา เตสํ การานํ ปฏิคฺคหณวเสน ปีฬนเฏฺฐนฯ

ปกฺขินฺติ หตฺถิลิงฺคสกุณํฯ ตสฺส กิร หตฺถิโสณฺฑสทิสํ มุขํ, ตสฺมา **“หตฺถิโสณฺฑสกุณ”**นฺติ วุตฺตํฯ **วิสฺสเชฺชยฺยา**ติ รชฺชุยา ยถาพทฺธํ เอว วิสฺสเชฺชยฺยฯ

โภเคหีติ อตฺตโน สรีรโภเคหิฯ **มณฺฑลํ พนฺธิตฺวา**ติ ยถา สรีรํ มณฺฑลากาเรน ติฏฺฐติ, เอวํ กตฺวาฯ **สุปิสฺสามี**ติ นิทฺทํ โอกฺกมิสฺสามิฯ **เทฺทุกาโม**ติ อุปฺปติตุกาโมฯ **ทิสา ทิส**นฺติ ทิสโต ทิสํฯ

ฉ ปาณกา วิย ฉ อายตนานิ นานชฺฌาสยตฺตา, นานชฺฌาสยตา จ เนสํ นานาวิสยนินฺนตาย ทฏฺฐพฺพาฯ **ทฬฺหรชฺชุ วิย ตณฺหา** เตสํ พนฺธนโตฯ **มเชฺฌ คณฺฐิ วิย อวิชฺชา** พนฺธนสฺส ทุพฺพินิโมฺมจนเหตุโตฯ **อารมฺมณํ พลวํ โหติ** มนุญฺญภาเวน เจว ตตฺถ ตณฺหาภินิเวสสฺส ทฬฺหภาเวน จฯ

สริกฺขเกน วา อุปมาย อาหรณปเกฺขฯ **อปฺปนา**ติ สํสนฺทนาฯ **ปาฬิยํเยว อปฺปิตา** อุปมา ‘‘เอวเมว โข’’ติอาทินาฯ รูปจิตฺตาทิวิสมนินฺนตฺตา **จกฺขุสฺส วิสมชฺฌาสยตา**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

กณฺณจฺฉิทฺทกูปเกติ กณฺณจฺฉิทฺทสญฺญิเต อาวาเฏฯ **ตสฺสา**ติ โสตสฺสฯ **ปจฺจโย โหตี**ติ อุปนิสฺสโย โหติ เตน วินา สทฺทคฺคหณสฺส อภาวโตฯ **“อชฏากาโสปิ วฏฺฏติ เอวา”**ติ วตฺวา ตสฺส ปจฺจยภาวํ ทเสฺสตุํ **“อโนฺตเลณสฺมิ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ธาตุปรมฺปราฆเฏฺฏโนฺต**ติ ภูตปรมฺปราสงฺฆเฏฺฏโนฺตฯ

เอวํ สเนฺตติ เอวํ ภูตปรมฺปราวเสน สทฺท โสตปถมาคจฺฉเนฺตฯ **สมฺปตฺตโคจรตา โหติ** โสตสฺสฯ ฌานาทีนํ วิย **"ทูเร สโทฺท"**ติ **ชานนํ น สมฺภเวยฺย** สมฺปตฺตคาหิภาวโตฯ **ตถา ตถา ชานนาการโร โหติ** มโนวิญฺญาณสฺส คหณาการวิเสสโตฯ โสตวิญฺญาณปฺปวตฺติปน อุภยตฺถ สมานาวฯ ทูเร ฐิโตปิ สโทฺท ตาทิเส ฐาเน ปฏิโฆสาทีนํ ปจฺจโย โหติ อโยกโนฺต วิย อโยจลนสฺสาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ธมฺมตา**ติ ธมฺมสภาโว, สทฺทสฺส โส สภาโวติ อโตฺถฯ **ตโต ตโต สวนํ โหติ** อากาสสณฺฐิตสฺส อุปนิสฺสยสฺส ลพฺภนโตฯ ยทิ ปน โสตํ สมฺปตฺตคาหี สิยา, จิตฺตสมุฏฺฐานสโทฺท โสตวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจโย น สิยาฯ ปฏฺฐาเน จ อวิเสเสน "สทฺทายตนํ โสตวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย"ติ วุโตฺต, พหิทฺธา จ จิตฺตชสฺส สทฺทสฺส สมฺภโว นตฺถิฯ อถ วา จิตฺตโช สโทฺท ธาตุปรมฺปราย โสตปสาทํ ฆเฏฺฏติ, น โส จิตฺตโช สโทฺท, โย ปรมฺปราย ปวโตฺตฯ อุตุโช หิ โส, ตสฺมา ยถุปฺปโนฺน สโทฺท, ตตฺถ ฐิโตว โสตปสาทสฺส อาปาถํ อาคจฺฉตีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ **"อสมฺปตฺตโคจรเมเวต"**นฺติฯ

ตทา เอกคฺคจิตฺตตํ อาปชฺชติ ปริสฺสยานํ อภาวโตฯ นาสจฺฉิทฺทสงฺขาตอากาสสนฺนิสฺสเย วตฺตนโต **ฆานํ อากาสชฺฌาสยํ** วุตฺตํฯ วาเตน วินา คนฺธคหณสฺส อสมฺภวโต **วาตูปนิสฺสยคนฺธโคจรํ**ฯ เตนาห **"ตถา หี"**ติอาทิฯ

คามโต ลทฺธพฺพํ อาหารํ คามํ, ตนฺนินฺนตาย **คามชฺฌาสยตา** วุตฺตาฯ ตถา หิ ชีวิตนิมิตฺตํ รโส ชีวิตํ, ตสฺมึ นินฺนตาย ตํ อวฺหายตีติ **ชิวฺหาฯ น สกฺกา เขเฬน อเตมิตสฺส รสํ ชานิตุํ,** ตสฺมา **อาโปสนฺนิสฺสิตรสารมฺมณา ชิวฺหา**ติฯ

อามกสุสานโต **พหิฯ อุปาทิณฺณกชฺฌาสโย**ติ อุปาทิณฺณกนิโนฺนฯ กายปสาทสนฺนิสฺสยภูตาย ปถวิยา โผฏฺฐพฺพารมฺมเณ ฆฏฺฏิเต เอว ตตฺถ วิญฺญาณุปฺปตฺติ, น อญฺญถาติ วุตฺตํ **"ปถวีสนฺนิสฺสิตโผฏฺฐพฺพารมฺมโณ"**ติฯ **ตถา หี**ติอาทิ กายสฺส อุปาทิณฺณกชฺฌาสยตาย สาธกํ ฯ **อชฺฌตฺติกพาหิรา**ติ อชฺฌตฺติกา พาหิรา วาฯ **อสฺสา**ติ กายสฺสฯ **สุสนฺถตสฺสา**ติ อาทิ ตสฺส ปถวิยา ปจฺจยภาวทสฺสนํฯ

นานชฺฌาสโยติ นานารมฺมณนิโนฺนฯ เตน มนสฺส มกฺกฏสฺส วิย อนวฏฺฐิตตํ ทเสฺสติฯ เตนาห **"ทิฏฺฐปุเพฺพปี"**ติอาทิฯ **มูลภวงฺค**คฺคหเณน ปิฏฺฐิภวงฺคํ นิวเตฺตติฯ **อสฺสา**ติ มนสฺสฯ เอวํ กิริยมยํ วิญฺญาณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **นานตฺต**นฺติ เภโทฯ

ยถารุจิปฺปวตฺติยา นิวารณวเสน **พทฺธานํฯ นิพฺพิเสวนภาว**นฺติ โลลตาสงฺขาตปริปฺผนฺทสฺส อภาวํฯ **นากฑฺฒตี**ติ สวิสเย รูปารมฺมเณ จิตฺตสนฺตานํ, ตํสมงฺคินํ วา ปุคฺคลํ นากฑฺฒติฯ **ปุพฺพภาควิปสฺสนาว กถิตา** อายตนมุเขน "เอวญฺหิ โว, ภิกฺขเว, สิกฺขิตพฺพ"นฺติ วุตฺตตฺตาฯ

ฉปฺปาณโกปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. ยวกลาปิสุตฺตวณฺณนา

๒๔๘. ยวปุโญฺช สุปริปกฺกยวสมุทาโยฯ **กาชหตฺถา**ติ ทณฺฑหตฺถาฯ **โปเถยฺยุ**นฺติ ยถา ยวสงฺขาตํ ธญฺญํ วณฺฏโต มุจฺจติ, เอวํ โปเถยฺยุํฯ **ยเว สาเวตฺวา**ติ ยวสีสโต ยเว โปถเนน โมเจตฺวา วิเวเจตฺวาฯ

จตุมหาปโถ วิย ฉ อายตนานิ อารมฺมณทณฺฑเกหิ หนนฏฺฐานตฺตาฯ **ยวกลาปี วิย สโตฺต** เตหิ หญฺญมานตฺตาฯ **ฉ พฺยาภงฺคิโย วิย** สภาวโต ฉธาปิ ปเจฺจกํ อิฏฺฐานิฏฺฐมชฺฌตฺตวเสน อฏฺฐารส อารมฺมณานิ ยวกลาปฏฺฐานิยสฺส สตฺตสฺส หนนโตฯ ภวปตฺถนาย อปราปรุปฺปตฺติํ สนฺธาย **"ภวปตฺถนา กิเลสา"**ติ พหุวจนนิเทฺทโสฯ ภวปตฺถนา จ ตสฺส ปจฺจยภูตา กิเลสา จาติ **ภวปตฺถนากิเลสา**ติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา สตฺตานํ วฏฺฏทุกฺขํ นาม สพฺพมฺปิ ตํ ภวปตฺถนามูลกํ, ตสฺมา วุตฺตํ **"เอวํ สตฺตา"**ติอาทิฯ **ภวปตฺถนกิเลสา**ติ จ ภวปตฺถนามูลกํ กิเลสํฯ

ภุมฺมนฺติ สมีปเตฺถ ภุมฺมํฯ เตนาห **"สุธมฺมาย ทฺวาเร"**ติฯ **น กตน**ฺติ ทุกฺขุปฺปาทนํ น กตํฯ **นวคูถสูกรํ วิยา**ติ นวคูถภกฺขสูกรํ วิยฯ **จิเตฺตเนวา**ติ โย พชฺฌติ, ตสฺส จิเตฺตเนว ฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เวปจิตฺติพนฺธนสฺส พนฺธนมุจฺจนํ วิย, ตสฺมา "เวปจิตฺติพนฺธน"นฺติ วุตฺตํฯ **ญาณโมกฺขํ พนฺธน**ฺติ ญาเณน มุจฺจนํ พนฺธนํฯ

มญฺญมาโนติ ปริกปฺปิตตณฺหาวเสน "เอตํ มมา"ติ, ทิฏฺฐิวเสน "เอโส เม อตฺตา"ติ, มานวเสน "เอโสหมสฺมี"ติ มญฺญนฺโตฯ ขนฺธวินิมุตฺตสฺส มญฺญมานวตฺถุโน อภาวา **"ขเนฺธ มญฺญนฺโต"**ติ วุตฺตํฯ **เอตน**ฺติ "มารสฺสา"ติ เอตํ สามิวจนํฯ **กิเลสมาเรน พโทฺธ**ติ กิเลสมาเรน เตเนว กิเลสพนฺธเนน พโทฺธฯ **มุโตฺต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

ตณฺหามญฺญนาย สติ ทิฏฺฐิมานมญฺญนานํ ปสโงฺค เอว นตฺถีติ ยถา "อสฺมี"ติ ปเทน ทิฏฺฐิมานมญฺญนา วุตฺตา โหนฺติ, เอวํ ตณฺหามญฺญิตาปีติ วุตฺตํ **"อสฺมีติ ปเทน ตณฺหามญฺญิตํ วุตฺต"**นฺติฯ **อยมหมสฺมีติ ปเทน ทิฏฺฐิมญฺญิต**นฺติ เอตรหิ ลพฺภมานทิฏฺฐิวตฺถุวเสเนวฯ **ภวิสฺส**นฺติ อนาคตทิฏฺฐิวตฺถุปริกปฺปนวเสเนว ทิฏฺฐิมญฺญิตํฯ เยภุเยฺยน หิ อนาคตาลิงฺคนา สสฺสตทิฏฺฐิฯ อุเจฺฉทวเสน ทิฏฺฐิมญฺญิตเมวาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธฯ **รูปีติอาทีนิ** ปทานิฯ **สสฺสตเสฺสวา**ติ สสฺสตคาหเสฺสว ปเภททีปนานิฯ ยสฺมา มญฺญิตํ อาพาธวเสน **โรโค,** อโนฺตโทสวเสน **คโณฺฑ,** องฺคนิกนฺตวเสน **สลฺลํ, ตสฺมา อิเมหิ** ตณฺหาทีหิ กิเลเสหิ ปากฏจลนวเสน **อิญฺชนฺติ เจว,** อปากฏสญฺจลนวเสน **ผนฺทนฺติ จฯ ปปญฺจิตํ** สํสาเร จิรายนํ ทฏฺฐพฺพํ, ขนฺธสนฺตานสฺส วา วิตฺถารณํฯ **ปมตฺตาการปฺปตฺตา** มุจฺฉนาการปฺปตฺตาฯ **เตส**นฺติ ตณฺหาทิฏฺฐิกิเลสานํฯ **อาการทสฺสนตฺถ**นฺติ ปวตฺติอาการทสฺสนตฺถํฯ

มาโน นาม "เสโยฺยหมสฺมี"ติอาทินา มชฺชนาการปฺปวตฺติฯ **ตณฺหาย สมฺปยุตฺตมานวเสนา**ติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ สโพฺพ มาโน ตณฺหาสมฺปยุโตฺต? สติ หิ พฺยภิจาเร วิเสสนํ อิจฺฉิตพฺพนฺติฯ สจฺจเมตํ, ตณฺหา ปน อตฺถิ มานสฺส ปจฺจยภูตา, อตฺถิ มานสฺส อปฺปจฺจยภูตา, ยโต มาโน อนิยโต วุจฺจติฯ ตถา หิ ปฏฺฐาเน "สํโยชนํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ สํโยชโน ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา"ติ เอตฺถ สํโยชนานิ สํโยชเนหิ ยถาลาภํ โยเชตฺวา ทสฺสิตโยชนาย "กามราคสํโยชนํ ปฏิจฺจ มานสํโยชนํ อวิชฺชาสํโยชน"นฺติ วตฺวา "กามราคสํโยชนํ ปฏิจฺจ อวิชฺชาสํโยชน"นฺติ, "มานสํโยชนํ ปฏิจฺจ ภวราคสํโยชนํ อวิชฺชาสํโยชน"นฺติ จ วตฺวา "ภวราคสํโยชนํ ปฏิจฺจ อวิชฺชาสํโยชน"นฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ กามราคภวราคสํโยชเนหิ มานสฺส อนิยตภาโว ปกาสิโตฯ ตตฺถ ยา ตณฺหา พลวตี, ตํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ **"ตณฺหาย สมฺปยุตฺตมานวเสนา"**ติฯ พลวตณฺหาสมฺปยุโตฺต หิ มาโน สยมฺปิ พลวา หุตฺวา อสฺมีติ สวิเสสํ มชฺชนวเสน ปวตฺตตีติฯ

ทิฏฺฐิวเสนาติ มานมูลกทิฏฺฐิวเสนฯ "เสโยฺยหมสฺมี"ติอาทินา หิ พหุลมานุเปตสฺส ปุคฺคลสฺส รูปาทีสุ เอกํ อุทฺทิสฺส อยมหมสฺมีติ ทิฏฺฐิยา อุปฺปนฺนาย มานสฺส อปฺปหีนตฺตา มา

โนปิ ตตฺถ ตเตฺถว อุปฺปชฺชติฯ อิติ มานมูลกํ ทิฏฺฐึ สนฺธายาห “**อยมหมสฺมีติ ทิฏฺฐิวเสน วุตฺต**”นฺติฯ โจทโก ปน อิมมตฺถํ อชานนฺโต อนุปลพฺภมานเมว สมฺปโยคตฺถํ คเหตฺวา “**นนุ จา**”ติอาทินา โจเทติฯ อิตโร “**อาม นตฺถี**”ติ ตมตฺถํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา “**มานสฺส ปนา**”ติอาทินา ปริหารมาหฯ ตสฺสโตฺถ วุโตฺต เอวฯ

ยวกลาปิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาสีวิสวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุโตฺถ ปณฺณาสโกฯ

สฬายตนสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เวทนาสํยุตฺตํ

๑. สคาถาวโคฺค

๑. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๒๔๙. **เวทนา จ ปชานาตี**ติ สจฺจาภิสโมฺพธวเสน วุจฺจมานเวทนานํ ปชานนํ สาติสย สมาธานปุพฺพกนฺติ ภควตา ‘‘สมาหิโต’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อุปจาเรน วา อปฺปนาย วา สมาหิโต’’**ติฯ **เวทนา**ติ ติโสฺสปิ เวทนาฯ **ทุกฺขสจฺจวเสนา**ติ ทุกฺขสจฺจภาเวน, ปริชานนวเสนาติ อโตฺถฯ **สมฺภว**นฺติ สมุทยํ ตณฺหาวิชฺชากมฺมผสฺสาทิปฺปเภทํ อุปฺปตฺติการณํฯ เตนาห **‘‘สมุทยสจฺจวเสน ปชานาตี’’**ติฯ **ยตฺถา**ติ ยํนิมิตฺตํ, ยํ อาคมฺม กามตณฺหาวิชฺชาทินิโรธา เวทนานิโรโธ, เตสํ อยํ นิโรโธฯ นิพฺพานํ อารพฺภ อริยมคฺคปฺปวตฺติยา หิ นิพฺพานํ เวทนานิโรโธติ วุโตฺตฯ ขยํ คเมตีติ ขยคามี, ตํ **ขยคามินํ**ฯ ฉาตํ วุจฺจติ ตณฺหา กามานํ ปาตุกามตาวเสน ปวตฺตนโต, อจฺจนฺตเมว สมุจฺฉินฺนตฺตา นตฺถิ เอตสฺมิํ ฉาตนฺติ **นิจฺฉาโต**ฯ เตนาห **‘‘นิตฺตโณฺห’’**ติฯ **สมฺมสนจารเวทนา**ติ สมฺมสนูปจารเวทนาฯ **ทฺวีหิ ปเทหี**ติ ‘‘สมาหิโต สมฺปชาโน’’ติ อิเมหิ ทฺวีหิฯ ‘‘สโต’’ติ ปน อิทํ สมฺปชานปทเสฺสว อุปพฺรูหนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เสเสหิ** จตูหิ **จตุสจฺจํ กถิตํ,** อิตเรหิ ปน ทฺวีหิ จตุสจฺจพุชฺฌนเมว กถิตํฯ **สพฺพสงฺคาหิโก**ติ สพฺพสภาวธมฺมานํ สงฺคณฺหนโกฯ เตนาห **‘‘จตุภูมกธมฺมปริเจฺฉโท วุโตฺต’’**ติฯ

สมาธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุขสุตฺตวณฺณนา

๒๕๐. ทุกฺขํ น โหตีติ **อทุกฺขํ,** สุขํ น โหตีติ **อสุขํ, ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **อทุกฺขมสุข**นฺติ เวทยิตสทฺทาเปกฺขาย นปุํสกนิเทฺทโสฯ สปรสนฺตานคเต สนฺธาย อชฺฌตฺตพหิทฺธา คหณนฺติ อาห **‘‘อตฺตโน จ ปรสฺส จา’’**ติฯ เตน สพฺพมฺปิ เวทยิตํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ **นสฺสนสภาว**นฺติ อิตฺตรขณตาย ภงฺคโต อุทฺธํ อปสฺสิตพฺพสภาวํฯ ปโลโก เภโท เอตสฺส อตฺถีติ **ปโลกินํ**ฯ เตนาห **‘‘ภิชฺชนสภาว’’**นฺติฯ **ญาเณน ผุสิตฺวา ผุสิตฺวา**ติ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาญาเณน อนิจฺจา ปภงฺคุโนติ อารมฺมณโต, อุตฺตรกาลํ อสโมฺมหโต มคฺคปรมฺปราย ผุสิตฺวา ผุสิตฺวา **วยํ ปสฺสโนฺต**ฯ **วิรชฺชตี**ติ มคฺควิราเคน วิรชฺชติฯ **สมฺมสนจารเวทนา กถิตา** อารทฺธวิปสฺสกานํ วเสน เทสนาติฯ โลกิยโลกุตฺตเรหิ ญาเณหิ ยาถาวโต ปริชานนํ ปฏิวิชฺฌนํ **ญาณผุสนํ**ฯ

สุขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปหานสุตฺตวณฺณนา

๒๕๑. **สพฺพมฺปิ** อฏฺฐสตปเภทํ **ตณฺหํ ฉินฺทิ** สมุเจฺฉทปหานวเสน ปชหิฯ เตนาห **‘‘สมุจฺฉินฺที’’**ติฯ ยทเคฺคน ตณฺหา สพฺพโส สมุจฺฉินฺนา, ตทเคฺคน สพฺพานิปิ สโญฺญชนานีติ อาห **‘‘ทสวิธมฺปี’’**ติอาทิฯ **สมฺมา**ติ สุฏฺฐุฯ ปหานญฺจ นาม อุปาเยน ญาเยน ปหานนฺติ อาห **‘‘เหตุนา การเณนา’’**ติฯ **ทสฺสนาภิสมยา**ติ อสโมฺมหปฏิเวธาฯ อรหตฺตมโคฺค หิ อุปฺปชฺชมาโนว สภาวปฏิจฺฉาทกํ โมหํ วิทฺธํเสโนฺต เอว ปวตฺตติ, เตน มาโน ยาถาวโต ทิโฏฺฐ นาม โหติ, **อยมสฺส ทสฺสนาภิสมโย**ฯ ยถา หิ สูริเย อุฏฺฐิเต อนฺธกาโร วิทฺธํสิยมาโน วิหโต, เอวํ

อรหตฺตมคฺค อุปฺปชฺชมาเน โส สพฺพโส ปหีโน เอว โหติ, น ตสฺมึ สนฺตาเน ปติฏฺฐํ ลภติ, **อยมสฺส ปหานาภิสมโย**ฯ เตน วุตฺตํ **“อรหตฺตมคฺค หี”**ติอาทิฯ **กิจฺจวเสนา**ติ อสโมฺมหปฏิเวธสงฺขาตสฺส ทสฺสนกิจฺจสฺส อนิปฺผาทนวเสนฯ

เย อิเม จตฺตาโร อนฺตาติ สมฺพนฺโธฯ **มริยาทนฺเต**ติ มริยาทสงฺขาโต อนฺโตฯ เอส นโย เสสตฺตเยปิฯ **เตสู**ติ จตูสุ อเนฺตสุฯ **อหุํ จตุตฺถโกฏฺฐิสงฺขาตํ** สพฺพเสฺสว วฏฺฏทุกฺขสฺส **อนฺตํ** ปริเจฺฉทํ อรหตฺตมคฺเคน มานสฺส ทิฏฺฐตฺตา ปหีนตฺตา จ **อกาสี**ติ โยชนาฯ **สมฺสฺสโย** อตฺตภาโวฯ

น ริญฺจตีติ น วิเวเจติ น วิสฺสเชฺชติฯ เตนาห **“สมฺปชญฺญํ น ชหตี”**ติ, สมฺปชญฺญํ น ปริจฺจชตีติ อโตฺถฯ **สงฺขฺยํ โนเปตี**ติ อิมสฺส ‘‘ทิฏฺฐธเมฺม อนาสโว’’ติ อิมสฺส วเสน อตฺถํ วทโนฺต **“รโตฺต ทุโฏฺฐ”**ติ อโวจ สอุปาทิเสสนิพฺพานวเสนฯ **สงฺขฺยํ โนเปตี**ติ วา ทิเฏฺฐ-ธเมฺม อนาสโว ธมฺมโฏฺฐ เวทคู กายสฺส เภทา มนุโสฺส เทโวติ วา ปญฺญตฺตึ น อุเปตีติ อนุปาทิเสสนิพฺพานวเสนปิ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ เอตฺถ จ สุขาทีสุ เวทนาสุ ยถากฺกมํ ราคานุสยาทโย กถิตาติ อาห – **“อิมสฺมึ สุเตฺต อารมฺมณานุสโย กถิโต”**ติฯ โย หิ ราคาทิ ปจฺจยสมวาเย อติอิฏฺฐาทีสุ อุปฺปชฺชนารโห มเคฺคน อปฺปหีโน, โส ‘‘ราคานุสโย’’ติอาทินา วุโตฺต, อปฺปหีนโตฺถ โส มเคฺคน ปหาตโพฺพ, น ปริยุฏฺฐานาภิภวโตฺถติฯ

ปหานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปาตาลสุตฺตวณฺณนา

๒๕๒. ยตฺถ ปติฏฺฐา นตฺถิ เอกนฺติกาติ เอกนฺติกสฺส มหโต ปาตสฺส อลนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถ อธิเปฺปโตติ อาห **“นตฺถิ เอตฺถ ปติฏฺฐา”**ติฯ **อสมฺภูตตฺถ**นฺติ น สมฺภูตตฺถํ, มุสาติ อโตฺถฯ **โส**ติ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโนฯ ยํ ตํ อุทกํ ปตตีติ โยชนาฯ ยสฺมา สมุทฺทปิเฏฺฐ อนฺตรนฺตรา เวรมฺภวาตสทิโส มหาวาโต อุฏฺฐหิตฺวา มหาสมุเทฺท อุทกํ อุคฺคจฺฉาเปติ, ตํ กทาจิ จกฺกวาฬาภิมุขํ, กทาจิ สิเนรุปาทาภิมุขํ คนฺตฺวา ตํ ปติหนติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“พลวามุขํ มหาสมุทฺทสฺสา”**ติอาทิฯ **เวเคน ปกฺขนฺทิตฺวา**ติ มหตา วาตเวเคน สมุทฺธตํ เตเนว เวเคน ปกฺขนฺทนฺตญฺจ หุตฺวาฯ **มหานรกปปาโต วิยา**ติ โยชนายามวิตฺถารคมฺภีรโสพฺภปปาโต วิย โหติฯ **ตถารูปาน**นฺติ ตตฺถ วสิตุํ สมตฺถานํฯ **อสนฺต**นฺติ อภูตํฯ อตฺถวเสน หิ วาจา อภูตํ นามฯ

น ปติฏฺฐาสีติ ปติฏฺฐํ น ลภิฯ **อนิพทฺธ**นฺติ อนิพนฺธนตฺถํ ยํกิญฺจิฯ **ทุพฺพลญาโณ**ติ ญาณพลรหิโตฯ ‘‘อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน’’ติ วตฺวา ‘‘สุตวา อริยสาวโก’’ติ วุตฺตตฺตา **“โสตาปนฺนํ ธุร”**นฺติ วุตฺตํฯ อิตเรสุ อริยสาวเกสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ เตสญฺหิ เวทนา สุปริญฺญาตาฯ **พลวิปสฺสโก…เป.… โยคาวจโรปิ วฏฺฏติ** มตฺตโส เวทนานํ ปริญฺญาตตฺตาฯ

ปาตาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทฏฺฐพฺพสุตฺตวณฺณนา

๒๕๓. **วิปริณามนวเสน ทุกฺขโต ทฏฺฐพฺพา**ติ กิญฺจาปิ สุขา, ปริณามทุกฺขตา ปน สุขเวทนาย เอกนฺติกาติฯ **วินิวิชฺฌนเฏฺฐนา**ติ ปีฬนวเสน อตฺตภาวสฺส วิชฺฌนเฏฺฐนฯ **หุตฺวา**ติ ปจฺจยสมาคเมน อุปฺปชฺชิตฺวาฯ เตน ปากภาวปุพฺพโก อตฺตลาโภ วุโตฺตฯ **อภาวากาเรนา**ติ ภงฺคุปคมนากาเรนฯ เตน วิทฺธํสภาโว วุโตฺตฯ อุภเยน อุทยพฺพยปริจฺฉินฺนตาย สิขปฺปตฺตํ

อนิจฺจตํ ทเสฺสติฯ สฺวายํ หุตฺวา อภาวากาโร อิตราสุปิ เวทนาสุ ลพฺภเตว, อธิโก จ ปน ทฺวินฺนํ ทุกฺขสภาโวฯ ทุกฺขตาวเสน ปุริมานํ เวทนานํ ทฏฺฐพฺพตาย ทสฺสิตตฺตา ปจฺฉิมาย เวทนาย เอวํ ทฏฺฐพฺพตา ทสฺสิตาฯ **อทฺทา**ติ ญาณคติยา สจฺฉิกตฺวา อทกฺขิฯ ญาณคมนเญฺหตํ, ยทิทํ ทุกฺขโต ทสฺสนํฯ **สนฺตสภาวํ** สุขทุกฺขโต อุปสนฺตรูปตฺตาฯ

ทฏฺฐพฺพสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สลฺลสุตฺตวณฺณนา

๒๕๔. **ทฺวีสุ ชเนสู**ติ สุตวนฺตอสฺสุตวเนฺตสุ ทฺวีสุ ชเนสุฯ **อนุคตเวธ**นฺติ ปุเพฺพ ปวตฺตเวธสฺส อนุคตเวธํฯ **พลวตรา** ทิคุณา วิย หุตฺวา ทฬฺหตรปวตฺติยาฯ **เอวเมวา**ติ ยถา วิทฺธสฺส ปุริสสฺส อนุเวธนา พลวตรา, เอวเมวฯ **สมาธิมคฺคผลานิ นิสฺสรณํ** วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสนฯ สมาธิสีเสน เหตฺถ ฌานญฺจ คหิตํฯ **โส น ชานาติ** อนธิคตตฺตาฯ **นิสฺสรณนฺติ ชานาติ** อนิสฺสรณเมวฯ **ตาสํ** สมธิคตานํ **สุขทุกฺขเวทนานํฯ น วิปฺปยุโตฺต** อปฺปหีนกิเลสตฺตาฯ **สงฺขาตธมฺมสฺสา**ติ สงฺขาย ปญฺญาย ปริญฺญาตจตุกฺขนฺธสฺสฯ เตนาห **“ตุลิตธมฺมสฺสา”**ติฯ **อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต** ปุริมสุเตฺต วิย **อารมฺมณานุสโยว กถิโต,** โส ปน ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อนุโรธวิโรธปหานสฺส วุตฺตตฺตา **ขีณาสโว ธุรํฯ อนาคามีปิ วฏฺฏติ,** ตสฺส วิโรธปฺปหานํ ลพฺภติฯ

สลฺลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปฐมเคลญฺญสุตฺตวณฺณนา

๒๕๕. สทฺทหิตฺวา คิลาเน อุปฏฺฐาตเพฺพ มญฺญิสฺสนฺตีติ โยชนาฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ฐาเนฯ กมฺมฏฺฐานานุโยโค สปฺปาโย เยสํ เต **กมฺมฏฺฐานสปฺปายา,** สติปฏฺฐานรตาติ อโตฺถฯ **อนิจฺจตํ อนุปสฺสโนฺต**ติ กายํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนาย เวทนาย จ อนิจฺจตํ อนุปสฺสโนฺตฯ **วยํ อนุปสฺสโนฺต**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **วย**นฺติ ปน ตาย เอว ขยสงฺขาตํฯ **วิราค**นฺติ วิรชฺชนํฯ **ปฏินิสฺสคฺค**นฺติ ปริจฺจาคปฏินิสฺสคฺคํ, ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสคฺคมฺปิ วาฯ

อาคมนียปฏิปทาติ อริยมคฺคสฺส อาคมนฏฺฐานิยา ปุพฺพภาคปฏิปทาฯ **ปุพฺพภาคาเยว** น โลกุตฺตราฯ **สมฺปชญฺญํ** ปุพฺพภาคิยเมวฯ **ติโสฺส อนุปสฺสนา ปุพฺพภาคาเยว** วิปสฺสนาปริยาปนฺนตฺตา ฯ **มิสฺสกา**ติ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาฯ **ภาวนากาโล ทสฺสิโต** ‘‘นิโรธานุปสฺสิโน วิหรโต, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสิโน วิหรโต ราคานุสโย ปหียตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ

ปฐมเคลญฺญสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๙. ทุติยเคลญฺญสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕๖-๒๕๗. **ผสฺสํ ปฏิจฺจา**ติ เอตฺถ ผสฺสสีเสน ผสฺสายตนานํ คหณํฯ น หิ ผสฺสายตเนหิ วินา ผสฺสสฺส สมฺภโวฯ เตนาห **“กาโยว หิ เอตฺถ ผโสฺสติ วุโตฺต”**ติ, ผสฺสสีเสน วุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ **นวมํ อุตฺตานเมว** เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตาฯ

ทุติยเคลญฺญสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ผสฺสมูลกสุตฺตวณฺณนา

๒๕๘. สุขเวทนาย หิตํ **สุขเวทนิยํ**ฯ โส ปเนส หิตภาโว ปจฺจยภาเวนาติ อาห **“สุขเวทนาย ปจฺจยภูต”**นฺติฯ **อิมสฺมิมฺปิ สุตฺตทฺวเย**ติ อิมสฺมึ นวเม ทสเม จ สุตฺเตปิฯ **สมฺมสนจารเวทนา**ติ สมฺมสนียเวทนา เอว กถิตา, น โลกุตฺตราติ อธิปฺปาโยฯ

ผสฺสมูลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สคาถาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. รโหคตวโคฺค

๑. รโหคตสุตฺตวณฺณนา

๒๕๙. **ยํกิญฺจิ เวทยิต**นฺติ ‘‘สุขํ ทุกฺขํ อทุกฺขมสุข’’นฺติ วุตฺตํ เวทยิตํ ทุกฺขสฺมึ อโนฺตคธํ, ทุกฺขนฺติ วตฺตพฺพตํ ลภติ ปริยาเยนาติ อโตฺถฯ เตนาห **“ตํ สพฺพํ ทุกฺขนฺติ อโตฺถ”**ติฯ **ยา เอสา**ติอาทีสุ โย สงฺขารานํ อนิจฺจตาสงฺขาโต หุตฺวา อภาวากาโร, ยา ขยสภาวตา วินสฺสนสภาวตา ชราย มรเณน จาติ ทฺวิธา วิปริณามนสภาวตา, เอตํ สนฺธาย อุทฺทิสฺส สพฺพํ เวทยิตํ ทุกฺขนฺติ มยา วุตฺตนฺติ อยํ สเงฺขปโตฺถฯ **สา**ติ สงฺขารานํ อนิจฺจตา ฯ **เวทนานมฺปิ อนิจฺจตา เอว** สงฺขารสภาวตฺตาฯ ตาสํ อนิจฺจตา จ นาม มรณํ ภโงฺคติ กตฺวา ตโต อุตฺตริ ทุกฺขํ นาม นตฺถีติ **สพฺพา เวทนา “ทุกฺขา”ติ วุตฺตา,** ยถา ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข’’นฺติ จ, ‘‘ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติ จ วุตฺตํฯ **อิทํ** สุตฺตปทํฯ **จตฺตาโร อารุปฺปา**ติ จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโยฯ **เอตฺถา**ติ จ เอตสฺมึ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวาเรฯ

รโหคตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อคารสุตฺตวณฺณนา

๒๖๒. **ปุรตฺถิมา**ติ วิภตฺติโลเปน นิเทฺทโส, นิสฺสเกฺก วา เอตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ **ปฐมชฺฌานาทิวเสนา**ติ ปฐมทุติยชฺฌานวเสนฯ **อนุสฺสติวเสนา**ติ นิทสฺสนมตฺตํ อญฺญสฺสปิ อุปจารชฺฌานคฺคหิตสฺส สวิตกฺกจารสฺส นิรามิสสฺส สุขสฺส ลพฺภนโตฯ ตสฺสปิ วา **ปฐมชฺฌานาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ กามเหตุ ทุกฺขปฺปตฺตานํ ทุกฺขเวทนา กามามิเสน **สามิสา เวทนาฯ อนุตฺตรวิโมกฺขา** นาม อรหตฺตผลํฯ ‘‘กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามี’’ติ เอวํ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต ตสฺมึ อนิชฺฌมาเนน ปิหปฺปจฺจยา **อุปฺปนฺนโทมนสฺสเวทนา**ฯ เนกฺขมฺมนิสฺสิตา อุเปกฺขาเวทนา **นิรามิสา อทุกฺขมสุขา** นามฯ สวิเสสํ ปน ทเสฺสตุํ **“จตุตฺถชฺฌานวเสน อุปฺปนฺนา อทุกฺขมสุขเวทนา”**ติ วุตฺตํฯ

อคารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๘. ปฐมอานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๖๓-๒๖๖. **เหฏฺฐา กถิตนยาเนว,** เวเนยฺยชฺฌาสยโต ปน เตสํ เทสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ จตูสุ สุตฺเตสุฯ **ปุริมานิ เทฺว** ‘‘ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส วาจา ปฏิปฺปสฺสทฺธา โหตี’’ติอาทินา นเยน ยาว ขีณาสวสฺส กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิ, ตาว เทสนาย ปวตฺตตฺตา **“ปริ**

ปุณฺณปสฺสทฺธิกานี”ติ วุตฺตานิฯ ตาว ปริปูรํ กตฺวา อเทสิตตฺตา **“ปจฺฉิมานิ อุปฺฑฺฒปสฺสทฺธิกานิ, เทสนายา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปฐมอานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. ปญฺจกงฺคสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๖๗-๒๖๘. **ทณฺฑมุคฺครํ** อคฺคโสณฺฑมุคฺครํฯ กาฬสุตฺตปกฺขิปนํ **กาฬสุตฺตนาฬิ**ฯ วาสิอาทีนิ ปญฺจ องฺคานิ อสฺสาติ **ปญฺจกโงฺค**ฯ วตฺถุวิชฺชาย วุตฺตวิธินา กตฺตพฺพนิสฺสยานิ ฐเปตีติ **ถปติ**ฯ **ปณฺฑิตอุทายิเตฺถโร,** น ลาฬุทายิเตฺถโรฯ **เทฺวปานนฺทา**ติ อฏฺฐกถาย ปทุทฺธาโร กโต – ‘‘เทฺวปิ มยา อานนฺทา’’ติ ปน ปาฬิยํฯ ปสาทกายสนฺนิสฺสิตา **กายิกา,** เจโตสนฺนิสฺสิตา **เจตสิกา**ฯ อาธิปจฺจเฏฺฐน สุขเมว อินฺทฺริยนฺติ **สุขินฺทฺริยํ**ฯ **อุปวิจารวเสนา**ติ รูปาทีนิ อุเปจฺจ วิจรณวเสนฯ **อตีเต** อารมฺมเณฯ **ปจฺจุปฺปเนฺน**ติ อทฺธาปจฺจุปฺปเนฺนฯ **เอวํ** อฏฺฐาธิกํ สตํ **อฏฺฐสตํ**ฯ

ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธีติ ปุจฺฉานุสนฺธิอาทีหิ วิสุํ เตหิ อสมฺมิโสฺส เอโก อนุสนฺธิฯ **เอกาปิ เวทนา กถิตา** ‘‘ตตฺร, ภิกฺขเว, สุตวา อริยสาวโก’’ติ อาหริตฺวา ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติฯ ยสฺมา ภควา จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขาเวทนํ วตฺวา – ‘‘อตฺถานนฺท, เอตสฺมา สุขา อญฺญํ สุข’’นฺติ อาทึ วทโนฺต **ถปติโน วาทํ อุปตฺถเมฺภ**ติ นามฯ เตน หิ อุเปกฺขาเวทนา ‘‘สุข’’เนฺตว วุตฺตา สนฺตสภาวตฺตาฯ **อภิกฺกนฺตตร**นฺติ อติวิย กนฺตตรํ มโนรมตรํฯ เตนาห **“สุนฺทรตร”**นฺติฯ **ปณีตตร**นฺติ ปธานภาวํ นีตตาย อุฬารตรํฯ เตนาห **“อตปฺปกตร”**นฺติฯ **สุขนฺติ วุตฺตา** ปฏิปกฺขสฺส สุฏฺฐุ ขาทเนน, สุกรํ โอกาสทานมสฺสาติ วาฯ **นิโรโธ สุขํ นาม** สพฺพโส อุทยพฺพยาภาวโตฯ เตนาห **“นิทฺทุกฺขภาวสงฺขาเตน สุขเฏฺฐนา”**ติฯ

สุขสฺมิํเยวาติ สุขมิเจฺจว ปญฺญเปติฯ **นิโรธสมาปตฺติํ สีสํ กตฺวา**ติ นิโรธสมาปตฺติเทสนาย สีสํ อุตฺตมํ กตฺวาฯ เทสนาย อุเทฺทสาธิมุเตฺต อุฏฺฐาเปตฺวา วิตฺถาริตตฺตา **“เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสนา”**ติ วุตฺตํฯ **ทสมํ** อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตนยตฺตา **อุตฺตานตฺถเมว**ฯ

ปญฺจกงฺคสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รโหคตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อฏฺฐสตปริยายวโคฺค

๑. สีวกสุตฺตวณฺณนา

๒๖๙. จูฬา ปน อสฺส มหตี อตฺถิ สวิเสสา, ตสฺมา **“โมฬิยสีวโก”**ติ วุจฺจติฯ **ฉนฺนปริพฺพาชโก**ติ กมฺพลาทินา โกปีนปฏิจฺฉาทกปริพฺพาชโกฯ **ปิตฺตปจฺจยานี**ติ ปิตฺตเหตุกานิ ฯ **“ติโสฺส เวทนา”**ติ วตฺวา ตาสํ สมฺภวํ ทเสฺสตุํ **“กถ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **กุสลเวทนา อุปฺปชฺชติ** ปิตฺตปจฺจยาฯ **ปิตฺตเภสชฺชํ กริสฺสามี**ติ เภสชฺชสมฺภรณตฺถเญฺจว ตทตฺถํ อามิสกิญฺชกฺขสมฺภรณตฺถญฺจ ปาณํ หนตีติ โยชนาฯ **มชฺฌโตฺต** เภสชฺชกรเณ อุทาสีโนฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา ปิตฺตาทิปจฺจยเหตุกนฺติ อตฺตโน จ โลกสฺส จ ปจฺจกฺขํ อติธาวนฺติ เย สมณา วา พฺราหฺมณา วา, ตสฺมา เตสํ มิจฺฉาฯ ปิตฺตาทีนํ ติณฺณมฺปิ สโมธานสนฺนิปาเต ชาตา

นิ **สนฺนิปาติกานิ**ฯ ปุริมอุตุโน วิสทิโส อุตุวิปริณาโมติ อาห **“วิสภาคอุตุโต ชาตานี”**ติ ฯ อนุทโก ถทฺธลูขภูมิวิภาโค **ชงฺคลเทโส,** วุตฺตวิปริยาเยน **อนุปเทโส** เวทิตพฺโพฯ **มลยํ** หิมสีตพหุโล, อิตโร อุณฺหพหุโลฯ

อตฺตโน ปกติจริยานํ วิสมํ กายสฺส ปริหรณวเสน, ชาตานิ ปน อสยฺหสหนอเทสอกาลจรณาทินา เวทิตพฺพานีติ อาห **“มหาภารวหนา”**ติอาทิฯ ปรสฺส อุปกฺกมโต นิพฺพตฺตานิ **โอปกฺกมิกานี**ติ อาห – **“อยํ โจโร วา”**ติอาทิฯ **เกวลนฺ**ติ พาหิรปจฺจยํ อนเปกฺขิตฺวา เกวลํ เตเนวฯ เตนาห **“กมฺมวิปากโตว ชาตานี”**ติฯ **สกฺกา ปฏิพาหิตุํ** ปตีกาเรนฯ **โลกโวหาโร นาม กถิโต** ปิตฺตสมุฏฺฐานาทิสมญฺญาย โลกสิทฺธตฺตาฯ กามํ สรีรสนฺนิสฺสิตา เวทนา กมฺมนิพฺพตฺตาว, ตสฺสา ปน ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจยวเสน เอวมยํ โลกโวหาโรติ วุตฺตเญฺจว คเหตฺวา ปรวาทปฏิเสโธ กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สีวกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๑๐. อฏฺฐสตสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๗๐-๒๗๘. เวทนานํ อฏฺฐาธิกํ สตํ, ตสฺส อฏฺฐสตสฺส ตพฺภาวสฺส ปริยาโย การณํ เอตฺถ อตฺถีติ **อฏฺฐสตปริยาโย,** สุตฺตํฯ เตนาห **“อฏฺฐสตสฺส การณภูต”**นฺติฯ **ธมฺมการณ**นฺติ ปริยตฺติธมฺมภูตํ การณํฯ **กายิกา**ติ ปญฺจทฺวารกายิกาฯ เตนาห **“กามาวจเรเยว ลพฺภนฺตี”**ติ, กามภูมิกาติ อโตฺถฯ **อรูปาวจเร นตฺถิ,** ติภูมิกาติ อโตฺถฯ เตนาห – ‘‘อรูเป ติกจตุกฺกชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ โข โลกุตฺตรํ, น โลกิย’’นฺติฯ **อิตรา** อุเปกฺขาเวทนาฯ **อุปวิจรนฺติ** อุเปจฺจ ปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **ตํสมฺปยุตฺตาน**นฺติ วิจารสมฺปยุตฺตานํฯ

ปฏิลาภโตติ ปฏิลทฺธภาวโตฯ **สมนุปสฺสโต**ติ ปจฺจเวกฺขโต ปสฺสโตฯ **อตีตํ** ขณตฺตยาติกฺกเมน อติกฺกนฺตํ, นิรุทฺธปฺปตฺติยา **นิรุทฺธํ,** ปกติวิชหเนน **วิปริณตํฯ สมนุสฺสรโต**ติ จินฺตยโตฯ **เคหสฺสิต**นฺติ กามคุณนิสฺสิตํฯ กามคุณา หิ อิธ เคหนิสฺสิตธเมฺมน เคหปริยาเยน วุตฺตาฯ

วิปริณามวิราคนิโรธนฺติ วิปริณามนํ วิรชฺชนลกฺขณํ นิรุชฺฌนญฺจ วิทิตฺวาฯ **ปุเพฺพ**ติ อตีเตฯ **เอตรหี**ติ อิทานิ วตฺตมานาฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย เจว มคฺคปญฺญาย จ ยาถาวโต ปสฺสโตฯ **อุสฺสุกฺกาเปตุ**นฺติ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา มคฺคปฏิเวธํ ปาเปตุํฯ นิพฺพานํ อุทฺทิสฺส ปวตฺติตตฺตา **เนกฺขมฺมสฺสิตโสมนสฺสานิ นามฯ โลกามิสปฏิสํยุตฺตาน**นฺติ กามคุณนิสฺสิตานํฯ **ตทายตน**นฺติ ตํ อายตนํ ตํ การณํ อรหตฺตํฯ **อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสู**ติ อริยผลธเมฺมสุฯ **ปิหนฺ**ติ อธิคมิจฺฉํฯ

อุเปกฺขาติ โสมนสฺสรหิตอญฺญาณุเปกฺขาฯ พาลฺยโยคโต **พาลสฺส,** ตโต เอว **มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺส**ฯ กิเลโสธีนํ มโคฺคธีหิ อชิตตฺตา **อโนธิชินสฺส**ฯ สตฺตมภวาทิโต อุทฺธํ ปวตฺตนวิปากสฺส อชิตตฺตา **อวิปากชินสฺส**ฯ อเนกาทีนเว วเฏฺฏ อาทีนวสฺส อชานเนน **อนาทีนวทสฺสาวิโน**ฯ ปฏิปตฺติปฏิเวธพาหุสจฺจาภาเวน **อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺสฯ รูปํ สา นาติวตฺตติ** น อติกฺกมติ ญาณสมฺปยุตฺตาภาวโตฯ **สพฺพสงฺคาหโก**ติ สพฺพธเมฺม สงฺคณฺหนโกฯ **ตติยาทีนิ** ยาว ทสมา เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา **อุตฺตานตฺถาเนว**ฯ

อฏฺฐสตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. นิรามิสสุตฺตวณฺณนา

๒๗๙. อารมฺมณโต สมฺปโยคโต จ กิเลสามิเสน **สามิสาฯ นิรามิสายา**ติ นิสฺสกฺกวจนํฯ **นิรามิสตราวา**ติ เอกํสวจนํ ตสฺสา ตถา นิสฺสเมตพฺพตายฯ สา หิ ปีติ สพฺพโส สนฺตกิเลสามิเส สนฺตาเน ปวตฺติยา อจฺจนฺตสภาวธมฺมารมฺมณวิสยตาย สยมฺปิ สาติสยํ สนฺตสภาวาการาเรน ปวตฺติยา นิรามิสายปิ นิรามิสตรา วุตฺตาฯ เตนาห **"นนุ จา"**ติอาทิฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย สาเธตุํ **"ยถา หี"**ติอาทิมาหฯ **อปฺปฏิหาริก**นฺติ ปฏิหรณรหิตํ อปฺปฏิหารํ, เกนจิ อนาวฏนฺติ อโตฺถฯ **เสสวาเรสู**ติ สุขวารอุเปกฺขาวาเรสุฯ

วิโมกฺขวาโร ปน น อติทิโฏฺฐ อิตเรหิ วิสทิสตฺตาฯ เตนาห **"วิโมกฺขวาเร ปนา"**ติอาทิฯ **รูปปฏิสํยุโตฺต**ติ ภาวิตรูปปฏิสํยุโตฺตฯ สามิโส นาม ยสฺมา สามิสรูปปฏิพทฺธวุตฺติ เจว สามิสรูปปฏิภาคญฺจ , ตสฺมา ''รูปามิส''นฺติ วุจฺจติ, เตน รูปามิเสน **สามิโส นาม**ฯ อรูปามิสสฺส อภาวโต **อรูปปฏิสํยุโตฺต** วิโมโกฺข **นิรามิโส นาม**ฯ

นิรามิสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐสตปริยายวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เวทนาสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มาตุคามสํยุตฺตํ

๑. ปฐมเปยฺยาลวคฺค

๑-๒. มาตุคามสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๘๐-๒๘๑. **อคุณเงฺคหี**ติ อคุณโกฏฺฐาเสหิฯ รูปยตีติ รูปํ, สรีรรูปํฯ สรีรรูปํ ปาสํสํ เอตสฺส อตฺถีติ รูปวา, ตปฺปฏิเกฺขเปน **น จ รูปวา,** สมฺปนฺนรูโป น โหตีติ อโตฺถฯ ญาติกุลโต อญฺญโต วา อาคตาย โภคสมฺปทาย อภาเวน **น โภคสมฺปโนฺนฯ ทุสฺสีโล**ติ นิสฺสีโลฯ นิสฺสีลตาย เอว จสฺสา ปุพฺพฏฺฐายิตาทิอาจาราภาโว วุโตฺตฯ **อาลสิโย**ติ อาลสิยตาย ยุโตฺตฯ **ปชญฺจสฺส น ลภตี**ติ ปชาภาวสีเสน ตสฺสา ปริวารหานิ วุตฺตาฯ **ปริวเตฺตตพฺพนฺ**ติ ปุริสวเสน ปริวเตฺตตพฺพํฯ

มาตุคามสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อาเวณิกทุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๒๘๒. อาเวณิตพฺพโต มริยาทาย วิสุํ อสาธารณโต ปสฺสิตพฺพโต **อาเวณิกานิ**ฯ ปฏิปเจฺจเก ปุคฺคเล นิยุตฺตานีติ **ปาฏิปุคฺคลิกานิฯ ปริจาริกภาวนฺ**ติ อุปฏฺฐายิกภาวํฯ

อาเวณิกทุกฺขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ตีหิธเมฺมหิสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๘๓-๓๐๓. **มเจฺฉรมลปริยุฏฺฐิเตนา**ติ มจฺฉริยมเลน อภิภูเตนฯ **เตนา**ติ กสฺสจิ กิญฺจิ อทาเนน จฯ **เอตํ** ‘‘มเจฺฉรมลปริยุฏฺฐิเตนา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิโลเกโนฺต วิจรติ** อิสฺสาปกตจิตฺตตายฯ **ปญฺจมาทีนิ** ยาว เอกาทสมา **อุตฺตานตฺถาเนว**ฯ

ตีหิธเมฺมหิสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. พลวคฺค

๑. วิสารทสุตฺตวณฺณนา

๓๐๔. **รูปสมฺปตฺติ รูปพลํ** ตํสมงฺคิโน อุปตฺถมฺภกภาวโตฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ พลานิ หิ สตฺตานํ วุฑฺฒิยา อุปตฺถมฺภกปจฺจโย โหติ, ยถา ตํ อาหาโรฯ เตนาห – **“อิมานี”**ติอาทิฯ

วิสารทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๑๐. ปสยฺหสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๐๕-๓๑๓. **อภิภวิตฺวา** สพฺพํ อโนฺตชนํ สามิกญฺจฯ **นาเสนฺตี**ติ นาสนํ อทสฺสนํ เนนฺติ นีหรนฺตีติ อโตฺถฯ

ปสยฺหสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มาตุคามสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ชมฺพุขาทกสํยุตฺตํ

๑. นิพฺพานปญฺหสุตฺตวณฺณนา

๓๑๔. **นิพฺพานํ อาคมฺมา**ติ เอตฺถ **อาคมฺมา**ติ สพฺพสงฺขาเรหิ นิพฺพินฺนสฺส วิสงฺขารนินฺนสฺส โคตฺรภุนา วิวฏฺฏิตมานสสฺส มคฺเคน สจฺฉิกรเณนาติ อโตฺถฯ สจฺฉิกิริยมานญฺหิ ตํ อธิคนฺตฺวา อารมฺมณปจฺจยภูตญฺจ ปฏิจฺจ อธิปติปจฺจยภูเต จ ตสฺมึ ปรมสฺสาสภาเวน วิมุตฺตสงฺขารสฺส ปรมคติภาเวน จ ปติฏฺฐานภูเต ปติฏฺฐาย ขยสงฺขาโต มโคฺค ราคาทิเก เขเปตีติ ตํสจฺฉิกรณาภาเว ราคาทีนํ อนุปฺปตฺตินิโรธคมนาภาวโต **“นิพฺพานํ อาคมฺม ราโค ขียตี”**ติ วุตฺตํฯ

อิมินาว สุเตฺตนาติ อิมินาว ชมฺพุขาทกสุเตฺตนฯ **กิเลสกฺขยมตฺตํ นิพฺพานนฺติ วเทยฺย** ‘‘ราคกฺขโย’’ติอาทินา สุเตฺต อาคตตฺตาฯ ‘‘กิเลสกฺขยมตฺต’’นฺติ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา อาห **“กสฺสา”**ติอาทิฯ **อทฺธา อตฺตโนติ วกฺขติ** ‘‘ปรสฺส กิเลสกฺขเยน ปรสฺส นิพฺพานสมฺปตฺติ น ยุตฺตา’’ติฯ นิพฺพานารมฺมณกรเณน โคตฺรภุกฺขเณ กิเลสกฺขยปฺปตฺติตา จ อาปนฺนาติ อาห – **“กึ ปน เตสุ อขีเณสฺเยวา”**ติอาทิฯ นนุ อารมฺมณกรณมเตฺตน กิเลสกฺขโย อนุปฺปโตฺตติ น สกฺกา วตฺตุํฯ จิตฺตญฺหิ อตีตานาคตาทิสพฺพํ อาลมฺพนํ กโรติ, น นิปฺผนฺนเมวาติฯ โคตฺรภูปิ มคฺเคน ยา กิเลสานํ อนุปฺปตฺติธมฺมตา กาตพฺพา, ตํ อารพฺภ ปวตฺติสฺสตีติ? น, อปฺปตฺตนิพฺพานสฺส นิพฺพานารมฺมณญาณาภาวโตฯ น หิ อเญฺญ ธมฺมา วิย นิพฺพานํ, ตํ ปน อติคมฺภีรตฺตา อปฺปเตฺตน อาลมฺพิตุํ น สกฺกา, ตสฺมา เตน โคตฺรภุนา ปตฺตเพฺพน ติกาลิกสภาวาติกฺกนฺตคมฺภีรภาเวน ภวิตพฺพํ, กิเลสกฺขยมตฺตตํ วา อิจฺฉโต โคตฺรภุโต ปุเรตรํ นิปฺผเนฺนน กิเลสกฺขเยน ภวิตพฺพํฯ อปฺปตฺตกิเลสกฺขยารมฺมณกรเณ หิ สติ โคตฺรภุโต ปุเรตรจิตฺตานิปิ อาลเมฺพยฺยุนฺติฯ

ตสฺมาติอาทิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส นิคมนํฯ **ตํ ปเนตํ** นิพฺพานํฯ **รูปิโน ธมฺมา อรูปิโน ธมฺมาติอาทีสูติ อาทิ**สเทฺทน โลกุตฺตรอนาสวาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ อรูปธมฺมาทิภาวคฺคหเณน จสฺส ปรินิปฺผนฺนตา ทีปิตาฯ เตนาห **“น กิเลสกฺขยมตฺตเมวา”**ติฯ กิเลสกฺขยมตฺตตาย หิ สติ นิพฺพานสฺส พหุตา อาปชฺชติ ‘‘ยตฺตกา กิเลสา ขียนฺติ, ตตฺตกานิ นิพฺพานานี’’ติฯ อภาวสฺสภาวโต คมฺภีราทิภาโว อสงฺขตาทิภาโว จ น สิยา, วุโตฺต จ โส นิพฺพานสฺส, ตสฺมาสฺส ปเจฺจตโพฺพ ปรินิปฺผนฺนภาโวฯ ยสฺมา จ สมฺมุติสจฺจารมฺมณํ สงฺขตธมฺมารมฺมณํ วา สมุเจฺฉทวเสน กิเลเส ปชหิตุํ น สโกฺกติ, ยโต มหคฺคตญาณํ วิปสฺสนาญาณํ วา กิเลสวิกฺขมฺภนวเสน ตทงฺควเสน วา ปชหติ, ตสฺมา อริยมคฺคญาณสฺส สมฺมุติสจฺจสงฺขตธมฺมารมฺมเณหิ วิปรีตสภาเวน อารมฺมเณน ภวิตพฺพํฯ ตถา หิ ตํ สมุเจฺฉทวเสน กิเลเส ปชหีติ เอวํ ปรินิปฺผนฺนาสงฺขตสภาวํ นิพฺพานนฺติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพนฺติฯ

นิพฺพานปญฺหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๑๕. ธมฺมวาทีปญฺหสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๑๖-๓๒๘. **ปหาย คตตฺตา**ติ อริยมเคฺคน ชหิตฺวา ญาณคมเนน คตตฺตาฯ **สุฏฺฐุ คตา**ติ สมฺมา คตา ปฏิปนฺนาติ **สุคตาฯ ปริชานนตฺถ**นฺติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานนตฺถํฯ **ทุกฺขสงฺขาโต**ติ ‘‘ทุกฺข’’นฺติ สงฺขาตโพฺพ วิทิตโพฺพ จ **ทุกฺขสภาโว** ธโมฺม **ทุกฺขทุกฺขตา**ฯ ยสฺมา

ทุกฺขเวทนาวินิมุตฺตสงฺขตธมฺม สุขเวทนาย จ ยถา อิธ สงฺขารทุกฺขตา วิปริณามทุกฺขตาติ ทุกฺขปริยาโย นิรุปฺปเตว, ตสฺมา ทุกฺขสภาโว ธมฺโม เอเกน ทุกฺขสเทฺทน วิเสเสตฺวา วุโตฺต **“ทุกฺขทุกฺขตา”**ติฯ **เสสปททฺวเย**ติ สงฺขารทุกฺขตา วิปริณามทุกฺขตาติ เอตสฺมิํ ปททฺวเยฯ สงฺขารภาเวน ทุกฺขสภาโว **สงฺขารทุกฺขตา**ฯ สุขสฺส วิปริณาเมน ทุกฺขสภาโว **วิปริณามทุกฺขตา**ฯ

ธมฺมวาทีปญฺหสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. ทุกฺกรปญฺหสุตฺตวณฺณนา

๓๒๙. **ปพฺพชฺชายา**ติ ปพฺพชิตปฏิปตฺติยํฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปโนฺน ภิกฺขู**ติ ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปชฺชมาโน ภิกฺขุฯ **ปาต**นฺติ ปาโตฯ **นจิรสฺส**นฺติ ขิปฺปเมวฯ เตนาห **“ลหุเยวา”**ติฯ

ทุกฺกรปญฺหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ชมฺพุขาทกสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สามญฺฌกสํยุตฺตวณฺณนา

๓๓๐-๓๓๑. **อิมินาว นเยนา**ติ โย ชมฺพุขาทกสํยุเตฺต อตฺถนโย, อิมินาว นเยนฯ อิมินา หิ เทฺว สํยุตฺตานิ ปาฬิโต อตฺถโต จ อญฺญมญฺญํ สทิสาเนวาติ ทเสฺสติฯ

สามญฺฌกสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. โมคฺคลฺลานสํยุตฺตํ

๑-๘. ปฐมชฺฌานปญฺหสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๓๒-๓๓๙. กามสหคเตสุ สญฺญามนสิกาเรสุ อุปฏฺฐหนฺเตสุ พฺยาปาทาทิสหคตาปิ สญฺญามนสิการา ยถาปจฺจยํ อุปฏฺฐหนฺติเยวาติ วุตฺตํ “**กามสหคตาติ ปญฺจนีวรณสหคตา**”ติฯ นีวรณานญฺหิ ตตฺถ นิทสฺสนมตฺตเมตํ, ยทิทํ กามคฺคหณํฯ ปหีนาวเสสา เจตฺถ นีวรณา เวทิตพฺพา, ตสฺมา ปญฺจคฺคหณํ น กตฺตพฺพํฯ **ตสฺสาติ** มหาโมคฺคลฺลานตฺเถรสฺส **สนฺตโต อุปฏฺฐหึสุ** อจิณฺณวสิตายฯ เตนาห “**หานภาคิยํ นาม อโหสี**”ติฯ **อารมฺมณ...เป.... สหคตนฺติ วุตฺตํ** อิตเรสํ อภาวโตฯ

ปฐมชฺฌานปญฺหสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อนิมิตฺตปญฺหสุตฺตวณฺณนา

๓๔๐. **วิปสฺสนาสมาธึเยว,** น ผลสมาธึฯ **เฉชฺชกิจฺจํ น นิปฺผชฺชติ** อวิเจฺฉทวเสน อปฺปวตฺตนโตฯ **นิกนฺตีติ** วิปสฺสนํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตตณฺหาฯ **สาเธตุํ นาสกฺขิ** อุปกฺกิลิฏฺฐตฺตาฯ **นิมิตฺตานุสารีติ** นิจฺจสุขอตฺตนิมิตฺตานํ อปูรณโต ราคโทสโมหนิมิตฺตานิเปตฺถ นิมิตฺตาเนวฯ **วุฏฺฐาน...เป.... สมาธินฺติ** เอเตน ยาว มคฺค นาธิคโต, ตาว วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนมนุยุญฺชโนฺตปิ ยถารหํ อนิมิตฺตํ อปฺปณิหิตํ สุญฺญตํ เจโตสมาธึ อนุยุตฺโต วิหรตีติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ ทเสฺสติฯ **วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตนฺติ** วิปสฺสนาสงฺขาตญาณสมฺปยุตฺตํฯ **เจโตสมาธินฺติ** จิตฺตสีเสน วิปสฺสนาสมาธิมาหฯ **อุปริมคฺคผลสมาธินฺติ** ปฐมมคฺคสมาธิสฺส ปเคว อธิคตตฺตาฯ

อนิมิตฺตปญฺหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐-๑๑. สกฺกสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๔๑-๓๔๒. **อเวจฺจปฺปสาเทนาติ** วตฺถุตฺตยํ ยาถาวโต ญตฺวา อุปฺปนฺนปสาเทน, มคฺคนาคตปสาเทนาติ อโตฺถฯ โส ปน เกนจิ อสํหาริโย อสมฺปเวธีติ อาห “**อจลปฺปสาเทนา**”ติฯ **อภิภวนฺติ** อตฺตโน ปุญฺญานุภาเวนฯ

สกฺกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โมคฺคลฺลานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. จิตฺตสํยุตฺตํ

๑. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๓๔๓. **โภคคาม**นฺติ โภคุปฺปตฺติคามํฯ **ปวตฺตตี**ติ อปฺปฏิหตํ หุตฺวา ปวตฺตติ ปฏิสมฺภิทปฺปตฺติยาฯ

สํโยชนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปฐมอิสิทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๔๔. **อวิสารทตฺตา**ติ ปญฺหํ พฺยากาตุํ เวยฺยตฺติยาภาเวน อสมตฺถตฺตาฯ อุปาสโก เถเรสุ พฺยากาตุํ อสโกฺกเนฺตสุ สยํ พฺยากาตุกาโม ปุจฺฉติ, น วิเหสาธิปฺปาโยฯ ปฐมวจเนน อพฺยากโรเนฺต ทิสฺวาว ปุนปฺปุนํ ปุจฺฉิตํ วิเหโส วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ “**วิเหเสตี**”ติฯ

ปฐมอิสิทตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทุติยอิสิทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๔๕. **อวนฺติยา**ติ อวนฺติรเฏฺฐ, ตํ ปน มชฺฌิมปเทสโต ทกฺขิณทิสายํฯ เตนาห “**ทกฺขิณาปเถ**”ติฯ **อธิปฺปาเยนา**ติ ตสฺส วจนสฺส อนุโมทนาธิปฺปาเยน วทติ, น ปน ตโต กิญฺจิ คเหตุกามตาธิปฺปาเยนฯ

ทุติยอิสิทตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มหกปาฏิหาริยสุตฺตวณฺณนา

๓๔๖. **เตสํ อนุชานโนฺต**ติ เตสํ ทาสกมฺมกรานํ เสสเก ยถารุจิ วิจารณํ อนุชานโนฺตฯ **กุธิต**นฺติ พลวตา สูริยสนฺตาเปน สงฺกุถิตํ ฯ เตนาห “**เหฏฺฐา**”ติอาทิฯ **อติติขิณ**นฺติ อติวิย ติกฺขธาตุกํฯ **อสมฺภินฺนปท**นฺติ อญฺญตฺถ อนาคตตฺตา ติปิฏเก อโวมิสฺสกปทํ, อิเธว อาคตปทนฺติ อโตฺถฯ **ปฏิลียมาเนนา**ติ ปฏิกํเสน วิเสสเนน วิลียมาเนน กาเยนฯ

เอตฺถ จาติ เอตสฺมิํ อธิฏฺฐานิทฺธิกรเณฯ **อพฺภมณฺฑปํ กตฺวา**ติ สมนฺตโต ฉาทนวเสน มณฺฑปํ วิย เมฆปฏลํ อุปฺปาเทตฺวาฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ **เอกเมกํ** ผุสิตกํ **ผุสายตุ** ชาลวินฺทุํ วิย วสฺสตุฯ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรน นานาปริกมฺมํ นานาธิฏฺฐานํ เอกโต ปริกมฺมํ เอกโต อธิฏฺฐานนฺติ จตุกฺกเมตฺถ สมฺภวตีติ ทเสฺสติ “**เอตฺถ จา**”ติอาทินาฯ **ยถา ตถา**ติ ยถาวุเตฺตสุ จตูสุ ปกาเรสุ เยน วา เตน วา ปกาเรน **กโรนฺตสฺสฯ กตปริกมฺมสฺสา**ติ ‘‘เอวํ วา เอวํ วา โหตู’’ติ ปวตฺติตปริกมฺมจิตฺตสฺสฯ “**ปริกมฺมานนฺตเรนา**ติ อธิฏฺฐานจิตฺตุปฺปาทนตฺถํ สมาปนฺนปาทกชฺฌานโต วุฏฺฐาย อธิฏฺฐานจิตฺตสฺส เอกาวชฺชนวีถิยํ ปวตฺตปริกมฺมํ สนฺธาย วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ

มหกปาฏิหาริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปฐมกามภูสุตฺตวณฺณนา

๓๔๗. เอลํ วุจฺจติ โทโส, ตํ เอตสฺส นตฺถีติ เนลํ, ตํ องฺคํ เอตสฺสาติ **เนลโงฺค,** สุวิสุทฺธสีลคุโณฯ เตนาห ‘‘เนลงฺคนฺติ โข, ภนฺเต, สีลานเมตํ อธิวจน’’นฺติฯ อฏฺฐกถายํ ปน โทสาภาวเมว ทเสฺสตุํ **‘‘เนลโงฺคติ นิโทฺทโส’’**ติ วุตฺตํฯ **เอตํ ภิกฺขุํ อาคจฺฉนฺตน**ฺติ มหากปฺปินเตฺถรํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อตฺตโน ทิเฏฺฐน กเถสี**ติ อตฺตโน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปจฺจกฺขโต อุปลกฺขิเตน อเตฺถน กเถสิฯ **อยํ ปน นยคฺคาเหนา**ติ อยํ ปน คหปติ อสุตฺวา เกวลํ นยคฺคาเหน อาหฯ

ปฐมกามภูสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทุติยกามภูสุตฺตวณฺณนา

๓๔๘. **นิโรธํ วลเญฺชติ** อนาคามิภาวโตฯ **อิเม สงฺขารา**ติ อิเม ‘‘กายสงฺขาโร, วจีสงฺขาโร, จิตฺตสงฺขาโร’’ติ วุจฺจมานา ตโย สงฺขาราฯ สทฺทโตปิ, อตฺถโตปิ **อญฺญมญฺญํ มิสฺสา,** ตโต เอว **อาลุฬิตา** อากุลา, **อวิภูตา** ทุพฺพิภาวนา, **ทุทฺทีปนา** อสงฺกรโต ทีเปตุํ ทุกฺกราฯ ตถา หิ กุสลเจตนา เอว ‘‘กายสงฺขาโร’’ติปิ วุจฺจติ, ‘‘วจีสงฺขาโร’’ติปิ, ‘‘จิตฺตสงฺขาโร’’ติปิฯ อสฺสาสปสฺสาสาปิ กตฺถจิ ‘‘กายสงฺขาโร’’ติ, วิตกฺกวิจาราปิ ‘‘วจีสงฺขาโร’’ติ วุจฺจนฺติ, สญฺญาเวทนาปิ ‘‘จิตฺตสงฺขาโร’’ติ วุจฺจนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ตถา หี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ อากฑฺฒิตฺวา คหณํ **อาทานํ,** สมฺปตฺตสฺส หเตฺถ กรณํ **คหณํ,** คหิตสฺส วิสฺสชฺชนํ **มุญฺจนํ,** ผนฺทนํ **โจปนํ ปาเปตฺวา** นิปฺผาเทตฺวาฯ **หนุสโญฺจปน**นฺติ กายวิญฺญตฺติวเสน ปุพฺพภาเค หนุสโญฺจปนํ กตฺวาฯ เอวญฺหิ วจีเภทกรณํฯ **เอวํ อิเม**ติอาทิ ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส นิคมนํฯ

ปทตฺถํ ปุจฺฉติ อิตรสงฺขาเรหิ ปทตฺถโต วิเสสํ กถาเปสฺสามีติฯ **กายนิสฺสิตา**ติ เอตฺถ กายนิสฺสิตตา จ เนสํ ตพฺภาวภาวิตาย เวทิตพฺพา, น กายสฺส นิสฺสยปจฺจยตาวเสนาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘กาเย สติ โหนฺติ, อสติ น โหนฺตี’’**ติ อาหฯ **กาโย**ติ เจตฺถ กรชกาโย ทฏฺฐโพฺพฯ **จิตฺตนิสฺสิตา**ติ จิตฺตํ นิสฺสาย ตํ นิสฺสยปจฺจยภูตํ ลภิตฺวา อุปฺปนฺนาฯ

‘‘สมาปชฺชามี’’ติ ปทสฺส สมีเป วุจฺจมานํ ‘‘สมาปชฺชิสฺส’’นฺติ ปทํ อาสนฺนานาคตกาลวาจี เอว ภวิตุํ ยุตฺตํ, น อิตรนฺติ อาห – **‘‘ปททฺวเยน เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติกาโล กถิโต’’**ติฯ ตยิทํ ตสฺส ตถา วตฺตพฺพตาย วุตฺตํ, น ปน ตสฺส ตถา จิตฺตปวตฺติสมฺภวโตฯ สมาปเนฺนปิ เอเสว นโยฯ **ปุริเมหี**ติ ‘‘สมาปชฺชิสฺสํ สมาปชฺชามี’’ติ ทฺวีหิ ปเทหิฯ **ปจฺฉิเมนา**ติ ‘‘สมาปโนฺน’’ติ ปเทนฯ

ภาวิตํ โหติ อุปฺปาทิตํ โหติ นิโรธสมาปนฺนตฺถายฯ อนุปุพฺพสมาปตฺติสมาปชฺชนสงฺขาตาย นิโรธภาวนาย ตํ จิตฺตํ ภาวิตํ โหติฯ เตนาห **‘‘ยํ ต’’**นฺติอาทิฯ **ทุติยชฺฌาเนเยวา**ติ ทุติยชฺฌานกฺขเณ **นิรุชฺฌติ**ฯ ตตฺถ อนุปฺปชฺชนโต อนุปฺปาทนโต เหฏฺฐา นิโรโธติ อธิเปฺปโตฯ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํ ตชฺชา ปริกมฺมสิทฺธา ยา อปฺปวตฺติ , ตตฺถ ‘‘นิโรธสมาปตฺติสญฺญา’’ติ, ยา เนสํ ตถา อปฺปวตฺติฯ สา **‘‘อโนฺตนิโรเธ นิรุชฺฌตี’’**ติ วุตฺตาฯ

‘‘จิตฺตสงฺขาโร นิรุโทฺธ’’ติ วจนโต ตทเญฺญสํ อนิโรธํ อิจฺฉนฺตานํ วาทํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จิตฺตสงฺขาโร นิรุโทฺธติ วจนโต’’**ติอาทึ วตฺวา ตตฺถ อติปฺปสงฺคทสฺสนมุเขน ตํ วาทํ นิเสเธตุํ **‘‘เต วตฺตพฺพา’’**ติอาทิมาหฯ **อภินิเวสํ อกตฺวา**ติ ยถาคเต พฺยญฺชนมเตฺต อภินิเวสํ อกตฺวาฯ **อาจริยานํ นเย**ติ อาจริยานํ ปรมฺปราคเต ธมฺมนเย ธมฺมเนตฺติยํ **ฐตฺวา**ฯ

กิริยมยปวตฺตสฺมินฺติ ปริตฺตภูมกกุสลากุสลธมฺมปพเนฺธ **วตฺตมาเน**ฯ ตสฺมิญฺหิ วตฺตมาเน กายิก-วาจสิก-กิริยสมฺปวตฺติ โหติ, ทสฺสน-สวนาทิวเสน อารมฺมณคฺคหเณ ปวตฺตมาเนติ อโตฺถฯ เตนาห – **“พหิทฺธารมฺมเณสุ ปสาเท ฆเฏฺฏเนฺตสู”**ติฯ **มกฺขิตานิ วิยา**ติ ปุญฺฉิตานิ วิย โหนฺติ ฆฏฺฏนาย วิพาธิตตฺตาฯ เอเตนายํ ฆฏฺฏนา ปญฺจทฺวาริกวิญฺญาณานํ เวคสา อุปฺปชฺชนาย น อารมฺมณนฺติ ทเสฺสติฯ เตเนวาห – **“อโนฺตนิโรเธ ปญฺจ ปสาทา อติวิย วิโรจนฺตี”**ติฯ

ตโต ปรํ สจิตฺตโก ภวิสฺสามีติ อิทํ อตฺถโต อาปนฺนํ คเหตฺวา วุตฺตํ – ‘‘เอตฺตกํ กาลํ อจิตฺตโก ภวิสฺสามี’’ติ เอเตเนว ตสฺส อตฺถสฺส สิทฺธตฺตาฯ **ยํ เอวํ ภาวิต**นฺติ เอตฺถ วิสุํ จิตฺตสฺส ภาวนา นาม นตฺถิ, อทฺธานปริเจฺฉทํ ปน กตฺวา นิโรธสมาปตฺตตฺถาย กาตพฺพปริกมฺมภาวนาย เอว ตสฺส สิชฺฌนโตฯ

สา ปเนสา นิโรธกถาฯ **ทฺวีหิ พเลหี**ติ สมถวิปสฺสนาพเลหิฯ **ตโย จ สงฺขาราน**นฺติ ติณฺณํ กายวจีจิตฺตสงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยาฯ **โสฬสหิ ญาณจริยาหี**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาทีนํ อฏฺฐนฺนํ อนุปสฺสนาญาณานํ, อฏฺฐนฺนญฺจ มคฺคผลญาณานํ วเสน อิมาหิ โสฬสหิ ญาณปฺปวตฺตีหิฯ **นวหิ สมาธิจริยาหี**ติ อฏฺฐ สมาปตฺติโย อฏฺฐ สมาธิจริยา, ตาสํ อุปจารสมาธิสมาธิภาวสามเญฺญน เอกา สมาธิจริยาติ เอวํ นวหิ สมาธิจริยาหิฯ **วสีภาวตาปญฺญา**ติ วสีภาวตาสงฺขาตา ปญฺญาฯ **สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค กถิตา,** เต ตาว อาการา ติฏฺฐนฺตุ, สรูปมตฺตสฺส ปนสฺส วตฺตพฺพนฺติ อาห – **“โก ปนายํ นิโรโธ นามา”**ติฯ ยทิ ขนฺธานํ อปฺปวตฺติ, **อถ กิมตฺถเมตํ** ฌานสฺขาทิํ วิย **สมาปชฺชนฺตี**ติ อาห **“สงฺขาราน”**นฺติอาทิฯ

ผลสมาปตฺติจิตฺตนฺติ อรหตฺตํ อนาคามิผลจิตฺตํฯ ‘‘ตโต ปรํ ภวงฺคสมเย’’ติ วุตฺตตฺตา อาห **“กิํ ปน…เป…. น สมุฏฺฐาเปตี”**ติฯ **สมุฏฺฐาเปติ** รูปสมุปฺปาทกตฺตาฯ **อิมสฺสา**ติ นิโรธํ สมาปนฺนภิกฺขุโนฯ **สา น สมุฏฺฐาเปตี**ติ สา จตุตฺถชฺฌานิกา ผลสมาปตฺติ น สมุฏฺฐาเปติ อสฺสาสปสฺสาเสฯ ผลสมาปตฺติยา จตุตฺถชฺฌานิกภาโว กถํ นิจฺฉิโตติ อาห – **“กิํ วา เอเตนา”**ติอาทิฯ วกฺขมานาการเนปิ ปริหาโร โหตีติฯ **สนฺตสมาปตฺติโต**ติ นิโรธสมาปตฺติเมว สนฺธาย วทติฯ **อโพฺพหาริกา โหนฺติ** อติสุขุมสภาวตฺตา, สญฺชีวเตฺถรสฺส ปุเพฺพ สมาปตฺติกฺขเณ อสฺสาสปสฺสาสา อโพฺพหาริกภาวํ คจฺฉนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“ภวงฺคสมเยเนเวตํ กถิต”**นฺติฯ

กิริยมย …เป…. อุปฺปชฺชตีติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ ภวงฺคุปฺปตฺติกาลมฺปิ วิตกฺกวิจารา อุปฺปชฺชเนฺตวาติ? กิญฺจาปิ อุปฺปชฺชนฺติ, วจีสงฺขารลกฺขณปฺปตฺตา ปน น โหนฺตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“กิํ ภวงฺค”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

สุญฺญโต ผโสฺสติอาทโย สคุเณนปิ อารมฺมเณนาติ อารมฺมณภูตเมตํฯ **สุญฺญตา นาม ผลสมาปตฺติ** นิจฺจสุขอตฺตสภาวโต สุญฺญตฺตาฯ **“สุญฺญโต ผโสฺส”ติ วุตฺตํ** วุตฺตนเยน สุญฺญสภาวตฺตาฯ **อนิมิตฺตา นาม ผลสมาปตฺติ** ราคนิมิตฺตาทีนํ อภาวโตฯ **อปฺปณิหิตา นาม ผลสมาปตฺติ** ราคปณิธิอาทีนมภาวโตฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ เตนาห **“อนิมิตฺตปฺปณิหิเตสุปิ เอเสว นโย”**ติฯ **ราคนิมิตฺตาทีน**นฺติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺขารนิมิตฺตสฺสปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ยทเคฺคน ผลสมาปตฺติสมฺผโสฺส สุญฺญโต นาม, ตทเคฺคน ผลสมาปตฺติปิ สุญฺญตา นาม, ผสฺสสีเสน ปน เทสนา อาคตาติ ตถา วุตฺตํฯ อนิมิตฺตปฺปณิหิเตสุปิ เอเสว นโยฯ

อาคมนํ เอตฺถ, เอตายาติ วา อาคมนิกา, สา เอว **อาคมนิยา** ก-การสฺส ย-การํ กตฺวาฯ **วุฏฺฐาติ** นิมิตฺตโต มคฺคสฺส อุปฺปาทเนนฯ **อนิมิตฺตา นาม** นิจฺจนิมิตฺตสฺส อุคฺฆาฏนโตฯ เอตฺถ จ วุฏฺฐานเมว ปมาณํ, น ปริคฺคหทสฺสนานิฯ **อปฺปณิหิตา นาม** สุขปณิธิยา ปฏิปกฺขโตฯ **สุญฺญตา นาม** อตฺตทิฏฺฐิยา อุชุปฏิปกฺขตฺตา สตฺตสุญฺญตาย สุทิฏฺฐตฺตาฯ **มโคฺค อนิมิโตฺต นาม** วิปสฺสนาคมนโตฯ **ผลํ อนิมิตฺตํ นาม** มคฺคาคมนโตฯ **วิกโปฺป อาปเชฺชยฺย** อาคมนสฺส ววตฺถานสฺส อภาเวน, วิปสฺสนาย อนิมิตฺตาทินามลาโภ อววตฺถิโตติ อธิปฺปาโยฯ เตน วุตฺตํ **"ตสฺมา"**ติอาทิฯ ยสฺมา ปน สา มคฺควุฏฺฐานกาเล เอวรูปาปิ โหตีติ ตสฺส วเสน มคฺคผลานํ วิย ผสฺสสฺสปิ ปวตฺติรูปตฺตา ยถาวุโตฺต วิกโปฺป อนวสโรติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตโย ผสฺสา ผุสนฺตี**ติ ปุคฺคลเภทวเสน วุตฺตํฯ น หิ เอกํเยว ปุคฺคลํ เอตสฺมึ ขเณ ตโย ผสฺสา ผุสนฺติฯ "ติวิโธ ผโสฺส ผุสตี"ติ วา ภวิตพฺพํฯ ยสฺมา ปน "นิโรธผลสมาปตฺติยา วุฏฺฐิตสฺสา"ติอาทิ ยสฺส ยถาวุตฺตา ตโย เอว ผสฺสา สมฺภวนฺติ, ตสฺส อนวเสสคฺคหณวเสเนว วุตฺตํ **"ตโย ผสฺสา ผุสนฺตี"**ติฯ

นิพฺพานํ วิเวโก นาม สพฺพสงฺขารวิวิตฺตภาวโตฯ ตสฺมึ วิเวเก เอกเนฺตเนว นินฺนโปณตฺตา เอว หิ เต ปฏิปฺปสฺสทฺธสพฺพุสฺสุกฺกา อุตฺตมปุริสา จตุนฺนํ ขนฺธานํ อปฺปวตฺตึ อนวเสสคฺคหณลกฺขณํ นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺตีติฯ

ทุติยกามภูสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. โคทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๔๙. **เนส**นฺติ อปฺปมาณเจโตวิมุตฺติ-อากิญฺจญฺญเจโตวิมุตฺติสญฺญิตานํ ฌานานํฯ อโตฺถปิ นานาติ อาเนตฺวา โยชนาฯ ผรณอปฺปมาณตาย **"อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺตี"**ติ ลทฺธนามํ พฺรหฺมวิหารชฺฌานนฺติ อาห **"ภูมนฺตรโต"**ติอาทิฯ **อากิญฺจญฺญา เจโตวิมุตฺตี**ติ อากิญฺจญฺญายตนชฺฌานนฺติ อาห **"ภูมนฺตรโต"**ติอาทิฯ **วิปสฺสนา**ติ อนิจฺจานุปสฺสนา, สพฺพาปิ วาฯ **ปมาณกรโณ** นาม ยสฺส สยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส คุณาภาวทสฺสนวเสน ปมาณกรณโตฯ

ผรณอปฺปมาณตายาติ ผรณวเสน อปฺปมาณโคจรตายฯ **นิพฺพานมฺปิ อปฺปมาณเมว** ปมาณโคจรานํ กิเลสานํ อารมฺมณภาวสฺสปิ อนาคมนโตฯ **ขล**นฺติ ขเล ปสาริตสาลิสีสาทิภณฺฑํฯ **กิเญฺจหี**ติ มทฺทสฺสุฯ เตนาห **"มทฺทนโฏฺฐ"**ติฯ อารมฺมณภูตํ, ปลิพุทฺธกํ วา นตฺถิ เอตสฺส กิญฺจนนฺติ อกิญฺจนํ, อกิญฺจนเมว **อากิญฺจญฺญํ**ฯ

รูปนิมิตฺตสฺสาติ กสิณรูปนิมิตฺตสฺสฯ **น คหิตา**ติ สรูปโต น คหิตา, อตฺถโต ปน คหิตา เอวฯ เตนาห – **"สา สุญฺญา ราเคนาติอาทิวจนโต สพฺพตฺถ อนุปวิตฺถาวา"**ติฯ

นานาติ สทฺทวเสนฯ **เอกตฺถา**ติ อารมฺมณวเสน อารมฺมณภาเวน เอกสภาวาฯ เตนาห **"อปฺปมาณํ...เป.... เอกตฺถา"**ติฯ **อารมฺมณวเสนา**ติ อารมฺมณสฺส วเสนฯ จตฺตาโร หิ มคฺคา, จตฺตาริ ผลานิ อารมฺมณวเสน นิพฺพานปวิฏฺฐตาย เอกตฺถา เอการมฺมณาฯ **อญฺญสฺมึ ปน ฐาเน**ติ อิทํ วิสุํ วิสุํ คเหตฺวา วุตฺตํ อปฺปมาณาทิ ปริยายวุตฺตํ, นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺตนโตฯ ตสฺมา **"อญฺญสฺมิ"**นฺติ อิทํ เตน เตน ปริยาเยน ตตฺถ ตตฺถ อาคตภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

โคทตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นิคณฺฐนาฏปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๕๐. **อาคตาคโม**ติ วาจุคฺคตปริยตฺติธมฺโมฯ **วิญฺญาตสาสโน**ติ ปฏิวิทฺธสตฺถุสาสโนฯ เตนาห **“อนาคามี”**ติอาทิฯ **นคฺคโภคฺคน**ฺติ อวสนภาเวน นคฺคํ, กุฏิลชฺฌาสยตาย โภคฺคํ, ตโต เอว **นิสฺสิริกํ**ฯ นคฺคตาย หิ โส รูเปน นิสฺสิริโก, โภคฺคตาย จิเตฺตนฯ **ภควโต สทฺธายา**ติ ภควติ สทฺธายฯ ตสฺมิํ สทฺทหนา โอกปฺปนา ตสฺส สทฺธาติปิ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ **คจฺฉามี**ติ อาคจฺฉามิ, พุชฺฌามีติ อโตฺถฯ เอตํ นิคเณฺฐน ปุจฺฉิตมตฺถมาหฯ

กายํ อุนฺนาเมตฺวาติ กายํ อพฺภุนฺนาเมตฺวาฯ **กุจฺฉิํ นีหริตฺวา**ติ ปิฏฺฐิยา นินฺนมเนน กุจฺฉิํ ปุรโต นีหริตฺวาฯ **คีวํ** ปสารณวเสน **ปคฺคยฺห** ปคฺคเหตฺวา **สพฺพํ ทิสํ เปกฺขมาโน**ฯ สพฺพมิทํ นิคณฺฐสฺส ปหฏฺฐาการทสฺสนตฺถํ ‘‘อิทานิ สมณสฺส โคตมสฺส อุปริ วาทํ อาโรเปตุํ ลพฺภตี’’ติฯ เตนาห **“วาตํ วา โส”**ติอาทิฯ **สการณา**ติ ยุตฺติสหิตาฯ **ปญฺหมโคฺค**ติ ปญฺหสงฺขาโต วีมํสา, เอวํ ภวิตพฺพนฺติ จิเตฺตเนว ปริวีมํสา ปญฺหาฯ **เอโก อุเทฺทโส**ติ เอกํ อุทฺทิสนํ อตฺถสฺส สํขิตฺตวจนํฯ **เวยฺยากรณ**นฺติ นิทฺทิสนํ อตฺถสฺส วิจาเรตฺวา กถนํฯ **เอวน**ฺติ อิมินา นเยนฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ ปญฺหุเทฺทสเวยฺยากรเณสุ อโตฺถ วิตฺถารโต เวทิตโพฺพฯ

นิคณฺฐนาฏปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อเจลกสฺสปสุตฺตวณฺณนา

๓๕๑. อลํ สมโตฺถ อริยภาวายาติ **อลมริโย**ฯ เญยฺยชานนเฏฺฐน ญาณเมว ปจฺจกฺขโต ทสฺสนเฏฺฐน ญาณทสฺสนํ, โสเยว อติสยเฏฺฐน **ญาณทสฺสนวิเสโส**ฯ ปาวฬา วุจฺจติ อานิสทปเทโส, ตํ ปาวฬํ รโชหรณตฺถํ นิโปฺผฏียติ เอตายาติ **ปาวฬนิโปฺผฏนา,** โมรปิญฺฉวตฺติฯ

อเจลกสฺสปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. คิลานทสฺสนสุตฺตวณฺณนา

๓๕๒. มตฺตราชา นาม เอโก ภุมฺมเทโว ภูตาธิปติ สุราโปตลรุกฺขนิวาสีฯ เตน วุตฺตํ **“มตฺตราชกาเล”**ติฯ **“โอสธิติณวนปฺปตีสู”**ติ วตฺวา เต ยถากฺกมํ ทเสฺสโนฺต **“หรีตกา... เป.... รุเกฺขสุ จา”**ติ อาหฯ **ปตฺถนาวเสน** จิตฺตํ **ฐเปหิฯ สมิชฺฌิสฺสตี**ติ ยถาธิปฺปายํ สมิชฺฌิสฺสติฯ **เตน หี**ติ ยสฺมา ตํ เทวาปิ อาสนฺนมรณํ มญฺญนฺติ, ตสฺมา สา วรเมว ภวิสฺสติ, ตํ ตุมฺหากํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ

คิลานทสฺสนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. คามณิสํยุตฺตํ

๑. จณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๓๕๓. ‘‘เยน มิเธกโจฺจ จโณฺฑ จโณฺฑเตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติ เอวํ ปญฺหปุจฺฉเนน ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ **จโณฺฑติ คหิตนาโมฯ ปากฏํ กโรตีติ ทเสฺสติ** อตฺตโน จณฺฑภาวํฯ

จณฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ตาลปุฏสุตฺตวณฺณนา

๓๕๔. วาโลติ วุจฺจติ ตาโล, ตสฺส ตาลปุฏํ นามฯ ยถา อามลกีผลสมานกํ, โส ปน ตาลสทิสมุขวณฺณตฺตา **ตาลปุโฏติ เอวํนามโก**ฯ เตนาห **‘‘ตสฺส กิรา’’**ติอาทิฯ **อภินีหารสมฺปโนฺน** อเนเกสุ กเปฺปสุ สมฺภตสาวกโพธิสมฺภาโรฯ ตถา เหส อสีติยา มหาสาวเกสุ อพฺภนฺตโร ชาโตฯ **สหสฺสํ เทนฺติ** นจฺจํ ปสฺสิตุกามาฯ **สมชฺชเวส**นฺติ เนปจฺจเวสํฯ **กีฬํ กตฺวา**ติ นจฺจกีฬิตํ กีฬิตฺวา, นจฺจิตฺวาติ อโตฺถฯ

ปุเพฺพ ตถาปวตฺตวุตฺตนฺตทสฺสเน **สเจฺจน,** ตพฺพิปริยาเย **อลิเกนฯ ราคปจฺจยา**ติ ราคุปฺปตฺติยา การณภูตาฯ **มุขโต...เป.... ทสฺสนาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน มุขโต อคฺคิชาลนิกฺขมทสฺสนาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **อเญฺญ จ...เป.... อภินยา**ติ กามสฺสาทสํยุตฺตานํ สิงฺคารหสฺสอพฺภุตรสานเญฺจว ‘‘อเญฺญ จา’’ติ วุตฺตสนฺตพีภจฺฉรสานญฺจ ทสฺสนกา อภินยาฯ **โทสปจฺจยา**ติ โทสุปฺปตฺติยา การณภูตาฯ **หตฺถปาทเจฺฉทาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคหิตานํ รุทฺทวีรภยานกรสานํ ทสฺสนกา อภินยาฯ **โมหปจฺจยา**ติ โมหุปฺปตฺติยา การณภูตาฯ **เอวมาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคหิตานํ กรุณาสนฺตภยานกรสานํ ทสฺสนกา อภินยาฯ เต หิ รเส สนฺธาย ปาฬิยํ ‘‘เย ธมฺมา รชนียา, เย ธมฺมา โทสนียา, เย ธมฺมา โมหนียา’’ติ จ วุตฺตํฯ

นฏเวสํ คเหตฺวาว ปจฺจนฺติ กมฺมสริกฺขวิปากวเสนฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ตํ ยถาวุตฺตํ นิรเย ปจฺจนํ สนฺธายฯ **เอตํ** ‘‘ปหาโส นาม นิรโย, ตตฺถ อุปปชฺชตี’’ติ **วุตฺตํ**ฯ ยถา โลเก อตฺถวิเสสวเสน สกมฺมกานิปิ ปทานิ อกมฺมกานิ ภวนฺติ ‘‘วิมุจฺจติ ปุริโส’’ติ, เอวํ อิธ อตฺถวิเสสวเสน อกมฺมกํ สกมฺมกํ กตฺวา วุตฺตํ – **‘‘นาหํ, ภเนฺต, เอตํ โรทามี’’**ติฯ โก ปน โส อตฺถวิเสโส? อสหนํ อกฺขมนํ, ตสฺมา **น โรทามิ** น สหามิ, น อกฺขมามีติ อโตฺถฯ โรทนการณญฺหิ อสหโนฺต เตน อภิภูโต โรทติฯ ตเมวสฺส สกมฺมกภาวสฺส การณภูตํ อตฺถวิเสสํ **‘‘น อสฺสุวิโมจนมเตฺตนา’’**ติ วุตฺตํฯ **มตํ วา, อมฺม, โรทนฺตี**ติ เอตฺถาปิ มตํ โรทนฺติ, ตสฺส มรณํ น สหนฺติ, นกฺขมนฺตีติ ปากโฏยมโตฺถติฯ

ตาลปุฏสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๕. โยธาชีวสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๕๕-๓๕๗. ยุชฺฌนํ โยโธ, โส อาชีโว เอตสฺสาติ **โยธาชีโว**ฯ เตนาห – **‘‘ยุเทฺธน ชีวิกํ กปฺปนโก’’**ติ, **อุสฺสาหํ วายามํ กโรตี**ติ ยุชฺฌนวเสน อุสฺสาหํ วายามํ กโรติฯ **ปริยาปาเทนฺตี**ติ มรณปริยนฺติกํ อาปทํ ปาเปนฺติฯ เตนาห **‘‘มรณํ ปฏิปชฺชาเปนฺตี’’**ติฯ **ทุฎฺฐุ ฐปิต**นฺติ ทุฏฺฐากาเรน อตฺตโน ปเรสญฺจ อตฺถาวหภาวํ น คตํ ปฏิปนฺนํฯ ปเรหิ สงฺคาเม ชิตา หตา

เอตฺถ ชายนฺตีติ **ปรชิโต นาม นิรโย**ฯ อสิธนุคทายสงฺกุจกฺกานิ **ปญฺจาวุธานิ**ฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ตํ โยธาชีวํ ปุคฺคลํ สนฺธายฯ **เอตํ** ''โย โส''ติอาทิ **วุตฺตํ**ฯ **จตุตฺถปญฺจเมสู**ติ หตฺถาโรหอสฺสาโรหสุเตฺตสุฯ **เอเสว นโย**ติ เอโส ตติเย วุโตฺต เอว อตฺถโต วิเสสาภาวโตฯ

โยธาชีวสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อสิพนฺธกปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๕๘. **ปจฺฉาภูมิวาสิโน**ติ อปรเทสวาสิโนฯ **อุทกสุทฺธิกภาวชานนตฺถายา**ติ อตฺตโน อุทกสุทฺธิกภาวํ ชานนตฺถเญฺจว โลกสฺส จ อุทเกน สุทฺธิ โหตีติ อิมสฺส อตฺถสฺส ชานนตฺถญฺจฯ **อุปริ ยาเปนฺตี**ติ อุปริ พฺรหฺมโลกํ ยาเปนฺติฯ **สมฺมา ญาเปนฺตี**ติ สมฺมา อุชุกํเยว สคฺคํ โลกํ คเมนฺติฯ เตนาห – **''สคฺคํ นาม โอกฺกาเมนฺตี''**ติ, อวกฺกาเมนฺติ โอคาหาเปนฺตีติ อโตฺถฯ **อนุปริคเจฺฉยฺยา**ติ อนุปริโต คเจฺฉยฺยฯ

อสิพนฺธกปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เขตฺตูปมสุตฺตวณฺณนา

๓๕๙. **ถทฺธ**นฺติ กถินํ ลูขํฯ **อูสร**นฺติ อูสชาตํฯ จตูหิปิ โอเฆหิ อนภิภวนียตาย **อหํ ทีโป**ฯ สพฺพปริสฺสเยหิ อนภิภวนียตาย **อหํ เลโณ**ฯ สพฺพทุกฺขปริตฺตาสนโต ตายนเฏฺฐน **อหํ ตาณํ**ฯ สพฺพภยหิํสนโต **อหํ สรณ**นฺติ โยเชตพฺพํฯ

อุทกมณิโกติ มหนฺตํ อุทกภาชนํฯ พหิ วิสฺสนฺทนวเสน อุทกํ น หรตีติ **อหารี,** ปริโต น ปคฺฆรตีติ **อปริหารี**ฯ **สกฺกจฺจเมว เทเสนฺติ** สทฺธมฺมคารวสฺส สพฺพสเตฺตสุ มหากรุณาย จ พุทฺธานํ สมานรสตฺตาฯ **จตโสฺส ปน ปริสา** สตฺถุคารเวน อตฺตโน จ สทฺธาสมฺปนฺนตาย **สทฺทหิตฺวา โอกเปฺปตฺวา สุณนฺติ,** ตสฺมา ตา เทสนาผเลน ยุชฺชนฺติฯ กิจฺจสิทฺธิยา สตฺถุ เทสนา ตตฺถ **สกฺกจฺจเทสนา นาม ชาตา**ฯ

เขตฺตูปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สงฺขธมสุตฺตวณฺณนา

๓๖๐. ''โย โกจิ ปุริโส ปาณาติปาตี มุสาวาที, สโพฺพ โส อาปายิโก''ติ วตฺวา ปุน ''ยํ พหุลํ ยํพหุลํ กโรติ, เตน ทุคฺคติํ คจฺฉตี''ติ วทโนฺต **อตฺตนาว อตฺตโน วาทํ ภินฺทติ**ฯ **เอวํ สเนฺต**ติ ยทิ พหุโส กเตน ปาปกเมฺมน อาปายิโก, ''โย โกจิ ปาณมติปาเตตี''ติอาทิวจนํ มิจฺฉาติฯ **จตฺตาริ ปทานี**ติ ''โย โกจิ ปาณมติปาเตตี''ติอาทินา นเยน วุตฺตา จตฺตาโร อตฺถโกฏฺฐาสาฯ **ทิฏฺฐิยา ปจฺจยา โหนฺติ** ''อตฺถิ โข ปน มยา''ติอาทินา อโยนิโส อุมฺมุชฺชนฺตสฺสฯ **พลสมฺปโนฺน**ติ สมโตฺถฯ **สงฺขธมโก**ติ สงฺขสฺส ธมนกิเจฺจ เฉโกฯ **อทุเกฺขนา**ติ สุเขนฯ **อุปจาโรปิ อปฺปนาปิ วฏฺฏติ** อุภินฺนํ สามญฺญวจนภาวโตฯ อปฺปมาณกตภาโว ลพฺภเตวฯ ตถา หิ ตํ กิเลสานํ วิกฺขมฺภนสมตฺถตาย ทีฆสนฺตานตาย วิปุลผลตาย จ **''มหคฺคต''**นฺติ วุจฺจติฯ

น โอหียตีติ ยสฺมิํ สนฺตาเน กามาวจรกมฺมํ, มหคฺคตกมฺมญฺจ กตูปจิตํ วิปากทาเน ลทฺธาวสรํ หุตฺวา ฐิตํ, เตสุ กามาวจรกมฺมํ อิตรํ นีหริตฺวา สยํ ตตฺถ โอหียิตฺวา อตฺตโน วิปากํ

ทาตุํ น สโกฺกติ, มหคฺคตกมฺมเมว ปน อิตรํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากํ ทาตุํ สโกฺกติ ครุภาวโตฯ เตนาห **“ตํ กามาวจรกมฺม”**นฺติอาทิฯ **กิเลสวเสนา**ติ ปาปกมฺมสฺส มูลภูตกิเลสวเสนฯ ปาณาติปาตาทโย หิ โทสโมหโลภาทิมูลกิเลสสมุฏฺฐานาฯ **กิเลสวเสนา**ติ วา กมฺมกิเลสวเสนฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ปาณาติปาโต โข, คหปติปุตฺต, กมฺมกิเลโส’’ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๒๔๕)ฯ **ยถานุสนฺธินาว คต**นฺติ ยถานุสนฺธิสงฺขาตอนุสนฺธินา โอสานํ คตํ สํกิเลสสมฺมุเขน อุฏฺฐิตาย โวทานธมฺมวเสน นิฏฺฐาปิตตฺตาฯ

สงฺขธมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. กุลสุตฺตวณฺณนา

๓๖๑. **เอวํ ปวตฺตอีหิติกา**ติ เอวํ ทฺวิธา ปวตฺตอีหิติกาฯ **ทฺวีหิติกา** ทุกฺกรชีวิกปโยคาฯ สลากมตฺตํ วุตฺตํ เอตฺถาติ **สลากา วุตฺตา,** ปุริมปเท อุตฺตรปทโลโปฯ **อุภโตโกฏิก**นฺติ ยทิ ‘‘กุลานุทยํ น วเณฺณมี’’ติ วทติ, ‘‘ภูตา นิกฺกรุณา สมณ ตุเมฺห’’ติ วาทํ อาโรเปหิฯ อถ สพฺพทาปิ ‘‘กุลานุทยํ วเณฺณมี’’ติ วทติฯ เอวํ สเนฺต ‘‘กสฺมา เอวํ ทุพฺภิเกฺข กาเล มหติยา ปริสาย ปริวุโต ชนปทจาริกํ จรนฺตา กุลูปเจฺฉทาย ปฏิปชฺชถา’’ติ เอวํ อุภโตโกฏิกํ วาทํ อาโรเปหีติ คามณึ อุโยฺยเชสิฯ

เทฺว อเนฺตติ อุโภ โกฏิโยฯ **พหิ นีหริตุ**นฺติ น วเณฺณมิ วเณฺณมีติ เทฺว อเนฺต โมเจโนฺต ตํ ปุจฺฉิตมตฺถํ **พหิ นีหรติ** นามฯ ตตฺถ โทสํ ทตฺวา โจเทโนฺต ตํ อปุจฺฉํ กโรโนฺต คิลิตฺวา วิย อโนฺต **ปเวเสติ** นามฯ

อิโต โส คามณีติอาทิ อตฺตโน ภิกฺขูนํ อเญฺญสญฺจ อตฺถกามานํ ภิกฺขปฺปทาเนน อนิฏฺฐปฺปตฺติอภาวทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ **ทาเนน สมฺภูตานี**ติ ทานมเยน ปุญฺญกิริยวตฺถุนา สมฺมเทว ภูตึ วฑฺฒึ ปตฺตานิฯ สเจฺจน อริยโวหาเรน สมฺมเทว ภูตานิ อุปฺปนฺนานิ **สจฺจสมฺภูตานี**ติ อาห **“สจฺจํ นาม สจฺจวาทิตา”**ติฯ **เสสสีล**นฺติ อฏฺฐวิธอริยโวหารโต อญฺญสีลํฯ **นิหิต**นฺติ ตสฺมึ กุเล ปุพฺพปุริเสหิ นิธานภาเวน นิหิตํฯ **ทุปฺปยุตฺตา**ติ กสิวาณิชฺชาทิวเสน ทุฏฺฐุ ปยุตฺตา กมฺมนฺตาฯ **วิปชฺชนฺตี**ติ นสฺสนฺติฯ **กุลงฺคาโร**ติ กุลสฺส องฺคารสทิโส วินาสกปุคฺคโลฯ **อนิจฺจตา**ติ มรณํฯ ตสฺมึ กุเล ปธานปุริสานํ โภคานํ วา สพฺพโส วินาโสฯ เตนาห **“หุตฺวา อภาโว”**ติอาทิฯ

กุลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. มณิจูฬกสุตฺตวณฺณนา

๓๖๒. **ตํ ปริส**นฺติ ตํ ราชเนฺตปุเร นิสินฺนํ ราชปริสํฯ **นยคฺคาเห**ติ กุโตจิปิ อสุตฺวา เกวลํ อตฺตโน เอว มติยา นยคฺคหเณ ฐตฺวาฯ

กาเรตุํ วฏฺฏตีติ สติ สมฺภเว ปฏิสงฺขารสฺส, เสนาสนวินาโส น อชฺฌุเปกฺขิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ อตฺตโน เอตฺถ กิจฺจาวสาเน ยํ คิหีนํเยว สนฺตกํ ตาวกาลิกํ, ตํ คิหิวิกตนฺติ อาห **“คิหิวิกตํ กตฺวา”**ติฯ **น วทามิ** ปพฺพชฺชิตาสารุปฺปโตฯ

มณิจูฬกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. ภทฺรกสุตฺตวณฺณนา

๓๖๓. **เอวํนามเก**ติ มลฺลา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เนสํ นิวาสตาย ‘‘มลฺลา’’อิเจฺจว พหุวจนวเสน ลทฺธนามตฺตา เอวํนามเก ชนปเทฯ นตฺถิ เอตสฺส ปตฺติยา กาลนฺตรสญฺญิโต กาโลติ **อกาโล,** โส เอว **อกาลิโก**ฯ เตนาห – **‘‘กาลํ อนติกฺกมิตฺวา ปเตฺตนา’’**ติฯ โส ปน ‘‘ยํกิญฺจิ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปชฺชติ, สพฺพํ ตํ ฉนฺทมูลก’’นฺติ เอวํ วุโตฺต ทุกฺขสฺส ฉนฺทมูลภาโว, เอวํ ฉนฺทมูลกสฺส ทุกฺขสฺส กถิตตฺตา **‘‘อิมสฺมิํ สุเตฺต วฎฺฎทุกฺขํ กถิต’’**นฺติ วุตฺตํฯ

ภทฺรกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒. ราสิยสุตฺตวณฺณนา

๓๖๔. **ราสิํ กตฺวา** มารปาสวเสน, ตตฺราปิ อนฺตรเภเทน วิภชิตฺวา ปุจฺฉิตพฺพปเญฺห เอกโต ราสิํ กตฺวาฯ ตปนํ อตฺตปริตาปนํ ตโป, โส เอตสฺส อตฺถีติ ตปสฺสี, ตํ **ตปสฺสิํ**ฯ โส ปน ตํ ตปํ นิสฺสาย ฐิโต นาม โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ตปนิสฺสิตก’’**นฺติฯ โส ปน อเนกาการเภเทน ลูขํ ผรุสํ ชีวนสีลตฺตา **ลูขชีวี นาม**ฯ เตนาห **‘‘ลูขชีวิก’’**นฺติฯ มชฺฌิมาย ปฎิปตฺติยา อุปฺปถภาเวน อวนิยา คนฺธพฺพาติ **อนฺตา,** ตโต เอว ลามกตฺตา **อนฺตา**ฯ ลามกมฺปิ ‘‘อโนฺต’’ติ วุจฺจติ ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกานํ (อิติวุ. ๙๑; สํ. นิ. ๓.๘๐), เอโก อโนฺต’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕; ๓.๙๐)ฯ อฎฺฐกถายํ ปน อญฺญมญฺญอาธารภาวํ อุรีกตฺวา **‘‘โกฎฺฐาสา’’**ติ วุตฺตํฯ หีโน คาโมติ ปาฬิฯ คาม-สโทฺท หีนปริยาโยติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘คาโมฺม’’**ติฯ คาเม ภโวติ **คาโมฺม**ฯ **คาม**-สโทฺท เจตฺถ คามวาสิวิสโย ‘‘คาโม อาคโต’’ติอาทีสุ วิยฯ อฎฺฐกถายํ ปน **‘‘คามวาสีนํ ธโมฺม’’**ติ วุตฺตํ, เตสํ จาริตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อตฺต**-สโทฺท อิธ สรีรปริยาโย ‘‘อตฺตนฺตโป’’ติอาทีสุ วิยาติ อาห **‘‘สรีรทุกฺขกรณนฺติ อโตฺถ’’**ติฯ

เอตฺถาติ เอตสฺมิํ ตปนิสฺสิตครหิตพฺพปเท กสฺมา อนฺตทฺวยมชฺฌิมปฎิปทาคหณํ? อตฺตกิลมถานุโยโค ตาว คยฺหตุ อิทมตฺถิตายาติ อธิปฺปาโยฯ กามโภคีตปนิสฺสิตกนิชฺชรวตฺถูนํ ทสฺสเน ยถาธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส วิภชิตฺวา กถนํ สมฺภวตีติ เต ทเสฺสตฺวา อธิเปฺปตโตฺถ กถิโตฯ

ตมตฺถนฺติ โย ‘‘กามโภคีตปนิสฺสิตเกสุ ครหิตเพฺพเยว ครหติ, ปสํสิตเพฺพเยว จ ปสํสตี’’ติ วุโตฺต อโตฺถ, ตมตฺถํ ปกาเสนฺโตฯ **สาหสิกกเมฺมนา**ติ อยุเตฺตน กเมฺมนฯ **ธเมฺมน จ อธเมฺมน จา**ติ ธมฺมิเกน อธมฺมิเกน จฯ อโยนิโส ปวตฺตํ พาหิรกํ สนฺธาย โจทโก **‘‘กถ’’**นฺติ อาทิมาหฯ อิตโร นยิทํ ตาทิสํ อตฺตปริตาปนํ อธิเปฺปตํ, อถ โข โยนิโส ปวตฺตํ สาสนิกเมวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘จตุรงฺควีริยวเสน จา’’**ติ อาหฯ ตตฺถ ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ อฎฺฐิ จ อวสิสฺสตู’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๒.๒๓๗; อ. นิ. ๒.๕) นเยน วุตฺตา สรีเรนิรเปกฺขวิปสฺสนาย อุสฺสุกฺกาปนวเสน ปวตฺตา วีริยภาวนา ‘‘จตุรงฺควีริยวเสนา’’ติ วุตฺตาฯ ตถา อโพฺภกาสิกเนสชฺชิกตปาทินิสฺสิตาว กิเลสนิมฺมถนโยคฺยา วีริยภาวนา **‘‘ธุตงฺควเสน จา’’**ติ วุตฺตาติฯ อริยมเคฺคน นิเสฺสสกิเลสานํ ปชหนา **นิชฺชรา**ฯ สา จ อตฺตปจฺจกฺขตาย สนฺทิฎฺฐิกา ติณฺณํ มูลกิเลสานํ ปชหเนน **‘‘ติโสฺส’’**ติ จ วุตฺตาฯ เตนาห **‘‘เอโกปิ’’**ติอาทิฯ

ราสิยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๓. ปาฎลิยสุตฺตวณฺณนา

๓๖๕. ‘‘มายญฺจาหํ ปชานามี’’ติ วจนํ กามํ เตสํ มายาวีภาวทสฺสนปรํ, ภควโต ปน มายาสาเฐยฺยาทิกสฺส สพฺพสฺส ปาปธมฺมสฺส โพธิมูเล เอว เสตุฆาโต, ตสฺมา สพฺพโส ปหีนมาโย, สพฺพญฺญุตาย มายํ อเญฺญ จ เญยฺเย สพฺพโส ชานาติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘มายญฺจาหํ, คามณิ, ปชานามี’’**ติอาทิฯ **มายญฺจ ปชานามี**ติ น เกวลมหํ มายํ เอว ชานามิ, อถ โข อญฺญมฺปิ อิทญฺจิทญฺจ ชานามีติฯ

อิตฺถิกาเมหีติ อิตฺถีหิ เจว ตทญฺญกาเมหิ จฯ **เอกสฺมิํ ฐาเน**ติ เอกสฺมิํ ปเทเสฯ **เอเกกเสฺสว** อาคนฺตุกสฺส คหฏฺฐสฺส วา ปพฺพชิตสฺส วาฯ **สตฺติอนุรูเปนา**ติ วิภวสตฺติอนุรูเปนฯ **พลานุรูเปนา**ติ ปริวารพลานุรูเปนฯ **สตฺติอนุรูเปนา**ติ วา สทฺธาสตฺติอนุรูเปนฯ **พลานุรูเปนา**ติ วิภวพลานุรูเปนฯ ธเมฺมสุ สมาธิ ทสกุสลธเมฺมสุ สมาธานํฯ อคฺคหิตจิตฺตตา ปริยุฏฺฐการิตาฯ เตน โลกิยสีลวิสุทฺธิ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ จ วุตฺตาฯ ตถา จาห – ‘‘โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ, สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ทิฏฺฐิ จ อุชุกา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙)ฯ ตตฺถ ปติฏฺฐิตสฺส อุปริ กตฺตพฺพํ ทเสฺสตุํ **‘‘ธมฺมสมาธิสฺมิํ ฐิโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อยํ ปฏิปทา**ติ ตสฺส กมฺมผลวาทิโน สตฺถุ วจนํ สเทฺทหนฺตสฺส...

ชยคฺคาโหติ อุภยถาปิ มยฺหํ กาจิ ชานิ นตฺถิฯ

ปญฺจ ธมฺมา ธมฺมสมาธิ นาม, วิปสฺสนามคฺคผลธมฺมมตฺตํ วาฯ ตติยวิกเปฺป สีลาทิวิสุทฺธิยา สทฺธิํ พฺรหฺมวิหารา ยถาวุตฺตติวิธธมฺมาวหตฺตา **เอว ธมฺมสมาธิ นามฯ ปูเรนฺตสฺส อุปฺปนฺนา จิเตฺตกคฺคตา**ติ วุตฺตขณิกจิเตฺตกคฺคตาฯ สาปิ จิตฺตสฺส สมาธานโต ‘‘จิตฺตสมาธี’’ติ วุตฺตา, ตสฺส ปฏิปกฺขํ วิกฺขมฺภนฺตี สมุจฺฉินฺทนฺตี จ หุตฺวา ปวตฺตา ยถาวุตฺตสมาธิ เอว วิเสเสน **จิตฺตสมาธิ** นามฯ

ปาฏลิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

คามณิสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อสงฺขตสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวคฺค

๑-๑๑. กายคตาสติสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๖๖-๓๗๖. **อสงฺขต**นฺติ น สงฺขตํ เหตุปจฺจเยติฯ เตนาห **“อกต”**นฺติฯ **หิตํ เอสเนฺตนา**ติ เมตฺตายเนฺตนฯ **อนุกมฺปมาเนนา**ติ กรุณายเนฺตนฯ **อุปาทายา**ติ อาทิยิตฺวาติ อยมโตฺถติอาห **“จิเตฺตน ปริคฺคเหตฺวา”**ติฯ **อวิปรีตธมฺมเทสนา**ติ อวิปรีตธมฺมสฺส เทสนา, ปฏิปตฺติมฺปิ สาวกา วิย ครุโก ภควาฯ **ทายชฺชํ** อตฺตโน อธิฏฺฐิตํ นิยฺยาเตติฯ

ภิกฺขาสมฺปตฺติกาลาทีนํ สตฺตนฺนํ สปฺปายานํ สมฺปตฺติยา ลทฺธนกาเลฯ วิปตฺติกาเล ปน เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ภาริย**นฺติ ทุกฺขพหุลตาย ทารุณํฯ **อมฺหากํ สนฺติกา** ลทฺธพฺพาฯ **ตุมฺหากํ อนุสาสนี**ติ ตุมฺหากํ ทาตพฺพา อนุสาสนีฯ

กายคตาสติสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวคฺค

๒๓-๓๓. อสงฺขตสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๗๗-๔๐๙. ตตฺถ จ นตฺถิ เอตฺถ ตณฺหาสงฺขาตํ นตํ, นตฺถิ เอตสฺมึ วา อธิคเต ปุคฺคลภาโวติ **อนตํฯ** **อนาสว**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สจฺจธมฺมตาย **สจฺจํ**ฯ วฏฺฏทุกฺขโต ปารเมตีติ **ปารํฯ** **สณฺหเฏฺฐนา**ติ สุขุมเฏฺฐน นิปุณํฯ ตโต เอว **ทุทฺทสตายฯ** **อชชฺชรํ** นิจฺจสภาวตฺตาฯ นตฺถิ เอตสฺส นิทสฺสนนฺติ วา **อนิทสฺสนํ**ฯ เอตสฺมึ อธิคเต นตฺถิ สํสาเรฯ ปปญฺจนฺติ วา **นิปฺปปญฺจํ**ฯ

เอตสฺมึ อธิคเต ปุคฺคลสฺส มรณํ นตฺถีติ วา **อมตํ**ฯ อตปฺปกเฏฺฐน วา **ปณีตํ**ฯ สุขเหตุตาย วา **สิวํ**ฯ ตณฺหา ขียนฺติ เอตฺถาติ **ตณฺหกฺขยํ**ฯ

อญฺญสฺส ตาทิสสฺส อภาวโต วิมฺหาปนียตาย **อภูตเมวา**ติฯ กุโตจิ ปจฺจยโต อนิพฺพตฺตเมว หุตฺวา **ภูตํ** วิชฺชมานํฯ เตนาห **“อชาตํ หุตฺวา อตฺถี”**ติฯ นตฺถิ เอตฺถ ทุกฺขนฺติ นิทฺทุกฺขํ, ตสฺส ภาโว **นิทฺทุกฺขตฺตํ**ฯ ตสฺมา **อนีติกํ** อีติรหิตํฯ วานํ วุจฺจติ ตณฺหา, ตทภาเวน **นิพฺพานํ**ฯ พฺยาพชฺฌํ วุจฺจติ ทุกฺขํ, ตทภาเวน **อพฺยาพชฺฌํ**ฯ ปรมตฺถโต สจฺจโต สุทฺธิภาเวนฯ กามา เอว ปุถุชฺชเนหิ อลฺลียิตพฺพโต **อาลยา**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ปติฏฺฐเฏฺฐนา**ติ ปติฏฺฐาภาเวน วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจิตุกามานํ ทีปสทิสํ โอเฆหิ อนโชฺฌตฺถรณียตฺตาฯ **อลฺลียิตพฺพยุตฺตเฏฺฐนา**ติ อลฺลียิตุํ อรหภาวโตฯ **ตายนเฏฺฐนา**ติ สปรตายนเฏฺฐนฯ **ภยสรณเฏฺฐนา**ติ ภยสฺส หิํสนเฏฺฐนฯ **เสฏฺฐํ** อุตฺตมํฯ **คตี**ติ คนฺธพฺพฏฺฐานํฯ

อสงฺขตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อสงฺขตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อพฺยากตสํยุตฺตํ

๑. เขมาสุตฺตวณฺณนา

๔๑๐. **พิมฺพิสารสฺส อุปาสิกา**ติ พิมฺพิสารสฺส โอโรธภูตา อุปาสิกาฯ **ปณฺฑิจฺจํ** สิกฺขิตภาเวนฯ **เวยฺยตฺติยํ** วิสารทภาเวนฯ **วิสารทา** นาม ติเหตุกปฏิสนฺธิสิทฺธสาภาวิกปญฺญา, ตาย สมนฺนาคตาฯ

อจฺฉิทฺทกคณนาย กุสโลติ นวนฺตคณนาย กุสโลฯ **องฺคุลิมุทฺทาย คณนาย กุสโล**ติ องฺคุลิกาย เอว คณนาย กุสโล เสยฺยถาปิ ปาทสิกาฯ **ปิณฺฑคณนายา**ติ สงฺกลนปฏุปฺปนฺนการิโน ปิณฺฑวเสน คณนาฯ **ตถาคโต**ติ ขีณาสโว, ตถาคตํ สนฺธาย ปุจฺฉตีติ ขีณาสโวติ จสฺส อรหตฺตผลวสิภาวิตขนฺธ อุปาทาย อยํ ปญฺญตฺติ โหติฯ เตสุ ขนฺธสุ สติ ขีณาสวา สตฺตสงฺขาตา โหนฺตีติ โวหาเรน ปญฺญเปตุํ สกฺกา ภเวยฺย, อสเนฺตสุ น สกฺกา, ตสฺมา ปรํ มรณาติ วุตฺตตฺตา เตสํ อภาวา **“อพฺยากตเมต”**นฺติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ เตสํ อภาวโต ‘‘น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ ปุฏฺฐาย ‘‘อามา’’ติ ปฏิชานิตพฺพา สิยา, ตํ ปน สตฺตสงฺขาตสฺส ปุจฺฉิตตฺตา น ปฏิญฺญาตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เยน รูเปนา**ติ สตฺตตถาคเต วุตฺตรูปํ สพฺพญฺญุตถาคเต ปฏิกฺขิปิตุํ **“ตํ รูป”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ยํ อุปาทายา**ติ ยํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทายฯ **ตทภาเวนา**ติ ตสฺส ขนฺธปญฺจกสฺส อภาเวนฯ **ตสฺสา ปญฺญตฺติยา**ติ สตฺตปญฺญตฺติยา อภาวํฯ นิรุทฺธํ น นิทเสฺสติฯ

เขมาย เถริยา วุตฺตํ ปฐมํ สุตฺตํ ภควโต เสฏฺฐตฺถทีปนโต อคฺคปทาวจรํว โหตีติ วุตฺตํ **“อคฺคปทสฺมิ”**นฺติฯ

เขมาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อนุราธสุตฺตวณฺณนา

๔๑๑. **อิธ** สฬายตนวเคฺค สงฺคายนวเสน สงฺคีติกาเรหิ วุตฺตํฯ

๓-๘. ปฐมสาริปุตฺตโกฏฺฐิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๑๒-๔๑๗. **รูปมตฺต**นฺติ เอตฺถ **มตฺต**-สโทฺท วิเสสนิวตฺติอโตฺถฯ โก ปน โส วิเสโสติ? โย พาหิรปริกปฺปิโต อิธ ตถาคโตติ วุจฺจมาโน อตฺตาฯ **อนุปลพฺภิยสภาโว**ติ อนุปลพฺภิยตฺตาฯ

ปฐมสาริปุตฺตโกฏฺฐิกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. กุตูหลสาลาสุตฺตวณฺณนา

๔๑๘. **นานาวิธ**นฺติ ตํตํทิฏฺฐิวาทปฏิสํยุตฺตํ อญฺญมฺปิ วา นานาวิธํ ติรจฺฉานกถํฯ พหูนํ กุตูหลุปฺปตฺติฏฺฐานโตติ โยชนาฯ **ยาว อาภสฺสรพฺรหฺมโลกา คจฺฉตี**ติ อคฺคินา กปฺปวุฏฺฐานกาเล คจฺฉติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อิมญฺจ กาย**นฺติ อิมํ รูปกายํฯ **จุติจิเตฺตน นิกฺขิปตี**ติ จุติจิเตฺตน ภิชฺชมาเนน นิกฺขิปติฯ จุติจิตฺตสฺส หิ โอรํ สตฺตรสมสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนํ กมฺมชรูปํ จุติจิเตฺตน สทฺธึ นิรุชฺฌติ, ตโต ปรํ กมฺมชรูปํ น อุปฺปชฺชติฯ ยทิ อุปฺปเชฺชยฺย,

มรณํ น สิยา, จุติจิตฺตํ รูปํ น สมุฏฺฐาเปติ, อาหารชสฺส จ อสมฺภโว เอว, อุตุชํ ปน วตฺตเตวฯ ยสฺมา ปฏิสนฺธิกฺขเณ สโตฺต อญฺญตรณาย อุปปชฺชติ นาม, จุติกฺขเณ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อลทฺธํ อญฺญตรณาย, ตสฺมา วุตฺตํ **''จุติกฺขเณ...เป.... โหตี''**ติฯ

กุตูหลสาลาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๔๑๙. **เตสํ ลทฺธิยา**ติ เตสํ สสฺสตวาทานํ ลทฺธิยา สทฺธึ **เอตํ** ''อตฺถตฺตา''ติ วจนํ เอกํ อภวิสฺสฯ ตโต เอว อนุโลมํ ตํ นาภวิสฺส ญาณสฺสาติ อสารํ เอตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อปิ นุ เมตสฺสา**ติ เม เอตสฺส อนตฺตาติ วิปสฺสนาญาณสฺส อนุโลมํ อปิ นุ อภวิสฺส, วิโลมกเมว ตสฺส สิยาติ อโตฺถฯ

อานนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. สภิยกจฺจานสุตฺตวณฺณนา

๔๒๐. ยสฺสป'สฺสาติ ปาฐสฺส อยํ ปิณฺฑโตฺถ ''อาวุโส''ติอาทิฯ ตตฺถายํ สมฺพโนฺธ – อาวุโส, ยสฺสปิ ปุคฺคลสฺส ตีณิ วสฺสานิ วุโฏฺฐ, เอตฺตเกน กาเลน ''เหตุมฺหิ สติ รูปีติอาทิป ญฺญาปนา โหติ, อสติ น โหตี''ติ เอตฺตกํ พฺยากรณํ ภเวยฺย, ตสฺส ปุคฺคลสฺส เอตฺตกเมว พหุ, โก ปน วาโท อติกฺกเนฺต! อิโต อติกฺกเนฺต ธมฺมเทสนานเย วาโทเยว วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ เถรสฺส ปญฺหพฺยากรณํ สุตฺวา ปริพฺพาชโก ปีติโสมนสฺสํ ปเวเทสิฯ

สภิยกจฺจานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อพฺยากตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

สฬายตนวคฺควณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ